

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: «ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2017-2018

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της **Μαρίας Φ. Κουρή**

A.M.: 7340012317006

«ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ»

Επιβλέποντες:

Καθηγήτρια Ελ. Μουσταΐρα
Αν. Καθηγητής Φ. Βασιλόγιαννης
Επ. Καθηγητής Αν. Χέλμης

Αθήνα, 2018

Μαρία Φ. Κουρή
A.M.: 7340012317006

**«ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ»**

Copyright © [*Μαρία Κουρή, 2018*]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πίνακας περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΜΕΡΟΣ Α΄	9
Το Δικαίωμα στη Ζωή	9
Α.1. Ο Εννοιολογικός Προσδιορισμός του Δικαιώματος	9
Α.2. Η Κατοχύρωση του Δικαιώματος στη Διεθνή και τις Εθνικές Έννομες Τάξεις	13
Α.3. Οι Παράγοντες Οριοθέτησης της Παρεχόμενης Προστασίας	17
ΜΕΡΟΣ Β΄	19
Η Προβληματική της Άμβλωσης.....	19
Β.1. Η Αντιμετώπιση της Τεχνητής Διακοπής της Εγκυμοσύνης από τα Δίκαια κατά το Παρελθόν	19
Β.2. Το Προστατευόμενο Έννομο Αγαθό.....	21
Β.2.1. Οι Δικαιοπολιτικοί Λόγοι της Ποινικοποίησης των Αμβλώσεων.....	21
Β.2.2. Ο Φορέας του Προστατευόμενου Έννομου Αγαθού	26
Β.3. Η Αντιμετώπιση της Άμβλωσης στα Σύγχρονα Δίκαια.....	30
Β.3.1. Οι Επιλογές του Έλληνα Νομοθέτη.....	30
Β.3.2. Η Γερμανική Έννομη Τάξη	36
Β.3.3. Η Προοπτική του Δικαίου των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής.....	39
Β.3.4. Η Ανομοιογενής Ρύθμιση στο Ηνωμένο Βασίλειο	43
Β.3.5. Τα Χαρακτηριστικά της Ιρλανδικής Έννομης Τάξης.....	50
Β.4. Συγκριτική Επισκόπηση.....	54
ΜΕΡΟΣ Γ΄	59
Το Ζήτημα της Ευθανασίας	59
Γ.1. Η Προσέγγιση του Ζητήματος	59
Γ.1.1. Ιστορική Αναδρομή.....	59
Γ.1.2. Διεθνής Ορολογία και Μορφές της Ευθανασίας	61
Γ.2. Η Ρύθμιση της Ευθανασίας στα Σύγχρονα Δίκαια	63
Γ.2.1. Η Νομιμοποίηση της Ευθανασίας και η Σιωπηρή Αποδοχή της.....	63
Γ.2.2. Η Ευθανασία στην Αγγλική Έννομη Τάξη	66
Γ.2.3. Η Ευθανασία στην Ινδική Έννομη Τάξη	70
Γ.2.4. Το Πρωτοπόρο Νομικό Πλαίσιο της Ολλανδίας.....	72
Γ.3. Αναδυόμενοι Προβληματισμοί αναφορικά με το Δικαίωμα στη Ζωή και το Θάνατο. 77	
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	82
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	86

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θέση του Συγκριτικού Δικαίου στις κοινωνικές επιστήμες και τον ακαδημαϊκό χώρο δεν μπορεί να αποσαφηνιστεί ξεκάθαρα¹. Ο επιθετικός προσδιορισμός «συγκριτικό» προμηνύει την επιτελούμενη λειτουργία που έγκειται στη σύγκριση, δηλαδή την αναζήτηση των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ των δικαίων. Ωστόσο, η φύση του Συγκριτικού Δικαίου ως μεθόδου ή επιστήμης αποτελεί διαφορούμενο ζήτημα που εξακολουθεί να ταλανίζει την ακαδημαϊκή κοινότητα.

Προκειμένου να εντοπιστούν οι ομοιότητες και οι διαφορές των νομικών συστημάτων ενεργοποιούνται κάποιες μέθοδοι, άκρως σημαντικές για το Συγκριτικό Δίκαιο, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται αυτό το ίδιο και ως μέθοδος². Η υιοθέτηση της άποψης κατά την οποία περιορίζεται μόνο σε μία τεχνική σύγκρισης για πρακτικούς σκοπούς παρουσιάζει ελλείψεις, καθώς αγνοεί ότι η σύγκριση δικαίων δεν αποτελεί ένα σύνολο από κανόνες και διαδικασίες που μετατίθενται κατά περίπτωση. Δεν πρόκειται για στάδια αναγκαστικής μετάβασης του ατόμου με συστηματικό τρόπο, ώστε να μεταβεί σε μία ορθή απάντηση, αλλά για μία εμπειρία που αφορά στην ανθρωπότητα. Δεν υιοθετείται, δηλαδή, η μαθηματική λογική, αλλά η σύγκριση πολλαπλασιάζεται, διαιρείται και προστίθεται³.

Αν αναλογιστεί κανείς τους σκοπούς του Συγκριτικού Δικαίου θα καταλήξει στη θέση ότι αυτό δεν μπορεί να συνιστά μονάχα μία μέθοδο. Η συγκριτική μελέτη παρέχει στο μελετητή τη δυνατότητα εμβριθούς γνώσης των εξεταζόμενων αντικειμένων και μέσω της επιτευχθείσας αυτής γνώσης αναδεικνύονται τα ισχυρά και τρωτά στοιχεία του δικού του δικαίου. Η σύγκριση σημαίνει την εξέταση του καινούριου στοιχείου προς το ήδη γνωστό, δηλαδή του αλλοδαπού προς το ημέτερο δίκαιο, καταλήγοντας στην εμπέδωση και ουσιαστική κατανόηση του τελευταίου. Διαπιστώνοντας τις προκριθείσες από κάθε δίκαιο λύσεις επί του ίδιου ζητήματος και εντοπίζοντας τους δικαιολογητικούς λόγους της εκάστοτε ρύθμισης εμπλουτίζονται οι γνώσεις περί δικαίου. Έτσι ο νομικός επιστήμονας, ο οποίος χαρακτηρίζεται από κριτικό πνεύμα και είναι απαλλαγμένος από προκαταλήψεις του δικού του δικαίου,

¹ I. Stramignoni, *The King's One Too Many Eyes: Language, Thought, and Comparative Law*, *Utah Law Review*, No. 4, 739-773, 2002 διαθέσιμο σε <https://ssrn.com/abstract=838064>

² Ε. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, 11

³ P. Legrand, *Au lieu de soi, Comparer les droits, résolument*, (ed P. Legrand), Presses Universitaires de France, Paris, 2009, 11, 35

έχει στη διάθεσή του πληθώρα νομικών λύσεων ώστε να επιλέξει την πλέον κατάλληλη για κάθε χωροχρόνο⁴.

Μέσω της συγκριτικής έρευνας καλλιεργείται ακόμα ένα πνεύμα ανοχής και σεβασμού απέναντι στο διαφορετικό, εγκαταλείπονται οι εθνικιστικές τάσεις και τίθενται τα θεμέλια της ενοποίησης ή έστω εναρμόνισης των δικαίων, αν και ένα τέτοιο εγχείρημα είναι δύσκολο να ευοδωθεί. Η δυσκολία έγκειται ακριβώς στο μεγάλο αριθμό των νομικών συστημάτων, την ανομοιογένεια τους αλλά την προσπάθεια επικράτησης ορισμένων από αυτά κατά τα πρότυπα ενός νομικού ηγεμονισμού. Ανεξάρτητα από την επίτευξή τους οι παραπάνω σκοποί σε συνδυασμό με την απουσία ενός πραγματικού θεωρητικού διαλόγου για την επεξεργασία ή τη δημιουργία μιας ομάδας κανόνων, ή την πρόταση κάποιων γενικών αρχών ικανών να αποτελέσουν το υπόστρωμα της συγκριτικής μεθόδου⁵, συντείνουν στην άποψη ότι το Συγκριτικό Δίκαιο είναι επιστήμη και συγχρόνως μέθοδος προσέγγισης των διάφορων δικαίων.

Αντικείμενο σύγκρισης μπορούν να αποτελέσουν είτε τα δίκαια ως νομικά σύνολα είτε επιμέρους κλάδοι δικαίου είτε συγκεκριμένες ρυθμίσεις ενός ζητήματος από περισσότερα, διαφορετικά δίκαια. Όταν αντιπαραβάλλονται ολόκληρα νομικά συστήματα ή δικαικές ομάδες η ερευνητική διαδικασία λαμβάνει τη μορφή της μακροσύγκρισης. Αντίθετα, η ενασχόληση με συγκεκριμένους νομικούς θεσμούς και κανόνες αποδίδεται ως μικροσύγκριση και εστιάζει στις λεπτομέρειες των νομικών συστημάτων, όχι ως απομονωμένα δεδομένα αλλά σε συνάρτηση με το δικαιοκό πλαίσιο στο οποίο αφορούν⁶. Σε κάθε περίπτωση η συγκριτική διαδικασία εκτυλίσσεται μεταξύ δύο τουλάχιστον δικαίων και δεν αποκλείεται να συμπεριλάβει όλα τα δίκαια ανά τον κόσμο⁷. Σε πρακτικό επίπεδο βέβαια η προσπάθεια αυτή κρίνεται δυσχερής, καθώς απαιτεί πρόσβαση σε ποικίλες πηγές δικαίου και εξοικείωση τόσο με τη δομή όσο και με τη λειτουργία πληθώρας νομικών συστημάτων.

Η σύγκριση καθίσταται εφικτή με τη συνδρομή δύο στοιχείων. Αρχικά αξιώνει την ύπαρξη ενός ελάχιστου ορίου ομοιότητας μεταξύ των συγκρινόμενων αντικειμένων, καθώς δε δύνανται να συγκριθούν ανόμοιες έννοιες και πράγματα. Το

⁴ K. Zweigert & H. Kötz, *Einführung in die Rechtsvergleichung*, 3 Auflage, Tubingen, 1996, 15

⁵ E. Picard, *L'état du droit comparé en France, en 1999, L'avenir du droit comparé, Un défi pour les juristes du nouveau millénaire*, Paris, 2000, 149

⁶ E. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, 25 επ.

⁷ E. Μουσταΐρα, *ό.π.*, 23

ελάχιστο όριο στην περίπτωση των νομικών συστημάτων είναι η αυθεντικά νομική φύση των εξεταζόμενων δικαίων. Πρόκειται για δίκαια πραγματικά, ισότιμης αξίας και ενδιαφέροντος που όμως παρουσιάζουν μεταξύ τους κάποιες αποκλίσεις⁸. Το δεύτερο, λοιπόν, στοιχείο στο οποίο εδράζεται η σύγκριση και αποτελεί συνάμα τη γενεσιουργό αιτία της είναι η διαφορετικότητα. Όπως έχει επισημανθεί, καθετί πραγματικό κυριαρχείται από διαφορετικότητα⁹, παρά την έμφυτη τάση του ανθρώπου να αρέσκεται στην ομοιομορφία¹⁰.

Στην περίπτωση των δικαίων η διαφοροποίηση δικαιολογείται από το γεγονός ότι αναπτύσσονται στο πλαίσιο αλλότριων κοινωνιών υπό την επιρροή διαφορετικών παραγόντων, όπως είναι οι γεωγραφικές και κλιματολογικές ιδιαιτερότητες, οι οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες, οι ιστορικές καταβολές ενός λαού, αλλά και τυχαίοι παράγοντες, μη προβλέψιμοι εξ αρχής. Η λειτουργία του δικαίου ως συνόλου κανόνων έγκειται στη ρύθμιση της ζωής των εν κοινωνία βιούντων και την επίλυση των αναδυόμενων από τη συμβίωση προβλημάτων. Η άρρηκτη σύνδεση του δικαίου με την κοινωνία καθιστά αυτό στοιχείο του πολιτισμού, ανταποκρινόμενο στις εκάστοτε κοινωνικές ανάγκες και προσαρμοζόμενο στις μεταβολές. Γι' αυτό έχει προταθεί η επέκταση της σύγκρισης από τις δικαιικές ρυθμίσεις στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον, ώστε να γίνεται λόγος για σύγκριση νομικών πολιτισμών και όχι απλά σύγκριση δικαίων.

Ο όρος νομικός πολιτισμός θα μπορούσε να αποδοθεί ως ένα σύνολο εθίμων οργανικά συνδεδεμένων με τον πολιτισμό ως σύνολο, ή ως αξίες, ιδέες και απόψεις περί δικαίου σε μία συγκεκριμένη κοινωνία. Κατά μία άποψη συνίσταται στα στοιχεία που διαφοροποιούν ένα κράτος από τα άλλα οδηγώντας με αυτόν τον τρόπο στη διαμόρφωση της πολιτιστικής ταυτότητας ως προϊόντος άρνησης¹¹. Ο συγκεκριμένος όρος, ωστόσο, δε γίνεται ομόφωνα αποδεκτός. Έχει υποστηριχθεί ότι λόγω της δυτικής του προέλευσης υπονομεύει την αντικειμενική προσέγγιση των υπό εξέταση μεγεθών, τη στιγμή που εισάγει ένα ιεραρχικό στοιχείο αξιολόγησης των πολιτισμών σε ανώτερους και κατώτερους¹².

⁸ E. Μουσταΐρα, *ό.π.*, 16

⁹ R. Sacco, *Il diritto tra uniformazione e particolarismi*, Università degli Studi Suor Orsola Benincasa. Facoltà di Giurisprudenza, Editoriale Scientifica, 2011

¹⁰ G. Vico, *Principi di scienza nuova*, in *Opere*, (ed. F. Nicolini), Riccardo Ricciardi, Milan, 1953, 452

¹¹ B. Sherman, *Remembering and Forgetting: The Birth of Modern Copyright Law*, in *Comparing Legal Cultures*, (ed D. Nelken), Dartmouth, Aldershot UK, 1997, 237-238

¹² P. Glenn, *Legal Cultures and Legal Traditions*, in *Epistemology and methodology of Comparative Law*, (ed. M. Van Hoeck), Oxford University Press, 2004, 32

Καθώς η έννοια του νομικού πολιτισμού έχει διχάσει τους ενασχολούμενους με τη θεωρία και την πράξη του Συγκριτικού Δικαίου, προτάθηκε η χρησιμοποίηση του όρου νομική παράδοση ως εκφράζουσα τη δυναμική εξέλιξη των δικαίων και τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις. Με τον όρο αυτό αποδίδεται σειρά βαθιά ριζωμένων και ιστορικά προσδιορισμένων απόψεων περί της φύσης και του ρόλου του δικαίου στην κοινωνία, την οργάνωση και λειτουργία του νομικού συστήματος, καθώς και του τρόπου με τον οποίο θεσπίζεται, εφαρμόζεται, μελετάται και διδάσκεται το δίκαιο¹³. Οι νομικές παραδόσεις δεν είναι κοινωνιολογικά ισοδύναμες, αλλά είναι επιστημολογικά συγκρίσιμες παρά τη μοναδικότητα που τις χαρακτηρίζει. Η μοναδικότητα αυτή που απορρέει από την έκφραση των περί δικαίου απόψεων μιας κοινωνίας, δεν εμποδίζει την μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Οι νομικές παραδόσεις ή οι νομικοί πολιτισμοί καλλιεργούνται σε σχέση με άλλες παραδόσεις και πολιτισμούς, ανταλλάσσουν στοιχεία και μετασχηματίζονται. Ενόψει της παραπάνω σχέσης το δίκαιο δε νοείται ως μία στατική ύπαρξη αλλά ως μία πράξη μεταφοράς στοιχείων, μία συνεχή διαδικασία αλληλεπιδράσεων, εκούσια ή ακούσια¹⁴.

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να αποτυπώσει όσα παρουσιάστηκαν ήδη σε θεωρητικό επίπεδο αναφορικά με τη φύση και τη λειτουργία του Συγκριτικού Δικαίου, τη γενεσιουργό δύναμη της σύγκρισης, το αντικείμενο της, καθώς και τη μορφή που δύναται να λαμβάνει. Ως παράδειγμα ενσάρκωσης των παραπάνω έχει επιλεγεί «το δικαίωμα στη ζωή» εξεταζόμενο υπό συγκριτική σκοπιά. Ερευνάται ο τρόπος με τον οποίο οι έννομες τάξεις αντιμετωπίζουν το εν λόγω δικαίωμα, τα όρια της παρεχόμενης από αυτές προστασίας και η αξιολόγησή του προς άλλα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στους κόλπους των εκάστοτε κοινωνιών.

Εναρκτήρια συνθήκη της συγκριτικής εργασίας αποτελεί η ανάδειξη της ζωής σε θεμελιώδη αξία που χρήζει δικαικής κατοχύρωσης, με παράλληλη επισήμανση των σημείων σύγκλισης και απόκλισης των νομικών ρυθμίσεων και προβλέψεων. Καθώς, όμως, η απλή καταγραφή των ομοιοτήτων και των διαφορών δεν αρκεί για την επίτευξη των σκοπών της επιστήμης που καλείται Συγκριτικό Δίκαιο, ερευνάται η κατοχύρωση του δικαιώματος της ζωής συναρτήσει των κοινωνικών συνθηκών, της ιστορικής πορείας και των πολιτιστικών καταβολών ενός λαού, αλλά και των επιδιώξεών του με την εισαγωγή συγκεκριμένων θεσμών και κανόνων. Πρόκειται,

¹³ J.H. Merryman, όπως παραπέμπεται από Ε. Μουσταΐρα, *Σταθμοί στην Πορεία του Συγκριτικού Δικαίου. Θέσεις και Αντιθέσεις*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, 145-146

¹⁴ P. Legrand & R. Munday, *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*, Cambridge University, 2003, 243-244

συνεπώς, για μικροσύγκριση με κοινό σημείο αναφοράς το κοινωνικό και ατομικό δικαίωμα στη ζωή, το οποίο εξετάζεται ειδικότερα υπό το φως των νομικών ρυθμίσεων της άμβλωσης και της ευθανασίας.

Η εργασία απαρτίζεται από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος γίνεται αναφορά στην έννοια του δικαιώματος στη ζωή και την κατοχύρωσή του σε διεθνές και εθνικό επίπεδο. Συγχρόνως παρουσιάζονται οι παράγοντες που προσδιορίζουν το εύρος της παρεχόμενης προστασίας. Στα δύο επόμενα μέρη αναλύεται το καθεστώς της άμβλωσης και της ευθανασίας από διάφορα πραγματικά δικαιικά συστήματα. Πρόκειται για ζητήματα άρρηκτα συνδεδεμένα με τη ζωή που αποδίδουν με τον εναργέστερο τρόπο όχι μόνο τις ομοιότητες και τις διαφορές των νομικών συστημάτων επί του εξεταζόμενου δικαιώματος αλλά και τους δικαιοπολιτικούς παράγοντες που τις υπαγορεύουν. Έτσι, η σύγκριση δεν περιορίζεται σε επίπεδο δικαίου αλλά εκτείνεται στους νομικούς πολιτισμούς ή στις νομικές παραδόσεις¹⁵.

Αναφορικά με την άμβλωση, στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η αντιμετώπισή της από τα δίκαια κατά το παρελθόν, ξεκινώντας από τους αρχαίους χρόνους και συνεχίζοντας στη ρωμαϊκή και βυζαντινή εποχή. Ακολουθεί η αντιμετώπιση της στα σύγχρονα δίκαια με ιδιαίτερη μνεία στην ελληνική και τη γερμανική έννομη τάξη, καθώς και αυτή των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ιρλανδίας. Επιχειρείται ακόμα η δικαιολόγηση της ποινικοποίησης της τεχνητής διακοπής της κύησης και η προβολή των προστατευόμενων μέσω αυτής αγαθών.

Στο τρίτο μέρος τίθεται το ζήτημα της ευθανασίας. Γίνεται προσπάθεια αποσαφήνισης της έννοιας και των επιμέρους μορφών της, παρουσιάζονται συνοπτικά οι χώρες που έχουν προβεί στη νομιμοποίησή της και γίνεται νύξη στο χάσμα της εικόνας δικαίου που δίδεται από τις επίσημες πηγές του, δηλαδή τα διάφορα νομοθετήματα και τα νομολογιακά προηγούμενα που απαγορεύουν την ευθανασία, και του δικαίου που εφαρμόζεται στην πράξη με τη σιωπηρή ανοχή της.

Επιλογικά και αφού έχει προηγηθεί η συγκριτική εξέταση του δικαιώματος της ζωής υπό τις ιδιαίτερες πτυχές της άμβλωσης και της ευθανασίας, συνάγονται ορισμένα συμπεράσματα για τη διαφορετικότητα στη σύγκριση και τον τρόπο με τον οποίο ο συγκριτικός επιστήμονας καλείται να την προσεγγίσει ώστε η έρευνά του να στεφθεί από επιτυχία.

¹⁵ Βασικός εκφραστής της έννοιας «νομική παράδοση» (legal tradition) υπήρξε ο P. Glenn.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Το Δικαίωμα στη Ζωή

A.1. Ο Εννοιολογικός Προσδιορισμός του Δικαιώματος

Η έννοια του δικαιώματος, μολονότι συνιστά ακρογωνιαίο λίθο του δικαίου, δεν προσδιορίζεται στο νόμο, με αποτέλεσμα να προκαλούνται στη θεωρία και τη νομολογία ποικίλες αμφισβητήσεις. Κατά διαστήματα έχουν προταθεί διάφοροι ορισμοί σε μία προσπάθεια οριοθέτησης, κατανόησης και προσαρμογής της έννοιας στις εκάστοτε ιστορικές και κοινωνικές εξελίξεις. Μεταξύ άλλων το δικαίωμα ορίζεται ως η παρεχόμενη από την έννομη τάξη εξουσία προς ένα πρόσωπο είτε για την ικανοποίηση έννομου συμφέροντος και την εκπλήρωση της κοινωνικής αποστολής του είτε για την πραγμάτωση βιοτικού συμφέροντος. Κατά τον Windscheid αποτελεί την εξουσία βουλήσεως που απονέμεται από την έννομη τάξη, ενώ για τον Jhering είναι το νομικά προστατευόμενο συμφέρον¹⁶.

Ο Hohfeld προσπαθώντας να αποσαφηνίσει την πολύσημη έννοια του δικαιώματος χρησιμοποίησε τέσσερις διακριτές σημασίες της υπό εξέταση έννοιας και τις συνδύασε σε ζεύγη αντιθέσεως και αντιστοιχίας. Σύμφωνα με την τυπολογία του το δικαίωμα μπορεί να μεταφραστεί ως αξίωση, ελευθερία, ασυλία ή εξουσία. Τα ζεύγη των αντιθέτων προκύπτουν από την αρχή της αντιφάσεως που αποκλείει την ταυτόχρονη ύπαρξη στο ίδιο πρόσωπο της αξίωσης και της έλλειψης αξίωσης, της ελευθερίας και της υποχρέωσης, της εξουσίας και της αδυναμίας, της ασυλίας και της συμμόρφωσης. Τα ζεύγη των αντιστοιχών προκύπτουν από την αρχή της ισοδυναμίας που θέλει στην αξίωση ενός προσώπου να αντιστοιχεί η υποχρέωση ενός άλλου προς αυτό, στην ελευθερία να αντιστοιχεί η έλλειψη αξιώσεως, στην ασυλία η αδυναμία και στην εξουσία η συμμόρφωση¹⁷.

Από τις παραπάνω ερμηνευτικές προσεγγίσεις αναδεικνύονται ως ουσιώδη στοιχεία της κρίσιμης έννοιας η εξουσία, η έννομη τάξη, ο φορέας και επιτελούμενος σκοπός. Το δικαίωμα αποτελεί δύναμη ή ευχέρεια που αναγνωρίζεται υπέρ συγκεκριμένου προσώπου ως άτομου αλλά και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου, προκειμένου να ικανοποιηθούν τα συμφέροντα που κρίνονται άξια προστασίας και γι'

¹⁶ Δ. Παπαστερίου, *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, 172-173

¹⁷ W. Hohfeld, όπως παραπέμπεται από Φ. Βασιλόγιαννη, *Πρόσωπα, Λόγοι και Πράγματα*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2015, 63

αυτό ρυθμίζονται από το δίκαιο («έννομα συμφέροντα»), αλλά και να οριοθετηθούν οι σχέσεις των μελών της κοινωνίας. Υπό τη σκοπιά αυτή η έννοια του δικαιώματος είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννομη τάξη και δε νοείται χωρίς αυτή.

Τα συστατικά στοιχεία του δικαιώματος πρόκειται να συγκεκριμενοποιηθούν στην περίπτωση της ζωής. Το δικαίωμα στη ζωή είναι από τα πρωταρχικά που καθιερώνει μία έννομη τάξη και συνιστά προϋπόθεση για την απόλαυση όλων των άλλων δικαιωμάτων¹⁸. Αν και η ζωή αποτελεί βιολογικό φαινόμενο, η δικαιοσύνη της προστασία ερείδεται πρωτίστως στην κοινωνική της διάσταση. Η κατοχύρωσή της ως δικαιώματος στις εθνικές και υπερεθνικές έννομες τάξεις αποτελεί ιστορική κατάκτηση των λαών που βίωσαν και εξακολουθούν να βιώνουν οδυνηρές εμπειρίες, όπως ο πόλεμος, οι γενοκτονίες, η επιβολή από την εκάστοτε κρατική εξουσία της θανατικής ποινής, οι πρακτικές ευγονικής, οι τρομοκρατικές ενέργειες και τα πάσης φύσεως εγκλήματα που καταλήγουν στην αφαίρεση της ζωής. Ενόψει αυτών η θωράκιση του εννόμου αγαθού της ζωής κρίνεται επιτακτική.

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμη η αποσαφήνιση της έννοιας του εννόμου αγαθού. Με το συγκεκριμένο όρο αποδίδονται τα κοινωνικά αγαθά, δηλαδή τα (υλικά) αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου που γίνονται αντιληπτά με τις αισθήσεις και ικανοποιούν βιοτικές ανάγκες του ατόμου, είτε ως μονάδας είτε ως μέλους της κοινωνίας, αναγόμενα σε ουσιώδη στοιχεία της κοινωνικής ζωής. Στην έννοια του εννόμου αγαθού δύναται να ενταχθούν οι φυσικές ή κοινωνικές ιδιότητες ενός αντικειμένου, εφόσον πληρούν καθαυτές τα στοιχεία του ορισμού. Τα κοινωνικά αγαθά που εξυπηρετούν βιοτικές ανάγκες, ενσωματώνουν δηλαδή ατομικά ή κοινωνικά συμφέροντα, κρίνονται από το νομοθέτη ως αξία δικαιοσύνης προστασίας και γι' αυτό ανάγονται σε έννομα, σε αξίες του κοινωνικού συστήματος εκφράζουσες καθολικά συμφέροντα¹⁹.

Ήδη από τον ορισμό προκύπτει ότι το περιεχόμενο των εννόμων αγαθών καθορίζεται από τις κρατούσες σε μία κοινωνία συνθήκες σε ορισμένη ιστορική στιγμή. Γι' αυτό αγαθά που στο παρελθόν αποτέλεσαν αξίες, λόγω ικανοποίησης βιοτικών ή άλλων αναγκών, ενδέχεται πλέον να μην αναγνωρίζονται ως τέτοια, αν έχουν εκλείψει οι ανάγκες που εξυπηρετούσαν²⁰. Αντίστοιχα, ένα αγαθό που

¹⁸ Γ. Κατρούγκαλος, *Το Δικαίωμα στη Ζωή και το Θάνατο*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, 15

¹⁹ Ι. Μανωλεδάκη, *Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1998, 40

²⁰ Ι. Μανωλεδάκη, *Επιτομή Γενικού Μέρους*, Δ' έκδ., Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1996, 11επ. και 121επ.

αναγνωρίζεται σε μία κοινωνία ως έννομο, δεν τυγχάνει απαραίτητα της ίδιας αντιμετώπισης σε μία άλλη κοινωνία. Τα έννομα αγαθά παρουσιάζουν σχετικότητα στο χωροχρόνο, αποτελώντας σημασιολογήσεις των εκάστοτε κοινωνιών. Για τον προσδιορισμό τους ερευνώνται δύο στοιχεία, η κοινωνική καταγραφή, δηλαδή η φύση του υλικού αντικειμένου που τα ενσωματώνει, οι προσβολές και η κοινωνική αντίδραση που αυτές επισύρουν, καθώς και η νομική αξιολόγηση που σημαίνει την παρεχόμενη από το νομοθέτη προστασία και αξιολόγησή τους σε περίπτωση σύγκρουσης με άλλα έννομα αγαθά²¹.

Η ζωή, ειδικότερα, έχει αναχθεί σε πρωταρχικό έννομο αγαθό, σε αξία κοινωνικά και όχι βιολογικά προσδιοριζόμενη, με αποτέλεσμα το εύρος της προστασίας της να παρουσιάζει διακυμάνσεις στην πάροδο του χρόνου και σε διαφορετικές κοινωνίες. Η σύγκρουσή της με άλλα έννομα αγαθά επιλύεται σύμφωνα με τις κυρίαρχες κοινωνικές αντιλήψεις και η πρόκρισή της δεν είναι βέβαιη. Η τεχνητή διακοπή της κύησης και το ζήτημα της ευθανασίας αποτελούν τα κατεξοχήν παραδείγματα διαφορετικής αξιολόγησης της ζωής από τις έννομες τάξεις.

Ως προς το φορέα του υπό εξέταση εννόμου αγαθού υπάρχει σε σημαντικό βαθμό σύμπνοια απόψεων. Υποκείμενο του δικαιώματος της ζωής είναι κάθε φυσικό πρόσωπο ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου, σωματικών ή διανοητικών προβλημάτων, εθνικότητας, γλώσσας, θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Η ζωή αναγνωρίζεται ως καθολική αξία και η εισαγωγή διακρίσεων με βάση τα ιδιαίτερα ατομικά χαρακτηριστικά είναι ανεπίτρεπτη. Σε αντίθεση με τα φυσικά πρόσωπα, τα νομικά δύνανται να αποτελέσουν μόνο υποκείμενα δικαιωμάτων που προσιδιάζουν στη φύση τους. Τέτοια δικαιώματα είναι λ.χ. η οικονομική ελευθερία και η ιδιοκτησία²², αλλά όχι το σύμφυτο με την ανθρώπινη υπόσταση δικαίωμα της ζωής.

Ακολούθως, το Κράτος όχι μόνο δεν αποτελεί φορέα δικαιώματος, αλλά επιβαρύνεται με την υποχρέωση διαφύλαξης και προαγωγής του εννόμου αγαθού της ζωής, τόσο με τη λήψη μέτρων προστασίας (π.χ. με την ποινικοποίηση προσβολών κατά της ζωής, την παροχή επαρκούς και αποτελεσματικού συστήματος ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης) όσο και με την αποχή από αυθαίρετες και βλαπτικές επεμβάσεις στην ιδιωτική σφαίρα των ατόμων. Πρόκειται για ένα από τα προαναφερθέντα ζεύγη αντιστοιχίας του Hohfeld, την αξίωση, όπως αυτή εκφράζεται

²¹ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά της ζωής*, Σάκκουλας, Αθήνα, 2001, 27 επ.

²² Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, 52 επ.

από τα επιμέρους άτομα, και την υποχρέωση, η οποία γεννάται σε βάρος των κρατικών μηχανισμών.

Ένα άλλο ζήτημα που ανακύπτει αναφορικά με το έννομο αγαθό της ζωής, πέραν του περιεχομένου και των φορέων της, είναι το χρονικό σημείο έναρξης και λήξης αυτής, ώστε να προσδιοριστεί η παρεχόμενη από το Δίκαιο προστασία. Οι έννομες τάξεις εμφανίζονται διχασμένες και υιοθετούν διαφορετικά κριτήρια για την οριοθέτηση της ζωής καταλήγοντας σε διαφορετικές νομικές ρυθμίσεις. Υπάρχουν για παράδειγμα δίκαια, όπως το αγγλικό και το επηρεασθέν από αυτό κυπριακό, που προβλέπουν ρητά ως σημείο έναρξης του ανθρώπου την εμφάνισή του στον ανθρώπινο κόσμο. Ορισμένα, όπως το γερμανικό, δέχονται ως εναρκτήρια στιγμή της ζωής τους πόνους διαστολής τιμώντας ως ανθρωποκτονία ή σωματική βλάβη οποιαδήποτε πράξη ή παράλειψη έπεται της έναρξής τους²³. Στην ελληνική νομική επιστήμη ο άνθρωπος αρχίζει να υπάρχει όταν κατά τη διάρκεια του τοκετού και πριν την ολοκλήρωσή του εμφανίζεται ένα τμήμα του σώματός του στον εξωτερικό κόσμο²⁴.

Το διφορούμενο χρονικό σημείο λήξης της ζωής συναρτάται με δύο έννοιες, του βιολογικού και του εγκεφαλικού θανάτου. Ο όρος βιολογικός θάνατος σημαίνει την παύση της λειτουργίας όλων των ζωτικών οργάνων, ενώ ο εγκεφαλικός θάνατος υποδηλώνει τη νέκρωση του εγκεφάλου χωρίς, ωστόσο, να αποκλείει τη λειτουργία άλλων σημαντικών οργάνων, όπως της καρδιάς, των νεφρών ή του ήπατος, για ορισμένο χρονικό διάστημα και δυνάμει τεχνητής υποστήριξης²⁵. Η υιοθέτηση της μίας ή της άλλης έννοιας ως προσδιοριστικής του τέλους της ζωής²⁶ επηρεάζει την ποινική αξιολόγηση των πράξεων και των παραλείψεων που στρέφονται σε βάρος ατόμων τελούντων υπό τις περιγραφόμενες συνθήκες και διαγράφει τα ρευστά όρια μεταξύ της ανθρωποκτονίας και της ευθανασίας.

²³ Μ.Χ. Μαλανδρή, *Ιατρική Επισκόπηση της Τεχνητής Διακοπής της Κύησης, στο Η αρχή και το τέλος της ζωής: ηθικά, ιατρικά και νομικά προβλήματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, 11

²⁴ Η άποψη αυτή απορρέει από το αρ. 303 ΠΚ σύμφωνα με το οποίο το έγκλημα της παιδοκτονίας μπορεί να τελεστεί «κατά τον τοκετό», δηλαδή πριν την ολοκλήρωσή του. Πάντως στη θεωρία υποστηρίχθηκε και η άποψη ότι προκειμένου για άνθρωπο η εμφανιζόμενη στον εξωτερικό κόσμο οντότητα πρέπει να φέρει τα βασικά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου γένους.

Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών*, Νομική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη, 2006, 9

²⁵ Δ. Η. Παπαστερίου, *ό.π.*, 372-373

²⁶ Στο Ποινικό Δίκαιο φαίνεται να υιοθετείται η έννοια του εγκεφαλικού θανάτου ενόψει της έκδοσης επιτρεπτικών των μεταμοσχεύσεων νόμων. Από τη στιγμή που ο ανθρώπινος οργανισμός παύει να υφίσταται ως ενιαίο και αυτοδύναμο σύστημα λειτουργιών, με τη νέκρωση του εγκεφάλου, εξετάζεται η δυνατότητα μεταμόσχευσης των ανθρώπινων οργάνων, ασχέτως αν η λειτουργία αυτών μπορεί να διατηρηθεί με τεχνητά μέσα.

A.2. Η Κατοχύρωση του Δικαιώματος στη Διεθνή και τις Εθνικές Έννομες Τάξεις

Οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, ιδίως οι θηριωδίες που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ανέδειξαν την ανάγκη διαμόρφωσης ενός προστατευτικού για τη ζωή νομικού πλαισίου με παγκόσμια εμβέλεια. Έτσι, άρχισαν να περιλαμβάνονται στα διεθνή κείμενα ολοένα και περισσότερες διατάξεις με αντικείμενο ρύθμισης το δικαίωμα στη ζωή.

Προς την κατεύθυνση αυτή το αρ. 3 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ορίζει ότι κάθε άτομο έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική του ασφάλεια²⁷. Με τη συγκεκριμένη διάταξη το δικαίωμα στη ζωή προστατεύεται κατ' αρχήν ως ατομικό δικαίωμα και παράλληλα γεννάται υποχρέωση σε βάρος των κρατών να προβαίνουν σε ενέργειες εξασφαλιστικές της αναγνωριζόμενης προστασίας. Το αρ. 6 του Διεθνούς Συμφώνου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα κατοχυρώνει επίσης το δικαίωμα στη ζωή ως εγγενές στον άνθρωπο, επιβάλλει την εκ του νόμου προστασία του και απαγορεύει την αυθαίρετη αφαίρεση του²⁸. Με μία σύντομη αναφορά στους περιορισμούς του δικαιώματος, όπως η θανατική ποινή και το έγκλημα της γενοκτονίας, προδιαγράφει τα όρια δράσης των κρατών και επιτάσσει τη συμμόρφωση των εθνικών νομικών συστημάτων στο κείμενο των Διεθνών Συμβάσεων για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Ειδικά για την προστασία της ζωής από το έγκλημα της γενοκτονίας έχει συναφθεί σχετική διεθνής σύμβαση. Το 1948 εγκρίθηκε η Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας που τέθηκε σε ισχύ το 1951, μετά την επικύρωσή της από περισσότερες από 20 χώρες²⁹. Από τον ορισμό της γενοκτονίας στο άρθρο 2 της παρούσας Σύμβασης προκύπτει η πρόθεση των συμβαλλομένων κρατών να προφυλάξουν το έννομο αγαθό της ζωής από ανθρωποκτονίες σε βάρος ομάδων, από την επιβολή εξαντλητικών συνθηκών διαβίωσης αλλά και μέτρων ικανών να παρεμποδίσουν τις γεννήσεις εντός μίας

²⁷ Άρθρο 3 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου διαθέσιμο σε <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk>

²⁸ Άρθρο 6 του ΔΣΑΠΔ διαθέσιμο σε https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26230&Itemid=33

²⁹ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/genocide-timeline>

ομάδας³⁰. Με την τελευταία πρόβλεψη προβάλλεται εμφατικά όχι μόνο η ανάγκη διαιώνισης ενός πληθυσμού, αλλά και η κατοχύρωση της ζωής ως αξίας με την εξασφάλιση ευνοϊκών για την εκδήλωσή της συνθηκών. Συνεχίζοντας, η ίδια Σύμβαση καλεί τα συμβαλλόμενα κράτη να συμμορφωθούν στις διατάξεις της προβλέποντας κυρώσεις για τους παραβάτες.

Στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη το δικαίωμα στη ζωή προστατεύεται δυνάμει του άρθρου 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στην εν λόγω διάταξη δεν προστατεύεται η ζωή ως αφηρημένη έννοια, αλλά ως ατομικό έννομο αγαθό του εκάστοτε συγκεκριμένου φορέα. Η επιβολή του θανάτου είναι κατά κανόνα απαγορευμένη ως παραβιάζουσα το θεμελιώδες δικαίωμα στη ζωή και δικαιολογείται μόνο υπό τις προβλεπόμενες στη Σύμβαση προϋποθέσεις³¹. Αυστηρότερη διάταξη, από άποψη αποκλεισμού οποιασδήποτε εξαίρεσης στην προστασία της ζωής, θεσπίζεται στο άρθρο 2 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης. Το δικαίωμα στη ζωή κατοχυρώνεται και εδώ στην υποκειμενική του διάσταση, δηλαδή ως δικαίωμα κάθε ανθρώπου, συγχρόνως δε δίνεται έμφαση στο κρατικό καθήκον προστασίας που απαγορεύει την επιβολή και εκτέλεση της θανατικής ποινής.

Οι εθνικές νομοθεσίες εναρμονιζόμενες προς το διεθνές δίκαιο κατοχυρώνουν με τη σειρά τους το δικαίωμα στη ζωή ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα και προϋπόθεση άσκησης κάθε άλλου δικαιώματος. Η προστασία της ζωής θεσμοθετείται σε Συνταγματικά κείμενα αλλά και σε Ποινικούς Κώδικες ή Ειδικούς Ποινικούς Νόμους που ισχύουν ανά τον κόσμο. Η νομοθετική κατοχύρωση της ζωής προβλέπεται ακόμα και στις χώρες του common law, όπου το δίκαιο έχει κυρίως δικαστηριακή προέλευση και εφαρμόζεται η αρχή σεβασμού των δικαστικών προηγούμενων (“stare decisis”). Το νομολογιακό δίκαιο, βέβαια, δεν αποκλείει την παράλληλη έκδοση και εφαρμογή της γραπτής νομοθεσίας³². Το common law και το statute law λειτουργούν συμπληρωματικά είτε ισχυροποιώντας είτε τροποποιώντας το

³⁰ https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf

³¹ Ειδικότερα, στην παράγραφο 1 προβλέπεται η επιβολή της θανατικής ποινής κατόπιν έκδοσης δικαστικής απόφασης και ρητής διάταξης νόμου που την προβλέπει. Στην παράγραφο 2 διευκρινίζεται ότι ο θάνατος συνεπεία χρήσης βίας σε περίπτωση άμυνας υπέρ τρίτου, νόμιμης σύλληψης ή παρεμπόδισης απόδρασης κρατουμένου και καταστολής στάσης ή ανταρσίας δεν αντίκειται στην παρεχόμενη από το άρθρο αυτό προστασία.

³² Στο Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, που αποτελεί τη γενέτειρα του common law, η ζωή προστατεύεται με νόμους, όπως η Offences Against The Person Act 1861 όπου τυποποιείται η ανθρωποκτονία ή Abortion Act 1967 όπου ρυθμίζεται το ζήτημα της άμβλωσης, άμεσα συνδεδεμένο με τη ζωή.

ένα το άλλο, τη στιγμή που η νομολογία και η νομοθεσία αναγνωρίζονται ως ισότιμες πηγές δικαίου.

Η πλειοψηφία των ευρωπαϊκών ηπειρωτικών δικαίων ρυθμίζει το δικαίωμα στη ζωή με συνταγματικές διατάξεις. Σύμφωνα με το άρθρο 24 του πορτογαλικού Συντάγματος κάθε πρόσωπο απολαμβάνει το δικαίωμα στη ζωή ενώ κατά το άρθρο 15 του ισπανικού Συντάγματος καθένας έχει δικαίωμα στη ζωή, τη σωματική και ηθική ακεραιότητα, χωρίς να υπόκειται σε βασανιστήρια ή απάνθρωπη εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία³³. Στο ίδιο άρθρο απαγορεύεται ρητά η επιβολή της θανατικής ποινής, πλην των περιπτώσεων που ορίζουν οι στρατιωτικοί ποινικοί νόμοι. Παρόμοιες ρυθμίσεις περιλαμβάνει το ελληνικό Σύνταγμα αναγνωρίζοντας στο άρθρο 5 παρ. 2 την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας όλων όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια. Εξαιρέσεις απορρέουσες από την εθνικότητα, τη φυλή, τη γλώσσα και τις θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις είναι ανεπίτρεπτες. Αντίθετη πρόβλεψη δύναται να περιλαμβάνει μόνο το διεθνές δίκαιο.

Στην ελληνική έννομη τάξη, όπως και την ισπανική, η θανατική ποινή προβλεπόταν στο Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα ενώ σχετική ρύθμιση εξακολουθεί να υπάρχει στο άρθρο 7 του Συντάγματος. Η τελευταία, ωστόσο, έχει περιπέσει σε αχρησία και η θανατική ποινή στο κείμενο των νόμων έχει αντικατασταθεί από την αμέσως πιο αυστηρή ισόβια κάθειρξη. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε το 13^ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ που υπεγράφη στις 3 Μαΐου 2002 και απαγόρευσε τη θανατική ποινή σε όλες τις περιστάσεις, προς ενίσχυση του δικαιώματος στη ζωή, την προσωπική ελευθερία και αξιοπρέπεια³⁴. Στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης η εσχάτη των ποινών έχει καταργηθεί, με μόνη εξαίρεση τη Δημοκρατία της Λευκορωσίας. Σε παγκόσμια κλίμακα εξακολουθεί να υφίσταται σε 52 χώρες, μεταξύ των οποίων η Κίνα κατέχει την πρώτη θέση και ακολουθούν το Ιράν, η Σαουδική Αραβία, το Ιράκ και το Πακιστάν³⁵.

Προστατευτικές διατάξεις του δικαιώματος στη ζωή περιείχε εξαρχής ο Θεμελιώδης Νόμος της Βόννης. Στο άρθρο 2 κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην

³³ Άρθρο 15 ισπανικού Σ διαθέσιμο σε

http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/constitucion.t1.html#a15

³⁴ Η Ελλάδα κύρωσε το Πρωτόκολλο με το ν. 3289/2004 <https://www.e-nomothesia.gr/kat-enoples-dynameis/n-3289-2004.html>

³⁵ Πολύ πρόσφατα καταργήθηκε στη Μπουρκίνα Φάσο (2018).

<https://www.telegraph.co.uk/travel/maps-and-graphics/countries-that-still-have-the-death-penalty>

ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, στη ζωή και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια³⁶. Η Αμερικανική Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα προστατεύει τη ζωή στο άρθρο 4, όπως και η Αφρικανική Χάρτα των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο αντίστοιχο άρθρο. Πλην των προβλέψεων σε θεμελιώδη κείμενα, έχουν θεσπιστεί και ποινικές διατάξεις συνάδουσες στις συνταγματικές επιταγές και το διεθνές δίκαιο. Σε διάφορους ποινικούς Κώδικες η προστασία της ζωής αποτελεί ξεχωριστό κεφάλαιο, όπως λ.χ. στα άρθρα 299 επ. του Ελληνικού ΠΚ και 211 επ. του Γερμανικού, ή ρυθμίζονται μαζί με άλλα έννομα αγαθά, όπως στα άρθρα 299 επ. του Ινδικού ΠΚ.

Στις προαναφερθείσες διατάξεις η ζωή προστατεύεται κατ' αρχήν ως ατομικό δικαίωμα, ανεξάρτητο από τυχόν κρατικές επιδιώξεις και συμφέροντα. Αποτελεί «εξ υποκειμένου Δίκαιο», την ηθική ικανότητα του φορέα της να δεσμεύει τους άλλους κοινωνούς. Παράλληλα, όμως, αποτελεί αντικείμενο ρύθμισης νομικών κανόνων («εξ αντικειμένου Δίκαιο») που συνεπάγονται τη γέννηση υποχρεώσεων σε βάρος του κράτους σχετικά με τη διαφύλαξη και προαγωγή της. Οι υποχρεώσεις λαμβάνουν τόσο θετικό όσο και αρνητικό περιεχόμενο. Το κράτος υποχρεούται να επεμβαίνει με θετικές ενέργειες (*status positivus*) και να παρέχει τα αναγκαία για την προστασία της ζωής αγαθά ή υπηρεσίες. Η υποχρέωση αυτή υφίσταται και όταν ο φορέας δεν έχει προβάλλει σχετική αξίωση, καθώς η ζωή προστατεύεται όχι μόνο ως εξατομικευμένο δικαίωμα αλλά και ως καθολική αξία, αναγκαία προϋπόθεση για τη σύσταση της κοινωνίας. Γι' αυτό απαιτείται η λήψη μέτρων προστασίας τόσο σε προληπτικό όσο και σε κατασταλτικό επίπεδο, υπό την προϋπόθεση ότι οι κρατικές επεμβάσεις δε θίγουν τον πυρήνα του δικαιώματος (*status negativus*)³⁷.

Η αντικειμενοποίηση του εν λόγω δικαιώματος πάντως εγείρει προβληματισμούς, ειδικά σε ό, τι αφορά τη σχέση του με άλλα ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες, και οδηγεί στην υιοθέτηση διαφορετικών επιλογών από τις έννομες τάξεις. Υπάρχουν έννομες τάξεις που προστατεύουν το δικαίωμα στη ζωή ακόμα και χωρίς την εκδήλωση σχετικής βούλησης από το φορέα της, αλλά σε καμία περίπτωση ενάντια σε αυτή. Στον αντίποδα, άλλες επεμβαίνουν δραστικά παραβλέποντας την επιθυμία του φορέα, με αποτέλεσμα να πλήττονται η ελευθερία αυτοκαθορισμού και η ιδιωτικότητα του. Τα ζητήματα αυτά θα παρουσιαστούν αναλυτικά στα επόμενα κεφάλαια μέσω των προβληματισμών της άμβλωσης και της ευθανασίας.

³⁶ <http://www.constitution.org/cons/germany.txt>

³⁷ Κ. Χρυσόγονος, *ό.π.*, 34 επ. – Γ. Κατρούγκαλος, *ό.π.*, 28 επ.

A.3. Οι Παράγοντες Οριοθέτησης της Παρεχόμενης Προστασίας

Η έκταση της προστασίας του δικαιώματος στη ζωή και η επίλυση των συγκρούσεων με άλλα δικαιώματα, όπως η προσωπική ελευθερία και η ανάπτυξη της προσωπικότητας, η ιδιωτική ζωή, η σωματική και ψυχική υγεία, προσδιορίζονται από ποικίλους παράγοντες που αναπτύσσονται στο πλαίσιο μιας κοινωνίας. Σε αυτούς συγκαταλέγονται η ασκούμενη προοδευτική ή συντηρητική πολιτική και οι επιδιωκόμενοι στόχοι των εκάστοτε φορέων της εξουσίας, όπως εκφράζονται μέσα από την τυποποίηση των προσβολών της ζωής, τον έλεγχο τήρησης των δικαίων κανόνων και την επιβολή κυρώσεων στους παραβάτες. Πέραν του κρατικού ενδιαφέροντος, οι νομοθετικές ρυθμίσεις και τα νομολογιακά προηγούμενα απηχούν τις κρατούσες σε μία κοινωνία αντιλήψεις.

Την κοινή γνώμη και κατ' επέκταση τις δικαιοκτές επιλογές συνδιαμορφώνουν οι ιστορικές καταβολές και εμπειρίες. Για παράδειγμα, σε μία φιλελεύθερη και δεκτική ρηξικέλευθων αλλαγών κοινωνία η νομιμοποίηση πρακτικών, όπως της ευθανασίας, δεν προκαλεί εντύπωση. Αντίθετα, μία κοινωνία που έχει βιώσει κατά το παρελθόν οδυνηρές εμπειρίες, όπως γενοκτονίες, πειράματα ευγονικής κ.ο.κ., αποδίδει τη δέουσα σημασία στην προστασία της ζωής επιβάλλοντας ιδιαίτερα αυστηρές ποινές σε περίπτωση προσβολής της ή προβλέποντας αυστηρό καθεστώς επί των αμβλώσεων. Η δράση οργανώσεων (κυβερνητικών και μη) ή μεμονωμένων προσώπων της επιστήμης και της διανοήσης επηρεάζουν επίσης την κοινή γνώμη και τις αντιδράσεις της, ενώ καθοριστικός είναι ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, ιδίως τη σημερινή εποχή που η πληροφόρηση έχει λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις.

Στις περισσότερες κοινωνίες οι θρησκευτικές πεποιθήσεις καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τα ζητήματα που αφορούν στη ζωή και το θάνατο. Ο χριστιανισμός, η εβραϊκή θρησκεία και ο ινδουισμός τονίζουν η ιερότητα της ζωής, με αποτέλεσμα η επιλογή του θανάτου από τον ίδιο τον άνθρωπο και όχι το Θεό να είναι αποδοκιμαστέα. Στο βουδισμό η θανάτωση μιας ανθρώπινης ύπαρξης είναι εξίσου απαγορευμένη, ενώ υπάρχει υποχρέωση παροχής βοήθειας σε όποιον επιθυμεί να τερματίσει τη ζωή του. Αλλά και για τον ισλαμισμό η ζωή είναι το ύψιστο αγαθό. Επί του θανάτου δικαιοδοσία έχει μόνο ο Αλλάχ. Στις κοινωνίες που εμφορούνται

από αυτές τις θρησκευτικές αντιλήψεις το νομικό πλαίσιο της ζωής διαμορφώνεται κατ' ανάλογο τρόπο.

Η συμβολή των παραπάνω παραγόντων στη διαμόρφωση του δικαίου επιβεβαιώνει το χαρακτήρα του ως συμπαγούς συσώρευσης πολιτισμικών στοιχείων και φωτίζει τις ομοιότητες και διαφορές των συγκρινόμενων αντικειμένων. Η αντιμετώπιση της ζωής από τις εκάστοτε έννομες τάξεις απορρέει από τη σχέση αλληλεξάρτησης του δικαίου και των κοινωνικών παραγόντων και δεν μπορεί να συσχετιστεί με την προσπάθεια ταξινόμησης των δικαίων σε οικογένειες που ξεκίνησε ήδη το 19^ο αιώνα και εντάθηκε τον 20^ο. Αν και η ταξινόμηση σε δικαικές ομάδες, όπως στα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά δίκαια και τα αγγλοσαξονικά³⁸, διευκολύνει τη σύγκριση, καταλήγει να είναι παρωχημένη ή και παραπλανητική. Η άποψη αυτή επαληθεύεται στην περίπτωση των ανθρώπινων δικαιωμάτων που διακρίνονται για το δυναμισμό και τη μεταξύ τους διαπλοκή.

³⁸ Στα κύρια χαρακτηριστικά των ευρωπαϊκών ηπειρωτικών δικαίων, του επονομαζόμενου civil law, συγκαταλέγεται η επιρροή του ιδιωτικού δικαίου από τις αρχές του ρωμαϊκού, η εκτεταμένη κωδικοποίηση της νομοθεσίας και έλλειψη δεσμευτικότητας των δικαστικών προηγούμενων. Αντίθετα, στα αγγλοσαξονικά δίκαια βασική πηγή συνιστά η νομολογία, ενώ η αρχή του σεβασμού των προηγούμενων δικαστικών αποφάσεων τυγχάνει εφαρμογής σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση και ένταση.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η Προβληματική της Άμβλωσης

B.1. Η Αντιμετώπιση της Τεχνητής Διακοπής της Εγκυμοσύνης από τα Δίκαια κατά το Παρελθόν

Όπως έχει επισημανθεί, το Δίκαιο αποτελεί μια ενσώματη πολιτισμική μορφή, τελούσα σε σχέση αλληλεξάρτησης με την κοινωνία στην οποία ισχύει και εφαρμόζεται. Λογικό επακόλουθο της προκείμενης σχέσης είναι η επιρροή των νομοθετικών επιλογών από τις κρατούσες κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες, ακόμα και από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις ή τις απόψεις περί ηθικής που πρεσβεύουν τα μέλη μιας κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό το νομοθετικό καθεστώς της άμβλωσης καθορίστηκε από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νομικών πολιτισμών παρουσιάζοντας διακυμάνσεις στο χωροχρόνο.

Στα αρχαία ανατολικά Δίκαια η τεχνητή διακοπή της κύησης αποτελούσε υπόθεση του άνδρα ο οποίος είχε απόλυτη εξουσία επί της γυναίκας και των τέκνων. Κατά τις ρυθμίσεις του σουμεριακού Δικαίου ο δράστης της τεχνητής διακοπής της εγκυμοσύνης ήταν υπόχρεος σε καταβολή χρηματικής αποζημίωσης στον πατέρα του τέκνου, εκτός αν ο τελευταίος συναινούσε στην πράξη, οπότε αυτή έμενε ατιμώρητη³⁹. Σκοπός του νομοθέτη δεν ήταν η προστασία του εμβρύου ή της ζωής της εγκύου, πόσο μάλλον της υγείας της, αλλά η ενίσχυση της παρουσίας του πατέρα που επρόκειτο να στερηθεί ένα περιουσιακό στοιχείο. Παρόμοιες ρυθμίσεις συναντώνται στο βαβυλωνιακό Δίκαιο και συγκεκριμένα στον Κώδικα του Χαμουραμί⁴⁰. Οι απειλούμενες της άμβλωσης ποινές ήταν ως επί το πλείστον χρηματικές με τη διαφορά, όμως, ότι το ύψος της καταβαλλόμενης αποζημίωσης προσδιοριζόταν από την κοινωνική τάξη του πατέρα της εγκύου.

Διαφορετική ήταν η αντιμετώπιση στην αρχαία Αίγυπτο, όπου το έμβρυο προστατευόταν ως αυτοτελής αξία. Το αιγυπτιακό Δίκαιο ανέβαλλε την εκτέλεση γυναίκας καταδικασμένης σε θάνατο μέχρι να γεννήσει⁴¹, αφενός διότι το έμβρυο δεν είχε συνείδηση των πράξεων και κατ' επέκταση δόλο για να τιμωρηθεί γι' αυτές,

³⁹ Κώδικας του Χαμουραμί και Άλλοι Κώδικες της Μεσοποταμίας, Καστανιώτης, 1982, 37

⁴⁰ Άρθρα 209-213 του Κώδικα του Χαμουραμί

⁴¹ Δ. Σικελιώτης, όπως παραπέμπεται από Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα –Κομοτηνή, 1984, 22

αφετέρου ήταν άδικο να τιμωρηθούν δύο πρόσωπα για ένα έγκλημα. Εξίσου άδικο ήταν να θανατωθεί το έμβρυο που ανήκε τόσο στον πατέρα όσο και στη μητέρα για έγκλημα μόνο της τελευταίας.

Στην αρχαία Ελλάδα η τεχνητή διακοπή της κύησης αξιολογούνταν διαφορετικά στις δύο κυριότερες πόλεις, τη Σπάρτη και την Αθήνα. Στην πρώτη ο γάμος και η τεκνοποιία αποτελούσαν υποχρέωση προς την πολιτεία, ενώ τα παιδιά δεν ήταν κτήμα του πατέρα τους αλλά ανήκαν στο σύνολο των πολιτών⁴². Υπό το καθεστώς αυτό η άμβλωση φαινόταν μάλλον απαγορευμένη. Αντίθετα, στην αρχαία Αθήνα ήταν επιτρεπτή για πρακτικούς κυρίως λόγους. Η δυσαναλογία πληθυσμού και πόρων διαβίωσης απαιτούσε τη λήψη μέτρων για τον περιορισμό των γεννήσεων. Ο ίδιος ο Αριστοτέλης τάχθηκε υπέρ των αμβλώσεων χάριν διατήρησης του συμφέροντος της πόλης. Κατά την άποψή του ο νομοθέτης όφειλε να καθορίζει το ανώτατο όριο τεκνοποιίας κάθε γυναίκας και αν, παρά τη λήψη αντισυλληπτικών μέτρων, αυτή έμενε έγκυος έπρεπε να προβεί σε άμβλωση. Ωστόσο, η όσια πράξη έπρεπε να τελεστεί πριν το έμβρυο αποκτήσει ζωή και αίσθηση⁴³, δηλαδή πριν η έγκυος αρχίσει να αντιλαμβάνεται τις κινήσεις του.

Στο ρωμαϊκό Δίκαιο το έμβρυο δεν αντιμετωπίζεται ως φορέας ανθρώπινης ζωής αλλά γίνεται αντιληπτό ως ιδιότητα του γυναικείου σώματος. Η άμβλωση, λοιπόν, δεν τιμωρείται ως έγκλημα κατά της ζωής και η απαξία της απορρέει από την αμφισβήτηση της απόλυτης εξουσίας του αρχηγού της οικογένειας, του *paterfamilias*. Όταν η πατρική εξουσία (*patria potestas*) εξασθενεί ο αριθμός των αμβλώσεων αυξάνεται δραματικά, αφενός γιατί η χαλαρότητα των ηθών οδηγεί στη σύναψη εφήμερων ερωτικών δεσμών που συχνά καταλήγουν σε ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες, αφετέρου διότι οι γυναίκες χειραφετημένες πια από τον *paterfamilias* δύνανται να αποφασίζουν για την τεκνοποιία. Μπροστά στις εξελίξεις αυτές η επέμβαση του Κράτους είναι επιτακτική και περί τα τέλη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. η άμβλωση από έγγαμη γυναίκα χωρίς τη συναίνεση του συζύγου της ανάγεται σε ποινικό αδίκημα, σε μία προσπάθεια διάσωσης της εξασθενημένης συζυγικής εξουσίας⁴⁴.

Οι θέσεις της Εκκλησίας αναφορικά με την άμβλωση δεν άφησαν ανεπηρέαστο το νομοθετικό καθεστώς που διαμορφώθηκε στα χριστιανικά κράτη. Η Ορθόδοξη

⁴² Πλούταρχος, Βίος Λυκούργου, 15 (μετφ. Α. Πουρνάρα)

⁴³ Αριστοτέλη Πολιτικά, Βιβλίο 7^ο §10

⁴⁴ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1984, 45 επ.

Εκκλησία, ακολουθώντας τα διδάγματα του Μ. Βασιλείου⁴⁵, καταδίκασε την τεχνητή διακοπή της κύησης εξομοιώνοντας την με ανθρωποκτονία⁴⁶. Η Δυτική Εκκλησία, επηρεασμένη μάλλον από την αριστοτελική θεωρία, υιοθέτησε τη διάκριση ανάμεσα σε άψυχο και έμψυχο έμβρυο υποδεικνύοντας ως ανθρωποκτονία την άμβλωση κατά του έμψυχου εμβρύου, άποψη που υιοθετήθηκε αργότερα στο χώρο του common law.

Η ιστορική επισκόπηση του Δικαίου της άμβλωσης λειτουργεί επιβεβαιωτικά προς την άποψη ότι οι δικαικές ρυθμίσεις καθορίζονται από το κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό υπόβαθρο. Η πατριαρχική ή μητριαρχική δομή της κοινωνίας, τα δημογραφικά ενδιαφέροντα του κράτους, η προσπάθεια διατήρησης της ηθικής τάξης και η συμμόρφωση στις θρησκευτικές πεποιθήσεις συνεκτιμώνται κατά τη νομοθέτηση προκρίνοντας εκείνον τον κανόνα που ικανοποιεί τις εκάστοτε επιδιώξεις της κοινωνίας.

B.2. Το Προστατευόμενο Έννομο Αγαθό

B.2.1. Οι Δικαιοπολιτικοί Λόγοι της Ποινικοποίησης των Αμβλώσεων

Αναφορικά με το έγκλημα της άμβλωσης, στην ποινική επιστήμη γινόταν αποδεκτό ότι το προστατευόμενο έννομο αγαθό ήταν η ανθρώπινη ζωή είτε γενικά είτε με την ειδικότερη μορφή της «εν γενέσει» ή, κατ' άλλη διατύπωση, της «εν σπέρματι» ή αγέννητης ζωής. Η νομική θεωρία στα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά δίκαια, όπου η κωδικοποίηση είναι εκτεταμένη, οδηγήθηκε στην εννοιολογική ταύτιση του εμβρύου και της ανθρώπινης ζωής, επηρεασμένη από την ταξινόμηση των εγκλημάτων σε κεφάλαια και ειδικότερα την ένταξη των εγκλημάτων κατά του εμβρύου στο κεφάλαιο περί προσβολών της ζωής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο Γερμανικός και Ελληνικός Ποινικός Κώδικας, στους οποίους η άμβλωση τυποποιείται ως έγκλημα κατά της ζωής.

Έτσι, λοιπόν, η ζωή του γεννημένου ανθρώπου εξομοιώνεται με τη ζωή του κυοφορούμενου το οποίο από τη φύση του προορίζεται να εξελιχθεί σε άνθρωπο και άρα προστατεύεται ως τέτοιο. Βιολογικά δε συντελείται κάποια ποιοτική μεταλλαγή

⁴⁵ Κανόνας Β' και Η' του Μ. Βασιλείου διαθέσιμοι σε http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/regulations/various_regulations.htm

⁴⁶ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1984, 53 επ.

της ζωής ικανή να οδηγήσει σε ετερότητα έννομων αγαθών⁴⁷. Η εν γενέσει ανθρώπινη ζωή δε διαφέρει από τη γεννημένη, απλώς εκλαμβάνεται ως κάτι προσωρινά λιγότερο σε σχέση με αυτήν προς την οποία τείνει. Ο όρος «εν γενέσει», άλλωστε, φανερώνει κάτι που δεν υπάρχει, δικαιολογώντας τη σχετικότητα της προστασίας του εμβρύου. Καθώς το έμβρυο δεν είναι ολοκληρωμένος αλλά εν δυνάμει άνθρωπος, δε δύναται να απολαμβάνει την απόλυτη προστασία του αγαθού της ζωής⁴⁸.

Η ταύτιση, ωστόσο, των έννομων αγαθών του εμβρύου και της ζωής εγείρει προβληματισμούς. Λαμβάνοντας υπόψη τα δύο στοιχεία που συγκαθορίζουν την έννοια του έννομου αγαθού, την κοινωνική καταγραφή και τη νομική αξιολόγηση, διαπιστώνει κανείς την ποιοτική διαφορά του εμβρύου από τον άνθρωπο. Αρχικά, εντοπίζονται διαφορές στο υλικό αντικείμενο που ενσωματώνει τα υπό εξέταση έννομα αγαθά. Το έμβρυο είναι οργανικά εξαρτώμενο από το σώμα της μητέρας και δεν υφίσταται ως αυτοτελές αντικείμενο, παρά ως προέκταση του γυναικείου σώματος. Κατά τα πρώτα στάδια της κύησης δε φέρει καν τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά ενώ η οργανογένεση, δηλαδή ο σχηματισμός των ζωτικών οργάνων, λαμβάνει χώρα κατά την τρίτη έως την όγδοη εβδομάδα της κύησης⁴⁹. Αντίθετα, ο άνθρωπος ως σύνολο λειτουργιών και στοιχείων οργανικά δεμένων μεταξύ τους είναι μια αυθύπαρκτη οντότητα.

Η κοινωνική αντιμετώπιση των προσβολών των έννομων αγαθών συγκαταλέγεται, επίσης, στα στοιχεία διαφοροποίησης. Μολονότι η συχνότητα των προσβολών κατά του εμβρύου είναι μεγαλύτερη, η πολιτείες εστιάζουν το ενδιαφέρον της στην πάταξη των προσβολών της ζωής⁵⁰ και γι' αυτό οι σχετικές καταδίκες είναι πολύ περισσότερες από αυτές των αμβλώσεων. Πέραν των κοινωνικών αντιδράσεων, το διαμορφωθέν ποινικό πλαίσιο υπονοεί την ύπαρξη ποιοτικής διαφοράς ανάμεσα στα δύο έννομα αγαθά. Τα εγκλήματα κατά της ζωής απειλούνται με βαρύτερες ποινές και τιμωρούνται ακόμα και από αμέλεια, ενώ στα εγκλήματα κατά του

⁴⁷ Η. Γάφος, Ποινικόν Δίκαιον, Ειδ. Μ., Δ' έκδ., Αθήνα, 1936, 3-4

⁴⁸ Ν. Ανδρουλάκης, Ποινικόν Δίκαιον, Ειδ. Μέρος, Σάκουλας, Αθήνα, 1974, 86 και 88

⁴⁹ Μ.Χ. Μαλανδρή, Ιατρική Επισκόπηση της Τεχνητής Διακοπής της Κύησης, στο *Η αρχή και το τέλος της ζωής: ηθικά, ιατρικά και νομικά προβλήματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, 38

⁵⁰ Όπως υποστήριζε ο Ι. Ζαγκαρόλας «εάν η άμβλωση αποτελεί μορφήν ανθρωποκτονίας θα προσέκρουε βαρύτερον εις το περί δικαίου συναίσθημα των πεπολιτισμένων λαών, παρά τοις οποίοις τσοσούτου σεβασμού απολαύει η ανθρώπινη ζωή». Εάν, δηλαδή, το προστατευόμενο έννομο αγαθό ήταν πράγματι η ανθρώπινη ζωή, όχι μόνο η κοινωνική κατακραυγή θα ήταν μεγαλύτερη, αλλά και η πολιτεία θα επεδείκνυε εντονότερο ενδιαφέρον για την πρόληψη και την καταστολή των αμβλώσεων. Ι. Ζαγκαρόλα, *Το έγκλημα της αμβλώσεως εις τον νέον Ποινικόν Κώδικα*, ΠΧρ 1951, 493

εμβρύου ο εθνικός νομοθέτης είναι πιο επιεικής προβλέποντας ελαφρύτερες ποινές που φτάνουν ως την ατιμωρησία της από αμέλειας διακοπής της κύησης σε ορισμένα νομικά συστήματα, όπως το ελληνικό⁵¹.

Παράλληλα, η θέσπιση ευγονικών, ιατρικών και ηθικών ενδείξεων ως λόγων άρσης του άδικου χαρακτήρα της τεχνητής διακοπής της κύησης λειτουργεί επιβεβαιωτικά προς την ετερότητα των εννόμων αγαθών⁵². Ο νομοθέτης προβαίνει σε στάθμιση του έννομου αγαθού «έμβρυο» και των έννομων αγαθών της κυοφορούσας καταλήγοντας συχνά στην υπεροχή των τελευταίων. Έτσι, αναγνωρίζει ως υπέρτερη την ελευθερία της γυναίκας να αποφασίσει για τη συνέχιση της κύησης πριν τη συμπλήρωση ορισμένου χρονικού ορίου, ενώ σε περίπτωση ευγονικής ένδειξης το χρονικό διάστημα επιλογής μπορεί να παραταθεί. Η ζωή της εγκύου αλλά και η ψυχοσωματική της υγεία κρίνονται ομοίως ως άξια προστασίας.

Σε βάρος του εμβρύου προκρίνονται, τέλος, η αξιοπρέπεια και η προσωπική ελευθερία της γυναίκας που θα προσβάλλονταν κατάφωρα αν η έννομη τάξη της επέβαλε την απόκτηση ενός παιδιού προερχόμενου από βιασμό, αποπλάνηση, αιμομιξία ή κατάχρηση σε ασέλγεια. Στην περίπτωση δε της αιμομιξίας πιθανολογείται η πρόθεση του νομοθέτη να προστατεύσει το έννομο αγαθό της οικογένειας⁵³. Στην προστασία της οικογένειας αποσκοπεί και η κοινωνική ένδειξη που καθιερώνεται σε ορισμένα δίκαια, όπως το αγγλικό, και επιτάσσει την εξέταση του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος της γυναίκας κατά τη λήψη της απόφασης για διακοπή της κύησης.

Στη διαφορετική ποινική αξιολόγηση του εμβρύου και της ζωής καταλήγει η μη τυποποίηση της χρήσης των “morning-after-pills”. Εάν το έμβρυο ήταν πράγματι φορέας ανθρώπινης ζωής, η προστασία του θα έπρεπε να εκκινεί από τη γονιμοποίηση και η χρήση των εν λόγω φαρμάκων να αποτελεί έγκλημα κατά της ζωής τελούμενο έστω με ενδεχόμενο δόλο, μιας και η γυναίκα δεν είναι βέβαιη για την εγκυμοσύνη της αλλά λαμβάνει το χάπι αποδεχόμενη το αποτέλεσμα της πράξης της. Αυτό, ωστόσο, δε συμβαίνει και το έμβρυο προστατεύεται όχι από τη

⁵¹ Ενδεικτικά, κατά το αρ. 299 παρ. 1 του ΠΚ η ανθρωποκτονία από πρόθεση τιμωρείται με ισόβια κάθειρξη και η παιδοκτονία του αρ. 303 του ΠΚ με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών. Στον αντίποδα, η έγκυος που διακόπτει ανεπίτρεπτα την εγκυμοσύνη της ή επιτρέπει σε άλλον να τη διακόψει κατά το αρ. 304 παρ. 3 διαπράττει πλημμέλημα, τιμωρούμενη με φυλάκιση μέχρι ένα έτος.

⁵² Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά της ζωής*, Σάκκουλας, Αθήνα, 2001, 46 επ.

⁵³ Ν. Ανδρουλάκης, *Ποινικών Δίκαιον*, Ειδ. Μέρος, Σάκκουλας, Αθήνα, 1974, 93

γονιμοποίηση αλλά από την εμφύτευση στη γυναικεία μήτρα, δηλαδή 13 ή 14 ημέρες μετά τη γονιμοποίηση⁵⁴.

Καθώς η θεωρία ταύτισης των έννομων αγαθών του εμβρύου και της ζωής παρουσιάζει ατέλειες, έχουν εκφραστεί και άλλες απόψεις για το προστατευόμενο με την τυποποίηση των αμβλώσεων έννομο αγαθό. Μεταξύ αυτών είναι η αποφυγή του κινδύνου που συνεπάγονται τέτοιες πράξεις για τη ζωή και την υγεία της εγκύου⁵⁵. Η ασκηθείσα στην άποψη αυτή κριτική μπορεί να συνοψιστεί στα ακόλουθα επιχειρήματα. Όταν η διακοπή λαμβάνει χώρα κατά τα πρώτα στάδια της εγκυμοσύνης τηρουμένων των γενικά παραδεδεδεγμένων κανόνων της ιατρικής επιστήμης, δηλαδή από γιατρό μαιευτήρα ή γυναικολόγο με τη συμμετοχή αναισθησιολόγου σε οργανωμένη νοσηλευτική μονάδα, η ζωή της εγκύου δεν τίθεται καν σε κίνδυνο.

Συνεχίζοντας, η προσβολή της σωματικής ακεραιότητας της γυναίκας κατά τη διάρκεια της άμβλωσης δεν επαρκεί για να αναχθεί η υγεία στο κατεξοχήν προστατευόμενο έννομο αγαθό. Η σωματική βλάβη της εγκύου εμφανίζεται ως αναγκαία συνέπεια της διακοπής που - όταν επιτυγχάνεται με χειρουργικές τεχνικές - περιλαμβάνει κυρίως τη διαστολή του τραχήλου με κηρία Hegar και την απόξεση της μήτρας ή την αναρρόφηση του περιεχομένου της. Στις συνηθέστερες επιπλοκές εντάσσονται η αιμορραγία, η λοίμωξη, η σήψη ακόμα και η υπογονιμότητα, τη στιγμή που δεν είναι αμελητέες οι συνέπειες στην ψυχική υγεία της γυναίκας⁵⁶.

Οι επίμαχες ρυθμίσεις εντάσσονται στα διάφορα νομοθετήματα ως επί το πλείστον σε κεφάλαια περί προστασίας της ζωής και όχι στις σωματικές βλάβες όπου θα έπρεπε να ενταχθούν αν πράγματι το προστατευόμενο έννομο αγαθό ήταν η υγεία⁵⁷. Η έγκυος που διακόπτεται ανεπίτρεπτα την εγκυμοσύνη της τιμωρείται στα περισσότερα δίκαια, παρά το γεγονός ότι οι πράξεις αυτοπροσβολής είτε της ζωής είτε της υγείας, όπως η απόπειρα αυτοκτονίας ή ο βαρύς αυτοτραυματισμός⁵⁸, μένουν

⁵⁴ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά της ζωής*, Σάκκουλας, Αθήνα, 2001, 51 επ. – της ίδιας, *Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών*, Νομική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη, 2006, 5

⁵⁵ Χ. Τζωρτζόπουλος, *Σχόλια εις τον ισχύοντα ελληνικόν Ποινικόν Νόμον*, Ειδ. Μέρος, α', 1926, 175 επ

⁵⁶ Μ.Χ. Μαλανδρή, *ό.π.*, 42 έως 44

⁵⁷ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά της ζωής*, β' εκδ., Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2001, 770

⁵⁸ Εξάιρεση στο ελληνικό δίκαιο συνιστά η πρόκληση ανικανότητας κατά το αρ. 42 του ΣΠΚ. Με τη διάταξη αυτή, όμως, δεν προστατεύεται η υγεία του στρατιωτικού αλλά το έννομο αγαθό της στρατιωτικής υπηρεσίας που αυτός ενσαρκώνει.

ατιμώρητες⁵⁹. Εξάλλου, εάν το ζητούμενο ήταν η προστασία της υγείας της εγκύου, η συναίνεσή της στη σωματική βλάβη θα έπρεπε να λειτουργήσει ως λόγος άρσης του αδίκου.

Κατόπιν τούτων το επιχείρημα περί προστασία της υγείας της εγκύου δεν είναι πειστικό. Το έμβρυο εμφανίζεται μεν ως φυσική ιδιότητα του γυναικείου σώματος, όπως ακριβώς και η σωματική ακεραιότητα της γυναίκας, συγχρόνως δε έχει έναν ιδιαίτερο προορισμό, την εξέλιξή του σε ολοκληρωμένο άνθρωπο. Λόγω αυτού του προορισμού διαχωρίζεται από τη σωματική ακεραιότητα της εγκύου η οποία προστατεύεται δευτερευόντως, στο μέτρο που αποτελεί αναγκαία συνέπεια της διακοπής της εγκυμοσύνης.

Μία άλλη αμφίβολη άποψη δέχεται ως προστατευόμενο έννομο αγαθό το κρατικό συμφέρον στην αύξηση ή έστω διατήρηση του πληθυσμού⁶⁰. Εάν η ποινικοποίηση αποσκοπούσε στη διασφάλιση της πληθυσμιακής υπόστασης του Έθνους και στη διατήρηση του παραγωγικού δυναμικού, ώστε η χώρα να είναι ανταγωνιστική προς τις άλλες, η διαφορετική αξιολόγηση της ύπαρξης ή απουσίας της συναίνεσης της εγκύου θα καθίστατο άνευ αντικειμένου. Στο πλαίσιο προστασίας των κρατικών συμφερόντων θα γίνονταν αποδεκτές ρυθμίσεις που διευρύνουν υπερβολικά το αξιόποινο, όπως π.χ. η τυποποίηση της αντισύλληψης. Το φόβο τους σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο είχαν εκφράσει Έλληνες και Γερμανοί νομικοί που απέρριπταν την προστασία δημογραφικών συμφερόντων.

Επιπλέον, η σύνδεση των αμβλώσεων με τη διαίωση του έθνους προσιδιάζει σε ολοκληρωτικά καθεστάτα και ευνοεί την εισαγωγή φυλετικών διακρίσεων στη νομοθεσία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε η χιτλερική νομοθεσία η οποία επεφύλασσε τη θανατική ποινή σε όποιον κατ' επανάληψη τελούσε αμβλώσεις που έθιγαν τη ζωτικότητα του γερμανικού λαού, εκτός εάν αυτές δε στρέφονταν κατά Γερμανών υπηκόων⁶¹. Ομοίως, ο Ιταλικός Ποινικός Κώδικας του 1930 είχε συμπεριλάβει τη διακοπή της εγκυμοσύνης στα εγκλήματα κατά της σωματικής ακεραιότητας και υγείας της φυλής⁶².

⁵⁹ Ν. Ανδρουλάκης, Ποινικών Δίκαιον, Ειδ. Μ., Σάκκουλας, Αθήνα, 1974, 88

⁶⁰ Χ. Τζωρτζόπουλος, Σχόλια εις τον ισχύοντα ελληνικόν Ποινικόν Νόμον, Ειδ. Μέρος, τομ. Α', 1926, 175 επ. – Ι. Ζαγκαρόλα, ό.π., 495 - Ν. Ανδρουλάκης, ό.π., 87

⁶¹ Η. Welzel, *Das Deutsche Strafrecht*, 11. Aufl., 1969, 4 και 300

⁶² Ιταλικός Ποινικός Κώδικας διαθέσιμος σε <http://www.uwm.edu.pl/kpkm/uploads/files/codice-penale.pdf>

Τέλος, από ένα μέρος της ποινικής επιστήμης προβλήθηκε ως δικαιολογητικός λόγος της ποινικοποίησης των αμβλώσεων η διατήρηση των ηθών. Τα ήθη ορίζονται ως «το σύνολο των κοινωνικοηθικών κανόνων που διέπουν τη γενετήσια ζωή» ή «ως ηθική τάξη στο πεδίο της γενετήσιας ζωής»⁶³. Το επιχείρημα προστασίας των ηθών εδράστηκε στην εικόνα που θα παρουσίαζε η κοινωνία σε περίπτωση αποποινικοποίησης των αμβλώσεων. Ειδικότερα, θεωρήθηκε ότι θα διανοιγόταν ο δρόμος για τον ελεύθερο έρωτα, τη μετάδοση αφροδίσιων νοσημάτων και την έκλυση των ηθών⁶⁴ ενώ θα παρεχόταν έρεισμα για την αύξηση της επιπολαιότητας των νέων σε ζητήματα σεξουαλικής επαφής.

Τα ήθη, ωστόσο, δεν μπορούν να υπαχθούν στην έννοια του εννόμου αγαθού ως αντικείμενου του εξωτερικού κόσμου, αντιληπτού με τις αισθήσεις. Εκφράζουν προσωπικές κρίσεις, συχνά συνδεδεμένες με θρησκευτικές αντιλήψεις που επικρατούν σε μία κοινωνία σε μία δεδομένη χρονική στιγμή. Το περιεχόμενό τους, αφηρημένο και γενικό, ανάγεται στη σφαίρα των προσωπικών βιωμάτων του ανθρώπου και στο πεδίο της εσωτερικής του ενδοσκόπησης, τη στιγμή που η αναζήτηση των έννομων αγαθών περιλαμβάνει εμπειρικά μεγέθη και όχι αφηρημένες έννοιες, ιδεατούς και ηθικούς σκοπούς⁶⁵.

B.2.2. Ο Φορέας του Προστατευόμενου Έννομου Αγαθού

Ένα άλλο ζήτημα που απασχόλησε τη νομική επιστήμη, άρρηκτα συνδεδεμένο με την προβληματική του προστατευόμενου έννομου αγαθού, είναι ο προσδιορισμός του φορέα του. Επειδή τα έννομα αγαθά εξυπηρετούν ορισμένες βιοτικές ανάγκες, υπάρχει συμφέρον για το πρόσωπο (ή τα πρόσωπα) που έχει ή ενσαρκώνει το αντικείμενο στη διατήρησή του. Το πρόσωπο αυτό καλείται φορέας του έννομου αγαθού. Με κριτήριο το φορέα τους τα έννομα αγαθά διακρίνονται σε ατομικά, όταν φορέας είναι συγκεκριμένος άνθρωπος (λ.χ. ανθρώπινη ζωή, σωματική ακεραιότητα), κοινωνικά, όταν προσδιορισμός τους είναι η εξυπηρέτηση αόριστου αριθμού προσώπων (π.χ. περιβάλλον, υπόμνημα, νόμισμα) και κρατικά, όταν το συμφέρον στη διατήρησή

⁶³ Γ. Μαγκάκη, *Εγκλήματα περί την γενετήσιον και οικογενειακήν ζωήν*, ΑΦΟΙ Π. Σάκκουλα, Αθήνα, 1967, 9 και 10

⁶⁴ Τζωρτόπουλος, όπως παραπέμπεται από την Ε.Συμεωνίδου-Καστανίδου, ό.π., 115-116

⁶⁵ Ι. Μανωλεδάκης, *Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους* (επιμ. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι/ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου), Ζ' έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005, 158

τους θεωρείται ότι ανήκει στο κράτος ως νομικό πρόσωπο (π.χ. στρατός, δημόσιες υπηρεσίες, δημόσια τάξη)⁶⁶.

Η ένταξη του έννομου αγαθού «έμβρυο» στις παραπάνω κατηγορίες εμφανίζεται δυσχερής. Έχει υποστηριχθεί ότι στην περίπτωση της άμβλωσης φορέας του έννομου αγαθού είναι το ίδιο το έμβρυο το οποίο δε νοείται ως *pars ventris* της εγκύου αλλά ως αυτοτελής αξία, φορέας της εν γενέσει ζωής⁶⁷. Η άποψη αυτή δεν μπορεί να γίνει ανεπιφύλακτα αποδεκτή. Η προστασία του εμβρύου ως αυτοτελούς αξίας είναι σχετική, καθώς υποχωρεί χάριν προστασίας των έννομων αγαθών της εγκύου. Παράλληλα, το ποινικό Δίκαιο - φύσει ανθρωποκεντρικό - αναγνωρίζει τον άνθρωπο ως μοναδικό υποκείμενο δικαιωμάτων και φορέα έννομων αγαθών. Στο *nasciturus* αναγνωρίζεται μόνο κληρονομικό δικαίωμα κατά τις διατάξεις των άρθρων 36 και 1711 του ελληνικού ΑΚ και αυτό υπό την αίρεση ότι θα γεννηθεί ζωντανός. Από τη διατύπωση των διατάξεων του ΑΚ συνάγεται ότι φορέας του κληρονομικού δικαιώματος είναι πάλι ο άνθρωπος στον οποίο η έννομη τάξη αναγνωρίζει αναδρομικά το δικαίωμα στην κληρονομία.

Στη γερμανική νομική επιστήμη υποστηρίχθηκε αρχικά ότι το έμβρυο αποτελεί κατά πλάσμα υποκείμενο του δικαιώματος στη ζωή και ως τέτοιο προστατεύεται με την τυποποίηση των αμβλώσεων⁶⁸. Στο χώρο του ποινικού Δικαίου, όμως, η κατασκευή πλασμάτων δημιουργεί ανασφάλεια και εύλογα γεννάται το ερώτημα γιατί ο νομοθέτης περιορίστηκε στην αναγνώριση του εμβρύου ως πλασματικού φορέα αποκλειστικά της ανθρώπινης ζωής και όχι άλλων έννομων αγαθών, όπως της σωματικής ακεραιότητας. Εγκαταλείποντας την άποψη περί πλασματικού φορέα ζωής, η γερμανική θεωρία δέχτηκε ότι το έμβρυο προστατεύεται αυτοτελώς ως φορέας εν δυνάμει ζωής, δηλαδή ως οντότητα που πρόκειται να μετασχηματιστεί σε άνθρωπο συμμετέχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην αξιολόγηση της⁶⁹.

⁶⁶ Ι. Μανωλεδάκης, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους (επιμ. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι/ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου), Ζ' έκδ., 2005, 172-174.

⁶⁷ Ν. Ανδρουλάκης, Ποινικόν Δίκαιον, Ειδ. Μ., Σάκκουλας, Αθήνα, 1974, 89

⁶⁸ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1984, 191 επ.

⁶⁹ A. Eser, *Schwangerschaftsabbruch: der rechtliche Rahmen, σε Sterilisation und Schwangerschaftsabbruch*, (Hrsg. A. Eser/ H. J. Hirsch), Ferdinand Enke, Stuttgart, 1980, 107 - H. Rudolphi, H., *Straftaten gegen das werdende Leben, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, Vol. 83 (1), 2009, 112. Retrieved 13 Sep. 2018, from doi:10.1515/zstw.1971.83.1.105

Στο ιταλικό Σύνταγμα η προστασία του εμβρύου κατοχυρώνεται μέσα από διατάξεις περί προστασίας της μητρότητας, στα άρθρα 2 και 31 παρ. 2⁷⁰. Το έμβρυο, ωστόσο, δεν ανάγεται σε αυτοτελή φορέα δικαιωμάτων και σταθμίζεται με τα δικαιώματα της μητέρας που επίσης κρίνονται άξια προστασίας. Αντίστοιχη είναι η αντιμετώπιση του εμβρύου στο ισπανικό Δίκαιο, όπου το έμβρυο αποτελεί μεν αντικείμενο συνταγματικής προστασίας αλλά δεν είναι υποκείμενο του δικαιώματος της ζωής ούτε προστατεύεται κατ' απόλυτο τρόπο⁷¹.

Σύμφωνα με άλλη άποψη, φορείς του έννομου αγαθού «έμβρυο» είναι τα πρόσωπα που συνέβαλαν στη δημιουργία του με την παροχή του γεννητικού υλικού, δηλαδή η μητέρα και ο πατέρας. Ωστόσο, ούτε στη θεώρηση αυτή υπάρχει σύμπνοια απόψεων. Το δικαίωμα της μητέρας επί του εμβρύου ως φυσική ιδιότητα του γυναικείου σώματος δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση. Το ερώτημα που εγείρεται είναι κατά πόσον οι έννομες τάξεις αναγνωρίζουν το δικαίωμα του πατέρα στη συνέχιση ή διακοπή της κύησης. Στις δυτικές έννομες τάξεις ο νομοθέτης αποφεύγει οποιαδήποτε αναφορά σε δικαίωμα του πατέρα, αξιολογώντας μόνο τη συναίνεση της εγκύου στην τυποποίηση των αμβλώσεων και σταθμίζοντας τα δικά της έννομα αγαθά - την ζωή, την υγεία, την ελευθερία αυτοκαθορισμού και συνειδήσεως - με το έννομο αγαθό «έμβρυο»⁷².

Η θεωρία, μη δεσμευόμενη πάντα από το γράμμα του νόμου, εμφανίζεται διχασμένη. Κατά μία άποψη το δικαίωμα στην αναπαραγωγή αποτελεί ειδικότερη έκφανση του δικαιώματος στην προσωπικότητα⁷³, γεγονός που δικαιολογεί την ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης από την υπαίτια διακοπή της εγκυμοσύνης ενάντια στη θέληση του πατέρα. Μολονότι το έμβρυο είναι άμεσα συνδεδεμένο με το γυναικείο σώμα, δεν μπορεί να θεωρηθεί αλλότριο για τον άνδρα που συνέβαλε στην

⁷⁰ Αρ. 2 Συντάγματος Ιταλικής Δημοκρατίας «Η Δημοκρατία αναγνωρίζει και εγγυάται τα απαραβίαστα δικαιώματα του ανθρώπου, ως ατόμου και των κοινωνικών ομάδων, όπου εκφράζει την προσωπικότητά του, και απαιτεί την εκπλήρωση των υποχρεωτικών καθηκόντων της πολιτικής αλληλεγγύης, οικονομική και κοινωνική.»

Αρ. 31 παρ. 2 «Προστατεύει τη μητρότητα, τη βρεφική ηλικία και τη νεολαία, ευνοώντας τα όργανα που είναι απαραίτητα για το σκοπό αυτό.»

Για το κείμενο του Συντάγματος <https://www.tuttitalia.it/costituzione-italiana>

⁷¹ Γ. Κατρούγκαλος, *Το Δικαίωμα στη Ζωή και το Θάνατο*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, 58

⁷² Διαφορετικά κρίνεται το ζήτημα στη Σαουδική Αραβία τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, το Κουβέιτ, την Ισημερινή Γουινέα, τις Μαλδίβες, τη Συρία και την Τουρκία, το Μαρόκο, την Ιαπωνία, την Ταϊβάν, την Ινδονησία και το Μαρόκο, όπου εκ του νόμου απαιτείται η άδεια του άνδρα για τη διακοπή της κύησης. “The world’s abortion laws 2014” διαθέσιμο σε <https://www.reproductiverights.org/document/the-worlds-abortion-laws-map>

⁷³ Κ. Φουντεδάκη, *Ανθρώπινη Αναπαραγωγή και Αστική Ιατρική Ευθύνη*, *Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2007, 127

παραγωγή του και η σιωπή του νόμου δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως απουσία δικαιώματος.

Η κρατούσα άποψη, ωστόσο, δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα του πατέρα στην τεχνητή διακοπή της κύησης. Πάνω στο γονιμοποιημένο ωάριο υπάρχει συγκυριότητα του άνδρα και της γυναίκας για όσο χρονικό διάστημα αυτό παραμένει στον εξωτερικό κόσμο και τα πρόσωπα αυτά μπορούν να αποφασίζουν, με κοινή έγγραφη δήλωσή τους, αν θα διατεθεί σε άλλα, αν θα χρησιμοποιηθεί για ερευνητικούς ή θεραπευτικούς σκοπούς ή αν θα καταστραφεί⁷⁴. Από τη στιγμή της εμφύτευσης του γονιμοποιημένου ωαρίου στη γυναικεία μήτρα, το έμβryo συνδέεται άρρηκτα με το γυναικείο σώμα και εμφανίζεται ως φυσική του ιδιότητα. Κατ' επέκταση οποιαδήποτε εξουσιαστική θέση του άνδρα πάνω σε αυτό δε νοείται, μιας και το ανθρώπινο σώμα είναι ανεπίδεκτο εξουσίασης. Άλλωστε, οποιαδήποτε παραδοχή περί δικαιώματος του πατέρα στη διακοπή της κύησης θα προϋπέθετε για το επιτρεπτό της τη σύμφωνη γνώμη του άνδρα, κάτι που *de lege lata* δε συμβαίνει και *de lege ferenda* προσβάλλει υπέρμετρα την προσωπικότητα της γυναίκας και την ελευθερία αυτοδιάθεσης τους σώματός της⁷⁵.

Σε αντίθεση με τη θεωρία όπου το δικαίωμα του πατέρα στη διακοπή της εγκυμοσύνης είναι διφορούμενο, η νομολογία απορρίπτει κάθε νομικά δεσμευτική επέμβαση του άνδρα στο υπό κρίση ζήτημα. Ενδεικτικά, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ στην υπόθεση *Planned Parenthood of Central Missouri v. Danforth* έκρινε ως αντισυνταγματική τη διάταξη νόμου της Πολιτείας του Μισούρι, σύμφωνα με την οποία για τη νόμιμη διακοπή της κύησης κατά το πρώτο τρίμηνο απαιτούνταν η έγγραφη συναίνεση του συζύγου⁷⁶. Ακολούθως, το ίδιο δικαστήριο στην υπόθεση *Planned Parenthood v. Casey*⁷⁷ έκρινε ως παραβιάζουσα το Σύνταγμα διάταξη νόμου της Πολιτείας της Πενσυλβάνια που προϋπέθετε την ενημέρωση του συζύγου προτού η έγκυος υποβληθεί στη διαδικασία τεχνητής διακοπής της κύησης. Το σκεπτικό της απόφασης ήταν ότι η εν λόγω απαίτηση δημιουργούσε ένα ανυπέβλητο βάρος στην κυοφορούσα, αποτρέποντάς την από την άμβλωση.

⁷⁴ Άρθρο 1459 του ελληνικού ΑΚ.

⁷⁵ Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι σε Ι.Μανωλεδάκη, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, Εκδόσεις Σάκκουλα, Ζ' έκδ., 2005, 173

⁷⁶ 428 U.S. 52, 1976 διαθέσιμη σε <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/428/52>

⁷⁷ 505 U.S. 833, 1992 διαθέσιμη σε <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/505/83>

Στην υπόθεση Paton v. United Kingdom⁷⁸ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα έκρινε ότι η Abortion Act του 1967 δεν παραβίαζε το δικαίωμα του πατέρα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 8 της ΕΣΔΑ) με τη μη απαίτηση στο κείμενό της να ενημερώνεται ο πατέρας του εμβρύου, ώστε να μπορεί να εναντιωθεί στη διακοπή της κύησης. Η απόφαση υπαγορεύθηκε από την ανάγκη προστασίας της ιδιωτικής ζωής της εγκύου, η οποία επηρεάζεται σε μεγαλύτερο βαθμό, συγκριτικά με εκείνη του άνδρα, από τη συνέχιση ή τη διακοπή της κύησης.

B.3. Η Αντιμετώπιση της Άμβλωσης στα Σύγχρονα Δίκαια

B.3.1. Οι Επιλογές του Έλληνα Νομοθέτη

Στον πρώτο Ποινικό Κώδικα του νεώτερου ελληνικού κράτους, το Απάνθισμα των Εγκληματικών του 1823, τα εγκλήματα κατά των προσωπικών αγαθών τυποποιούνταν σε τρία Κεφάλαια του Ειδικού Μέρους του Κώδικα. Στο πρώτο Κεφάλαιο, με τίτλο «Περί αμαρτημάτων εναντίον της προσωπικής ασφάλειας», περιλαμβάνονταν οι με δόλο καλυπτόμενες προσβολές της ζωής, στο δεύτερο, υπό τον τίτλο «Περί πληγών και κτυπημάτων εκουσίων», οι σωματικές βλάβες και το έγκλημα της άμβλωσης και ακολουθούσαν στο τρίτο Κεφάλαιο, «Περί φόνου και πληγών ακουσίων», η ανθρωποκτονία από αμέλεια ή σε κατάσταση μέθης, καθώς και η τελούμενη από ψυχικά ασθενείς ή ανηλίκους⁷⁹. Η ένταξη της άμβλωσης στο κεφάλαιο των σωματικών βλαβών μαρτυρά την επιρροή του γαλλικού Ποινικού Κώδικα⁸⁰ στο διαμορφούμενο ελληνικό ποινικό δίκαιο. Πράγματι, στο γαλλικό νομοθέτημα του 1810 η διακοπή της εγκυμοσύνης είχε τυποποιηθεί στις σωματικές βλάβες και αναφερόταν ως αποβολή και όχι θανάτωση του εμβρύου, όρο που υιοθέτησαν και οι συντάκτες του Απανθίσματος⁸¹.

⁷⁸ Paton v. United Kingdom διαθέσιμο σε <http://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/EComHR-1980-Paton-v.-United-Kingdom-X.-v.-United-Kingdom.pdf>

⁷⁹ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά της ζωής*, Β' έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2001, 3

⁸⁰ Ο Code Pénal de 1810 ήταν δημιούργημα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη που αντικατέστησε τον Ποινικό Κώδικα του 1791. Παρέμεινε σε ισχύ μέχρι την 1^η Μαρτίου 1994. https://fr.wikipedia.org/wiki/Code_p%C3%A9nal_de_1810

⁸¹ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά της ζωής*, Β' έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2001, 4 - της ίδιας, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1984, 73.

Σύμφωνα με τις παραγράφους μδ-μστ όποιος προκαλούσε αποβολή της εγκύου αντιμετώπιζε ποινή φυλάκισης πέντε ετών, ανεξάρτητα από τη συγκατάθεση ή όχι της παθούσας, ενώ η ίδια ποινή επιβαλλόταν και στην έγκυο που διέκοπτε με οιονδήποτε τρόπο την εγκυμοσύνη της. Επιβαρυντικές περιπτώσεις που κατέληγαν σε διπλασιασμό της ποινής αποτελούσε η ιδιότητα του γιατρού, χειρουργού, φαρμακοποιού ή φαρμακοπώλη στο πρόσωπο εκείνου που συμβούλευε την έγκυο ή συνέβαλε στην γενομένη αποβολή της, καθώς και η πρόκληση του θανάτου της γυναίκας. Η ίδια ποινική αξιολόγηση της αποβολής ανεξάρτητα από τη συγκατάθεση της γυναίκας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής όπου η θέση της γυναίκας ήταν υποβαθμισμένη και οι απόψεις της Εκκλησίας, οι οποίες αντιμετώπιζαν την άμβλωση ως ανθρωποκτονία, δεσπόζουσες⁸².

Το Απάνθισμα των Εγκληματικών αντικαταστάθηκε σύντομα από τον Ποινικό Νόμο του 1834, εκπόνημα του Georg Ludwig von Mauereger, μέλους της Αντιβασιλείας. Η γερμανική καταγωγή του συντάκτη και η εξοικείωση με το γερμανικό νομικό σύστημα επέβαλαν ως πρότυπα τον βαυαρικό Ποινικό Νόμο του 1813 και τα βαυαρικά νομοσχέδια του 1822, 1827 και 1831⁸³. Στη γερμανική νομοθεσία ο δράστης της άμβλωσης τιμωρείται με την ίδια ποινή ανεξάρτητα από το πρώιμο ή προχωρημένο στάδιο της εγκυμοσύνης. Η διάκριση, δηλαδή, σε ασχημάτιστο και σχηματισμένο έμβρυο δε σημασιολογείται διαφορετικά, αφού σε κάθε περίπτωση απειλείται ή καταστρέφεται μια εν δυνάμει ανθρώπινη ζωή⁸⁴.

Στην ίδια κατεύθυνση ο ελληνικός Ποινικός Νόμος επέβαλλε ποινή ειρκτής, δηλαδή κάθειρξης έως 10 χρόνια⁸⁵, στην έγκυο που μόνη της ή με άλλον χρησιμοποιούσε μέσα ικανά να προκαλέσουν πρώιμο τοκετό ή θάνατο του εμβρύου, υπό την προϋπόθεση ότι επήλθε το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα (άρθρο 303). Με την ίδια ποινή απειλούνταν οι γιατροί, οι μαίες, οι πωλητές φαρμάκων και οποιοσδήποτε άλλος με τη συγκατάθεση της εγκύου επιχειρούσε τη διακοπή της κύησης ή προμήθευε την έγκυο με τα απαραίτητα μέσα (άρθρο 304).

⁸² Η Επιτροπή που είχε διοριστεί από τη Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους το 1823 προκειμένου να συντάξει κατάλογο με τα κυριότερα εγκλήματα της εποχής αποτελούνταν στην πλειοψηφία της από κληρικούς (5 κληρικοί στο σύνολο 9 ατόμων). Ο θρησκευτικός προσανατολισμός στην αντιμετώπιση της άμβλωσης ήταν ως εκ τούτου αναμενόμενος. Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα –Κομοτηνή, 1984, 71

⁸³ Τ. Ηλιόπουλου, Σύστημα του Ελληνικού Ποινικού Δικαίου, τόμ. Α', Ε' έκδ., 1936, 45 επ και Χ. Κωνσταντάρα, Ελληνικόν Ποινικόν Δίκαιον, Α', 1939, 310

⁸⁴ Κ. Κωστή, Ερμηνεία του εν Ελλάδι ισχύοντος Ποινικού Νόμου, τόμ. Β', Δ' έκδ., 1928, 420 επ.

⁸⁵ Άρθρο 11 Ποινικού Νόμου 1834

Σε περίπτωση που η άμβλωση γινόταν χωρίς ή παρά τη θέληση της εγκύου και με επικίνδυνα για τη ζωή της μητέρας μέσα επιβαλλόταν η θανατική ποινή, ενώ αν ο θάνατος επερχόταν χωρίς τη χρήση τέτοιων μέσων η απειλούμενη ποινή ήταν δεσμά από δεκαπέντε μέχρι είκοσι χρόνια (άρθρο 305 περ. 1, 2). Εάν συνεπεία της ακούσιας άμβλωσης προέκυπτε κίνδυνος ζωής της μητέρας, φρενοβλάβεια ή ανίατη σωματική νόσος η ποινή ήταν δεσμά έως δεκαπέντε έτη (άρθρο 305 περ. 3). Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις που η άμβλωση γινόταν παρά τη θέληση της εγκύου ο δράστης τιμωρούνταν με ειρκτή (περ. 4), με την ίδια δηλαδή ποινή που τιμωρούνταν η εκούσια άμβλωση. Η ίδια ποινική μεταχείριση του δράστη της εκούσιας και ακούσιας άμβλωσης και ανεξαρτήτως του σταδίου της εγκυμοσύνης υπονοεί την αναγνώριση μιας αυτοτελούς αξίας του εμβρύου, όπως ακριβώς στη γερμανική έννομη τάξη.

Παρά την προσπάθεια παροχής αυξημένης προστασίας στα έννομα αγαθά και αναλυτικής ρύθμισης των ποινικών παραβάσεων, ο Ποινικός Νόμος του 1834 θεωρήθηκε, λόγω της επιρροής του από το γερμανικό δίκαιο, ως νομοθέτημα ξένο προς την ελληνική πραγματικότητα. Παράλληλα, οι συνεχώς μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες κατέστησαν επιτακτικό τον εκσυγχρονισμό της ποινικής νομοθεσίας και την αναπροσαρμογή της στα ελληνικά δεδομένα. Κατά το προπαρασκευαστικό στάδιο δημιουργίας του νέου Ποινικού Κώδικα το έγκλημα της άμβλωσης δέχθηκε σημαντικές τροποποιήσεις και απομακρύνθηκε από το γερμανικό πρότυπο με τη θέσπιση καινοτόμων ρυθμίσεων.

Στο πρώτο Σχέδιο του Κώδικα, το οποίο δημοσιεύθηκε το 1924, η άμβλωση εντάχθηκε μετά τα εγκλήματα βλάβης της ζωής και πριν τα εγκλήματα διακινδύνευσης αυτής, θεωρούμενη ως έγκλημα που θίγει την ανθρώπινη ζωή. Η συγκατάθεση της μητέρας στη διακοπή της εγκυμοσύνης χρωμάτιζε διαφορετικά το έγκλημα, καθώς ο δράστης της ακούσιας άμβλωσης τιμωρούνταν με πρόσκαιρη κάθειρξη πέντε έως είκοσι χρόνων, εν αντιθέσει με την προγενέστερη νομοθεσία όπου η προβλεπόμενη ποινή, ειρκτή, ήταν ίδια τόσο για την εκούσια όσο και την ακούσια άμβλωση. Εξίσου σημαντική μεταρρύθμιση ήταν η καθιέρωση της ιατρικής ένδειξης ως λόγου άρσης του αδίκου (άρθρο 282). Ο λόγος αυτός διατηρήθηκε στο δεύτερο Σχέδιο του 1937, όπου η άμβλωση συναινέσει της εγκύου καθιερώθηκε πια ως πλημμέλημα, επισύροντας ποινή φυλάκισης όχι μικρότερη από έξι μήνες (άρθρο

278). Στο τρίτο Σχέδιο του 1948 σημαντική ήταν η προσθήκη της ηθικής ένδειξης ως λόγου άρσης του άδικου χαρακτήρα της πράξης (άρθρο 304)⁸⁶.

Κατόπιν τούτων ο Ποινικός Κώδικας του 1950, στα άρθρα 304-305, κινήθηκε σε ένα πλαίσιο φιλελευθεροποίησης όπου η τελούμενη από την έγκυο άμβλωση αποτελούσε πλημμέλημα και τιμωρούνταν με φυλάκιση μέχρι τρία έτη, ενώ η άμβλωση που γινόταν από τρίτο με τη συναίνεση της ίδιας επέσυρε φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών. Η άμβλωση που διενεργούνταν από γιατρό προς αποφυγή άλλως αναπότρεπτου κινδύνου για τη ζωή της εγκύου ή σπουδαίας και διαρκούς βλάβης της υγείας της (ιατρική ένδειξη) έμενε ατιμώρητη. Της ίδιας μεταχείρισης τύγχανε η πράξη του γιατρού με τη συγκατάθεση της εγκύου όταν η εγκυμοσύνη ήταν αποτέλεσμα βιασμού, αποπλάνησης ανηλικού κάτω των 15 ετών, κατάχρησης σε ασέλγεια ανίκανου προς αντίσταση ή αιμομιξίας (ηθική ένδειξη). Καινοτόμος υπήρξε και η τυποποίηση του εγκλήματος διαφήμισης μέσω διακοπής της εγκυμοσύνης και προσφοράς υπηρεσιών προς το σκοπό αυτό. Επρόκειτο για έγκλημα γενικής διακινδύνευσης του έννομου αγαθού της ζωής⁸⁷.

Αλλαγές στο νομικό καθεστώς της άμβλωσης επήλθαν με το ν. 821/1978 «Περί αφαιρέσεων και μεταμοσχεύσεων βιολογικών ουσιών ανθρωπίνης προελεύσεως»⁸⁸. Ειδικότερα στο αρ. 5 παρ. 3 του νόμου προβλέφθηκε ένας τρίτος λόγος άρσης του άδικου χαρακτήρα της άμβλωσης, η ευγονική ένδειξη. Έτσι, σε περιπτώσεις που διαπιστώνονταν σοβαρές ανωμαλίες του εμβρύου συνεπαγόμενες παθολογικά προβλήματα μετά τη γέννηση, η διακοπή της κύησης ήταν επιτρεπτή ως τις είκοσι εβδομάδες. Ατιμώρητη ήταν κατά τις διατάξεις του νόμου και η άμβλωση που λάμβανε χώρα μέχρι τη 12^η εβδομάδα υπό τον κίνδυνο διατάραξης της ψυχικής υγείας της εγκύου.

Με το ν. 1609/1986 «Τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης και προστασίας της υγείας της γυναίκας και άλλες διατάξεις»⁸⁹ η ποινική αξιολόγηση των αμβλώσεων αναμορφώθηκε ριζικά. Ο όρος άμβλωση, θεωρούμενος ιδεολογικά φορτισμένος, αντικαταστάθηκε από τον πιο ουδέτερο «τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης». Οι

⁸⁶ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1984, 78-79.

⁸⁷ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά της ζωής*, Β' εκδ., Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2001, 15

⁸⁸ Ν. 821/1978 - ΦΕΚ 173/1978 τ. Α διαθέσιμος σε <http://www.et.gr>

⁸⁹ Νόμος 1609/1986 - ΦΕΚ 86/ 1986 τ. Α διαθέσιμος σε <http://www.et.gr>

αλλαγές που επέφερε ενσωματώθηκαν στο κείμενο του Ποινικού Κώδικα και διατηρούνται μέχρι σήμερα στα άρθρα 304-305.

Δράστης του εγκλήματος μπορεί να είναι οποιοδήποτε πρόσωπο, ακόμα και η έγκυος. Η διακοπή της κύησης από τρίτο χωρίς τη συναίνεση της εγκύου λαμβάνει κακουργηματική μορφή και επισύρει κάθειρξη από 5 έως 20 χρόνια (άρθρο 304 παρ. 1 του ΠΚ), ενώ η πράξη που γίνεται με τη συναίνεσή της αποτελεί πλημμέλημα και τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι 6 μηνών (παρ. 2). Η έγκυος που διακόπτει την εγκυμοσύνη της ή επιτρέπει σε άλλον να τη διακόψει τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ένα έτος. Το έγκλημα μπορεί να τελεστεί με την προσφορά των κατάλληλων για τη μέσων υπό τον όρο, βέβαια, ότι τα μέσα αυτά χρησιμοποιήθηκαν και επέφεραν τη διακοπή. Η θανάτωση του εμβρύου μπορεί να γίνει είτε μέσα στο μητρικό σώμα με τη χορήγηση φαρμακευτικών ουσιών ή με αλλεπάλληλα χτυπήματα είτε με πρόωρο αποχωρισμό από αυτό είτε στο πλαίσιο μιας άλλης ιατρικής πράξης⁹⁰.

Επιβαρυντική περίπτωση συνιστά η κατά συνήθεια τέλεση της πράξης. Έχει υποστηριχθεί, μάλιστα, ότι ο νομοθέτης προτίμησε τον όρο «κατά συνήθεια» έναντι του «κατ' επάγγελμα» ώστε να τυποποιήσει και εκείνες τις πράξεις που παρουσιάζουν επαγγελματική οργάνωση αλλά δεν επιδιώκουν τον πορισμό εισοδήματος⁹¹. Στις διακεκριμένες μορφές εντάσσονται και δύο εκ του αποτελέσματος κρινόμενα εγκλήματα, με την πρόκληση βαριάς σωματικής ή νοητικής βλάβης της εγκύου ή του θανάτου της. Σε αυτά το αποτέλεσμα οφείλεται αιτιακά στην πράξη της διακοπής και καλύπτεται από αμέλεια του δράστη.

Ο νομοθέτης προβαίνοντας σε στάθμιση των εννόμων αγαθών του εμβρύου και της εγκύου διατήρησε τις ενδείξεις που είχαν καθιερωθεί στα προγενέστερα νομοθετήματα, ειδικότερα την ευγονική, ιατρική και την ηθική (άρθρο 304 παρ.4 του ΠΚ). Αναγνώρισε στην έγκυο το δικαίωμα διακοπής της εγκυμοσύνης κατά τη διάρκεια των 12 πρώτων εβδομάδων χωρίς να το εξαρτήσει από άλλη προϋπόθεση, όπως είχε κάνει στο ν. 821/1978 με την πρόβλεψη του κινδύνου για την ψυχική της υγεία, ενώ αύξησε το χρονικό όριο του επιτρεπτού της διακοπής από τις 20 στις 24 εβδομάδες στην περίπτωση διαπίστωσης σοβαρής ανωμαλίας του εμβρύου. Για τη νομιμοποίηση της πράξης οι ειδικοί λόγοι άρσης του αδίκου πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά με άλλες τυπικές προϋποθέσεις. Η επέμβαση θα πρέπει να διενεργείται

⁹⁰ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών*, Νομική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη, 2006, 70

⁹¹ Ν. Ανδρουλάκης, *Ποινικόν Δίκαιον*, Ειδ. Μέρος, Σάκκουλας, Αθήνα, 1974, 104

από γιατρό – μαιευτήρα γυναικολόγο με τη συμμετοχή αναισθησιολόγου, σε οργανωμένη νοσηλευτική μονάδα και πάντα με τη συναίνεση της εγκύου.

Αναφορικά με τη συναίνεση της εγκύου έχουν υποστηριχθεί τα ακόλουθα. Για να οδηγήσει σε μετριασμό της ποινής ή σε νομιμοποίηση της διακοπής υπό τους όρους που περιγράφηκαν, απαιτείται να είναι έγκυρη, δηλαδή να εκφράζει την πραγματική βούληση της εγκύου και να μην είναι αποτέλεσμα χρήσης σωματικής ή ψυχολογικής βίας ή παραπλάνησης. Η περιβολή της με ορισμένο τύπο δεν είναι αναγκαία και μπορεί να δίδεται γραπτά, προφορικά ή να συνάγεται από τη συμπεριφορά της εγκύου. Όταν η έγκυος είναι ανήλικη απαιτείται επιπλέον η συναίνεση ενός από τους γονείς ή αυτού που έχει την επιμέλειά της (άρθρο 304 παρ. 5 του ΠΚ).

Στο χώρο του Ποινικού Δικαίου οι ανήλικοι που δεν έχουν συμπληρώσει το 13^ο έτος της ηλικίας τους κρίνονται ακαταλόγιστοι και η συναίνεσή τους δε θεωρείται γενικά έγκυρη. Η κατάσταση διαφοροποιείται στο υπό εξέταση έγκλημα. Η συναίνεση της εγκύου δύναται να είναι έγκυρη και πριν τη συμπλήρωση του 13^{ου} έτους ηλικίας, αρκεί η ίδια να έχει συνείδηση της δήλωσής της. Στην περίπτωση αυτή, ο δράστης θα τιμωρηθεί κατά τα οριζόμενα στην παρ. 2 και όχι την παρ. 1 όπου τυποποιείται η κακουργηματική μορφή της διακοπής της εγκυμοσύνης, έστω και αν ελλείπει η συναίνεση των γονέων. Αυτή αποτελεί πρόσθετο όρο μόνο για την άρση του άδικου χαρακτήρα της πράξης κατά το άρθρο 304 παρ. 4 του ΠΚ⁹².

Κλείνοντας, στο άρθρο 305 παρ. 1 του ΠΚ τυποποιείται η αγγελία ή διαφήμιση μέσω τεχνητής διακοπής της εγκυμοσύνης, καθώς και η προσφορά υπηρεσιών του ίδιου του δράστη ή άλλου για την τέλεση ή την υποβοήθηση της διακοπής. Πρόκειται για ένα έγκλημα θεμελίωσης πηγής κινδύνου, καθώς με τις περιγραφόμενες πράξεις υπάρχει μια αφηρημένη δυνατότητα βλάβης του εννόμου αγαθού, κρινόμενη a priori, αλλά όχι με εντελώς απρόσφορο μέσο. Το έγκλημα ολοκληρώνεται όταν η διαφήμιση ή το περιεχόμενο του εγγράφου γίνουν γνωστά έστω και σε ένα από τα άτομα στα οποία απευθύνονταν. Η ενημέρωση σχετικά με την τεχνητή διακοπή της κύησης που γίνεται από ειδικές υπηρεσίες και ιατρικό προσωπικό διακρίνεται από τις παραπάνω αξιόποινες πράξεις, αφού δεν προσβάλλει κάποιο έννομο αγαθό⁹³ αλλά αποσκοπεί

⁹² Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών*, Νομική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη, 2006, 70 επ.

⁹³ Άρθρο 305 παρ. 2 του ΠΚ, όπως προστέθηκε με το Ν. 1609/1986

στη διαφώτιση της εγκύου και ίσως την πρόληψη μιας μελλοντικής ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης.

B.3.2. Η Γερμανική Έννομη Τάξη

Η γερμανική έννομη τάξη, όπως και η ελληνική, εστίασε το ενδιαφέρον της στον προσδιορισμό του προστατευόμενου με την τυποποίηση της άμβλωσης εννόμου αγαθού. Μολονότι ο ποινικός νομοθέτης είχε εξαρχής εντάξει τη διακοπή της κύησης στα εγκλήματα κατά της ζωής, η νομική επιστήμη διχάστηκε υποστηρίζοντας συχνά αντικρουόμενες απόψεις.

Ένα μεγάλο μέρος της γερμανικής θεωρίας δέχθηκε ότι η απαγόρευση των αμβλώσεων δεν αποσκοπούσε στην προστασία του εμβρύου ως αυτοτελούς εννόμου αγαθού αλλά στην προάσπιση των δημογραφικών ενδιαφερόντων του κράτους για πληθυσμιακή αύξηση ή στην διατήρηση της ζωής ή της υγείας της εγκύου⁹⁴. Το έμβρυο αποτελούσε το υλικό αντικείμενο της προσβολής αλλά αυτό δεν επαρκούσε για να αναγνωριστεί ως αυτοτελές αγαθό, άξιο δικαιοκίνησης προστασίας. Από τη στιγμή που δεν υφίστατο ως άνθρωπος δεν μπορούσε να θεωρηθεί υποκείμενο δικαίου και όποια δικαιώματα, αστικής κυρίως φύσης, αποκτούσε στη συνέχεια ήταν σε συνάρτηση με τη γέννησή του. Η ίδια ακριβώς άποψη υιοθετήθηκε και στην ελληνική νομική θεωρία αναφορικά με το κληρονομικό δικαίωμα του nasciturus.

Στον αντίποδα, η νομολογία αναγνώρισε το έμβρυο ως αυτοτελές έννομο αγαθό είτε με την κατασκευή ενός πλασματικού υποκειμένου δικαίου είτε με το επιχείρημα ότι αντλεί την αυτοτέλειά του ως σπέρματος και προσταδίου μιας μελλοντικής προσωπικότητας⁹⁵. Κρίθηκε, λοιπόν, ότι με την ποινικοποίηση των αμβλώσεων προστατεύεται η «εν γενέσει» ή «εν σπέρματι» ανθρώπινη ζωή που δυνητικά συνδυάζεται με τα δικαιώματα της μητέρας και κάποτε τα κρατικά συμφέροντα⁹⁶. Με την προταθείσα από τα δικαστήρια άποψη συντάχθηκαν αρκετοί Γερμανοί θεωρητικοί.

⁹⁴ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1984, 134-136.

⁹⁵ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *ό.π.*, 136-140

⁹⁶ Η άποψη περί προστασίας, έστω δευτερεύουσας, των κρατικών συμφερόντων απορρίφθηκε από αρκετούς θεωρητικούς, όπως λ.χ. τους Eser, Jähne και Rudolphi

Πέραν του επιστημονικού διαλόγου για το προστατευόμενο έννομο αγαθό, οι νομοθετικές επιλογές καθορίστηκαν από τις εκάστοτε κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες. Αρχικά το γερμανικό δίκαιο επηρεασμένο από το common law, όπου η ποινική μεταχείριση της άμβλωσης διαφοροποιούνταν ανάλογα με το βαθμό ανάπτυξης του εμβρύου, διέκρινε ανάμεσα σε άψυχο και έμψυχο έμβρυο, με χρονικό όριο της δέκα εβδομάδες, τιμωρώντας αποκλειστικά την άμβλωση του έμψυχου εμβρύου⁹⁷. Το 1813 εισήχθη ο Βαυαρικός Ποινικός Κώδικας που κατήργησε τη διάκριση και απέδωσε στην πράξη κακουργηματική μορφή ανεξάρτητα από το στάδιο της εγκυμοσύνης. Η ρύθμιση αυτή ενσωματώθηκε στο Γερμανικό Ποινικό Κώδικα του 1871 και ίσχυσε μέχρι το 1926, όταν με νόμο⁹⁸ καθιερώθηκε ως πλημμέλημα η άμβλωση που γινόταν από την έγκυο ή από τρίτο με τη συναίνεσή της. Το 1933 προβλέφθηκε για πρώτη φορά ως λόγος άρσης του άδικου χαρακτήρα της πράξης ο σοβαρός κίνδυνος για τη ζωή ή την υγεία της γυναίκας.

Στη ναζιστική Γερμανία το νομοθετικό καθεστώς τροποποιήθηκε σε μία απόπειρα διαφύλαξης της ζωτικότητας του γερμανικού λαού, απειλώντας με θανατική ποινή όποιον κατ' επάγγελμα τελούσε αμβλώσεις σε βάρος παιδιών που θα έφεραν τη γερμανική υπηκοότητα. Με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τη διαίρεση της χώρας η ποινική αντιμετώπιση της διακοπής της κύησης διαφοροποιήθηκε. Η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας αναγνώρισε το 1950 με τον Gesetz über den Mutter- und Kinderschutz und die Rechte der Frau όχι μόνο την ιατρική αλλά και την ευγονική και κοινωνική ένδειξη, ενώ το 1972 με τον Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft νομιμοποίησε τις αμβλώσεις που διενεργούνταν από γιατρό, εντός των 12 πρώτων εβδομάδων και κατόπιν διαβούλευσης⁹⁹.

Στην Ομοσπονδιακή Γερμανία αντίστοιχος νόμος που αποποινικοποιούσε την εκούσια άμβλωση ψηφίστηκε το 1974. Ωστόσο, ένα χρόνο αργότερα το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε τη διάταξη αντισυνταγματική (BVerfGE 39, 1) και υποστήριξε ότι το δικαίωμα του εμβρύου στη ζωή υπερτερεί του δικαιώματος αυτοδιάθεσης της γυναίκας. Η απόφασή του στηρίχθηκε στην παραδοχή ότι ο όρος «καθένας» του άρθρου 2 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης («καθένας έχει δικαίωμα στη ζωή»)¹⁰⁰ δεν περιορίζεται στα γεννημένα πρόσωπα αλλά καταλαμβάνει

⁹⁷ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *ό.π.*, 90 επ.

⁹⁸ Νόμος της 18 Μαΐου 1926 (Gesetz zur Abänderung des StGB)

⁹⁹ <https://de.wikipedia.org/wiki/Schwangerschaftsabbruch>

¹⁰⁰ <http://www.constitution.org/cons/germany.txt>

κάθε φορέα ανθρώπινης ζωής, έστω και μελλοντικής. Κάθε ανθρώπινη ζωή έχει αξιοπρέπεια, ασχέτως αν τη συναισθάνεται η ίδια και είναι υποχρέωση του Κράτους να λαμβάνει μέτρα προς ενίσχυση της προστασίας της¹⁰¹. Κατόπιν της απόφασης αυτής, ο 15^{ος} νόμος για την αλλαγή του Ποινικού Κώδικα διατήρησε τον αξιόποιο χαρακτήρα των αμβλώσεων θεσπίζοντας, όμως, λόγους άρσης του αδίκου.

Με την επανένωση της Γερμανίας τέθηκε το ζήτημα εκπόνησης ενός νέου Κώδικα που θα ρύθμιζε ομοιόμορφα τα επιμέρους ποινικά θέματα, μεταξύ των οποίων και η διακοπή της εγκυμοσύνης. Ο νέος Γερμανικός Ποινικός Κώδικας (Strafgesetzbuch¹⁰²) τέθηκε σε ισχύ το 1998 και εφαρμόζεται στη γερμανική επικράτεια, αν και η ομοσπονδιακή δομή της χώρας επιτρέπει τις αποκλίσεις στη νομοθεσία των διάφορων ομόσπονδων κρατιδίων. Στον Κώδικα η άμβλωση εντάσσεται στο 16^ο Κεφάλαιο υπό τον τίτλο «Εγκλήματα κατά της ζωής».

Όπως προβλέπεται στο άρθρο 218 του StGB η διακοπή της κύησης επισύρει ποινή φυλάκισης έως τρία χρόνια ή χρηματική ποινή, ενώ επιβαρυντικές περιπτώσεις συνιστούν η διακοπή ενάντια στη θέληση της εγκύου και η πρόκληση κινδύνου για τη ζωή ή τη σωματική ακεραιότητα της. Η ίδια η έγκυος τιμωρείται για την πράξη της με φυλάκιση μέχρι ένα έτος ή χρηματική ποινή. Η απόπειρα είναι εξίσου αξιόποινη, εκτός αν γίνεται από την έγκυο.

Στο άρθρο 218a του StGB προβλέπονται οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες η άμβλωση είναι επιτρεπτή. Ειδικότερα, η τελούμενη από γιατρό άμβλωση δεν τιμωρείται όταν γίνεται κατ' απαίτηση της εγκύου σε διάστημα που δεν υπερβαίνει τις 12 εβδομάδες και εφόσον η έγκυος έχει λάβει προηγούμενη ενημέρωση. Η αναγκαιότητα αποφυγής άλλως αναπότρεπτου κινδύνου για τη ζωή ή την ψυχοσωματική υγεία της γυναίκας ή η διάγνωση σοβαρών ανωμαλιών του εμβρύου λειτουργούν ως επιτρεπτικοί λόγοι στη διακοπή της εγκυμοσύνης υπό τον όρο ότι αυτή γίνεται από γιατρό, συναινέσει της εγκύου και με ιατρική γνωμάτευση. Στην περίπτωση, μάλιστα, της ευγονικής ένδειξης το χρονικό όριο των 12 εβδομάδων εκτείνεται σε 22 εβδομάδες.

Η γερμανική έννομη τάξη αποδίδει βαρύνουσα σημασία στην ύπαρξη ορθής ιατρικής γνωμάτευσης, την επιμελή άσκηση των ιατρικών καθηκόντων αλλά και την παροχή συμβουλών πριν τη διενέργεια της άμβλωσης, όπως προκύπτει από τα άρθρα 218b, 218c και 219 του StBG αντίστοιχα. Με την παροχή συμβουλών επιδιώκεται η

¹⁰¹ Γ. Κατρούγκαλος, *ό.π.*, 52-53

¹⁰² <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html>

περιεκτική ενημέρωση της εγκύου αναφορικά με τις ιατρικές, κοινωνικές και νομικές παραμέτρους της άμβλωσης ώστε να αποφασίσει υπεύθυνα και να προφυλαχθεί από μία μελλοντική ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη. Συγχρόνως, παρέχεται ένα μάθημα ηθικής σχετικά με την αξία της εμβρυακής ζωής¹⁰³.

Η διαφήμιση μέσω τεχνητής διακοπής της εγκυμοσύνης (219a StGB) και η προμήθεια των κατάλληλων για τη διακοπή μέσω ή αντικειμένων (219b StGB) τυποποιούνται στον ισχύοντα Κώδικα, εκτός αν η προπαρασκευή γίνεται από την ίδια την έγκυο. Σε όλες τις προαναφερόμενες περιπτώσεις, πάντως, το ποινικό αδίκημα αφορά στην πράξη που γίνεται μετά την εμφύτευση του γονιμοποιημένου ωαρίου στη γυναικεία μήτρα, όπως επεξηγείται στο άρθρο 218 του StGB. Το ενδιαφέρον του Γερμανού νομοθέτη εστιάζεται στην προστασία του εμβρύου ως αυτοτελούς έννομου αγαθού μόνο μετά την εμφύτευση, η οποία αναγνωρίζεται και ως σημείο έναρξης της ανθρώπινης ζωής.

B.3.3. Η Προοπτική του Δικαίου των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής

Στη διπλή δικαιοδοτική τάξη των ΗΠΑ, όπου στις επιμέρους Πολιτείες συνυπάρχουν η ομοσπονδιακή και η πολιτειακή εξουσία, το ζήτημα της τεχνητής διακοπής της κύησης δεν αντιμετωπίστηκε με ομοιομορφία. Κάθε Πολιτεία ασκώντας ίδια νομοθετική και δικαστική αρμοδιότητα υιοθέτησε ρυθμίσεις εκφράζουσες τις κρατούσες στο έδαφός της κοινωνικές αντιλήψεις.

Αρχικά, οι περισσότερες Πολιτείες επηρεασμένες από το αγγλικό common law που εισήχθη στις ΗΠΑ κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα¹⁰⁴, δεν τιμωρούσαν την άμβλωση που λάμβανε χώρα πριν το κυοφορούμενο αρχίσει να κινείται εντός της γυναικείας μήτρας (“before quickening”)¹⁰⁵. Η αλλαγή του νομοθετικού καθεστώτος στην Αγγλία, με την ψήφιση νόμου στις αρχές του 19^{ου} αιώνα που τυποποιούσε την άμβλωση, αναμόρφωσε τη δικαιοπραγματοτικότητα. Ο κανόνας του common law εγκαταλείφθηκε και η άμβλωση κατέστη παράνομη ακόμη και καθ’ όλη τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Στη Νέα Υόρκη, για παράδειγμα, η διακοπή της κύησης ήταν σε

¹⁰³ Τη σημασία παροχής συμβουλών είχε επισημάνει και η Καθολική Εκκλησία, χορηγώντας κατά τα τέλη του 20^{ου} αιώνα μια βεβαίωση που δεν αποτελούσε, ωστόσο, άδεια αμβλώσεως. A. Eser, *ό.π.*, 634

¹⁰⁴ E. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, 63

¹⁰⁵ E. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1984, 101 επ.

κάθε περίπτωση απαγορευμένη και τυχόν διενέργειά της πριν την κίνηση του εμβρύου αποτελούσε πλημμέλημα ενώ μετά από αυτήν κακούργημα¹⁰⁶. Στην πράξη, βέβαια, διενεργούνταν αμβλώσεις προκειμένου να αποτραπεί ο κίνδυνος για τη ζωή της εγκύου και υπό την προϋπόθεση ότι ένας ή δύο γιατροί είχαν γνωματεύσει υπέρ της διακοπής.

Τις δεκαετίες του 1960 και 1970 η επιρροή του αγγλικού δικαίου και οι κοινωνικές εξελίξεις επέφεραν μεταρρυθμίσεις στη δικαική αντιμετώπιση των αμβλώσεων. Στην Αγγλία είχε ψηφιστεί η Abortion Act του 1967 που νομιμοποιούσε υπό όρους την άμβλωση, ενώ το κοινωνικό αίτημα για σεξουαλική απελευθέρωση των γυναικών και δυνατότητα αυτοδιάθεσης του σώματός τους μεταφράστηκε ως διαμαρτυρία κατά της ποινικοποίησης των αμβλώσεων. Έτσι, το 1967 το Κολοράντο θεσμοθέτησε το ατιμώρητο της άμβλωσης σε περίπτωση βιασμού, αιμομιξίας ή κινδύνων για τη σωματική ακεραιότητα της εγκύου. Το σύστημα των ενδείξεων ως λόγων άρσης του άδικου χαρακτήρα της πράξης υιοθέτησαν οι Πολιτείες της Καλιφόρνια, του Όρεγκον και της Βόρειας Καρολίνα. Το 1970, η Νέα Υόρκη, η Χαβάη, η Αλάσκα και η Ουάσιγκτον επέτρεψαν την άμβλωση κατόπιν αιτήματος της εγκύου εφόσον αυτή λάμβανε χώρα κατά τα πρώτα στάδια της κύησης και υπό ιατρική επίβλεψη. Η Πολιτεία του Μισισίπι καθιέρωσε ως ενδείξεις μόνο το βιασμό και την αιμομιξία ενώ η Αλαμπάμα και η Μασαχουσέτη αποκλειστικά τον κίνδυνο σωματικής βλάβης της εγκύου¹⁰⁷.

Στη διαμόρφωση ενός επεικούς νομικού συστήματος για την τεχνητή διακοπή της κύησης και την ενίσχυση της προσωπικής ελευθερίας της εγκύου συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό η νομολογία των αμερικανικών δικαστηρίων, ιδίως του Ανωτάτου Δικαστηρίου (Supreme Court).

Ορόσημο αποτέλεσε η υπόθεση *Roe v. Wade* (410, U.S. 113, 1973)¹⁰⁸ στην οποία το Ανώτατο Δικαστήριο κήρυξε αντισυνταγματική τη νομοθεσία της Πολιτείας του Τέξας, συγκεκριμένα τις διατάξεις 1191 έως 1194 και 1196 του ποινικού Κώδικα που απαγόρευαν την άμβλωση σε οποιοδήποτε στάδιο της εγκυμοσύνης,

¹⁰⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_United_States#Federal_legislation

¹⁰⁷ βλ. υποσημ. 44 και J. Scheb – J. Scheb II, *Criminal Law*, 4th ed., Thomson Wadsworth, Canada, 2006, 129 – 130

¹⁰⁸ Η *Roe*, όπως ήταν το ψευδώνυμό της ενάγουσας, κάτοικος του Ντάλλας επιθυμούσε να διακόψει την εγκυμοσύνη της. Στην Πολιτεία του Τέξας, όμως, η διακοπή ήταν επιτρεπτή μόνο όταν η ζωή της εγκύου διέτρεχε κίνδυνο. Εν προκειμένω η *Roe* δεν αντιμετώπιζε ιατρικό κίνδυνο ούτε είχε την οικονομική δυνατότητα να ταξιδέψει σε άλλη πολιτεία, όπου η διενέργεια των αμβλώσεων ήταν νόμιμη. Για το κείμενο της απόφασης βλ. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/#F2>

επιτρέποντας μόνο την θεραπευτική άμβλωση¹⁰⁹. Πιο αναλυτικά, το Δικαστήριο έκρινε ότι η επιλογή της άμβλωσης μέχρι το έμβρυο να καταστεί βιώσιμο ήταν απόρροια του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή που κατοχυρωνόταν στην 14^η Τροποποίηση του Συντάγματος. Ως «βιωσιμότητα» όρισε τη δυνατότητα του εμβρύου να ζήσει εκτός της γυναικείας μήτρας, χωρίς να προσδιορίσει το ακριβές ή έστω κατά προσέγγιση χρονικό σημείο.

Έχοντας προβεί σε εξισορρόπηση των δικαιωμάτων της εγκύου και του Κράτους διέκρινε τρία στάδια για τη διενέργεια των αμβλώσεων. Κατά το πρώτο τρίμηνο της εγκυμοσύνης υπερισχύει η ελευθερία αυτοπροσδιορισμού και συνειδήσεως της γυναίκας και γι' αυτό αρκεί να συμφωνήσει ο γιατρός στην τέλεση της πράξης. Μετά το πρώτο τρίμηνο η Πολιτεία μπορεί να επεμβαίνει στις επιλογές της μητέρας για λόγους προστασίας της υγείας της και να εξαρτά το επιτρεπτό της άμβλωσης από προϋποθέσεις. Όταν πια το έμβρυο έχει καταστεί βιώσιμο, το ενδιαφέρον για τη διαφύλαξη και προαγωγή της ανθρώπινης ζωής - που συναποτελεί κρατική υποχρέωση – επεκτείνεται στη ζωή πριν τη γέννηση (“prenatal life”), στην αποκαλούμενη κατά τα δυτικά Δίκαια «εν σπέρματι» ή «εν γενέσει ζωή». Μόνο σε περίπτωση που διακυβεύεται η ζωή της ίδιας της εγκύου η προστασία του εμβρύου υποχωρεί.

Παρά το ενδιαφέρον της Πολιτείας για την ανθρώπινη ζωή το έμβρυο δεν μπορεί να θεωρηθεί υποκείμενο συνταγματικού δικαιώματος στην αμερικανική έννομη τάξη. Όπως επισημάνθηκε από τους δικαστές, το Σύνταγμα δεν ορίζει την έννοια του προσώπου. Από τη χρήση της λέξης “person” στις επιμέρους διατάξεις του δεν μπορεί να συναχθεί με ασφάλεια ότι το έμβρυο νοείται ως πρόσωπο, δηλαδή ως φορέας δικαιωμάτων. Στο Σύνταγμα προστατεύεται μεν την ανθρώπινη ζωή αλλά το χρονικό σημείο έναρξής της δεν έχει προσδιοριστεί. Από τη στιγμή που οι ασχολούμενες με το θέμα αυτό επιστήμες της ιατρικής, βιολογίας, φιλοσοφίας και θεολογίας δεν έχουν καταλήξει σε μία κοινώς αποδεκτή λύση, ο νομοθέτης είναι αναρμόδιος να ορίσει ως αφετηρία της ζωής τη σύλληψη, τη γέννηση ή κάποια ενδιάμεση στιγμή.

¹⁰⁹ Το αρ. 1191 απειλούσε ποινή φυλάκισης για όποιον προκαλούσε με οποιοδήποτε τρόπο τη διακοπή της εγκυμοσύνης έχοντας τη συναίνεση της εγκύου, ενώ ελλείπει αυτής η ποινή διπλασιαζόταν. Ως άμβλωση όριζε την πρόκληση του θανάτου του εμβρύου εντός της μήτρας ή τον πρόωρο τοκετό. Στο αρ. 1192 η προμήθεια των κατάλληλων για την άμβλωση μέσων τιμωρούνταν ως συνέργεια ενώ στο αρ. 1193 η απόπειρα του εγκλήματος επέσυρε χρηματική ποινή. Στο αρ. 1194 ήταν τυποποιημένη η πρόκληση του θανάτου της γυναίκας συνεπεία της άμβλωσης και στο αρ. 1196 προβλεπόταν η διάσωση της ζωής της εγκύου ως νομιμοποιητικός της άμβλωσης λόγος.

Η νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου παρέμεινε σταθερή και εμπλουτίστηκε με μεταγενέστερες αποφάσεις¹¹⁰. Στην υπόθεση *Doe v. Bolton* προσδιορίστηκαν οι τυπικές προϋποθέσεις τέλεσης της άμβλωσης με την έγκρισή της από νοσοκομειακό συμβούλιο. Στην υπόθεση *Planned Parenthood of Central Missouri v. Danforth* κρίθηκε αντισυνταγματική διάταξη της Πολιτείας του Μισούρι που επέβαλε την προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του άνδρα στη διακοπή της εγκυμοσύνης, ενώ στην υπόθεση *Planned Parenthood v. Casey* ως τέτοια χαρακτηρίστηκε και μόνη η ενημέρωση του συζύγου. Το αιτιολογικό της απόφασης ήταν ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση αποτελούσε υπέρμετρο περιορισμό, ένα ανυπέρβλητο βάρος (“undue burden”) ικανό να αποτρέψει πολλές γυναίκες από την άσκηση του δικαιώματός τους. Συνεχίζοντας, οι δικαστές έκριναν ότι η βιωσιμότητα δε θα εξαρτάται αποκλειστικά από το στάδιο της εγκυμοσύνης, μιας και η ιατρική και τεχνολογική πρόοδος επιτρέπουν στο έμβryo να ζήσει εκτός της γυναικείας μήτρας ακόμα και στο πρώιμο στάδιο των 22 εβδομάδων.

Στη φιλελευθεροποίηση των άμβλώσεων αποτέλεσε ανάχωμα το αποτυχημένο νομοσχέδιο του 1995 για την απαγόρευση της “partial birth abortion”¹¹¹. Πρόκειται για διαδικασία κατά την οποία το έμβryo αφαιρείται άθικτο από τη γυναικεία μήτρα και εφαρμόζεται τόσο μετά από καθυστερημένη αποβολή όσο και στην τεχνητή διακοπή της κύησης. Η αμερικανική κυβέρνηση άσκησε βέτο στην εφαρμογή του με το επιχείρημα ότι δεν προβλέπονταν στο κείμενό του εξαιρέσεις σχετικά με την προστασία της υγείας και της ζωής της μητέρας. Το 2003 τέθηκε τελικά σε ισχύ η *Partial Birth Abortion Ban Act* που κρίθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο ως συνάδουσα προς το Σύνταγμα, με το αιτιολογικό ότι απαγορεύει μία συγκεκριμένη μέθοδο άμβλωσης και δεν περιορίζει υπέρμετρα την ελευθερία επιλογής της γυναίκας.

¹¹⁰ 410 U.S. 179, 1973/ 428 U.S. 52, 1976/ 505 U.S. 833, 1992. Για το κείμενο των αποφάσεων βλ. <https://supreme.justia.com>

¹¹¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Partial-Birth_Abortion_Ban_Act και J. Scheb – J. Scheb II, *ό.π.*, 129 – 130

B.3.4. Η Ανομοιογενής Ρύθμιση στο Ηνωμένο Βασίλειο

Στην αγγλική έννομη τάξη η ποινική αντιμετώπιση της άμβλωσης διαφοροποιήθηκε ανά τους αιώνες, ώστε από ατιμώρητη πράξη να καταστεί κολάσιμη και σταδιακά να φιλελευθεροποιηθεί. Στη δικαιοική μεταρρύθμιση αποφασιστική ήταν η συμβολή τόσο της νομολογίας των αγγλικών δικαστηρίων, του common law όσο και του γραπτού, νομοθετικού κειμένου, του statute law. Κοινό τόπο των εκάστοτε ρυθμίσεων αποτέλεσε η άποψη ότι η θανάτωση ενός παιδιού μέσα στη γυναικεία μήτρα ή κατά τη διάρκεια του τοκετού δεν συνιστά ανθρωποκτονία (“murder”) ούτε προσβολή του προσώπου της μητέρας, αφού το έμβρυο δε θεωρείται τμήμα ή φυσική προέκταση του σώματός της, αντίθετα με ό,τι γίνεται δεκτό στην ελληνική έννομη τάξη όπου το έμβρυο αντιμετωπίζεται ως ιδιότητα του γυναικείου σώματος. Στο αγγλικό δίκαιο η πρόκληση του θανάτου του κυοφορούμενου πραγματώνει είτε το έγκλημα της άμβλωσης (“abortion”) είτε της καταστροφής του παιδιού (“destruction”)¹¹².

Στο common law η άμβλωση είχε εγκληματικό χαρακτήρα και τιμωρούνταν ως πλημμέλημα¹¹³ μόνο όταν λάμβανε χώρα μετά τις πρώτες κινήσεις του εμβρύου (“after quickening”). Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, όταν δηλαδή διενεργούνταν πριν το έμβρυο αρχίσει να κινείται, δε συνιστούσε άδικη πράξη. Το ζήτημα απασχόλησε κυρίως τα Εκκλησιαστικά Δικαστήρια στην Αγγλία, την Ουαλία και τη Σκωτία, τα οποία, ωστόσο, αγνόησαν το τελούμενο έγκλημα.

Το νομικό καθεστώς μεταβλήθηκε το 1803¹¹⁴ όταν ψηφίστηκε από το βρετανικό Κοινοβούλιο η Lord Ellenborough’s Act, γνωστή και ως Malicious Shooting Act 1803, η οποία τυποποιούσε την άμβλωση με κριτήριο το χρόνο έναρξης των κινήσεων του εμβρύου. Σύμφωνα με τη νομοθεσία, όποιος διέκοπτε την κύηση “after quickening” τιμωρούνταν με θάνατο, έστω και αν η πράξη του παρέμενε στο στάδιο της απόπειρας. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις (“before quickening”) η επιβαλλόμενη ποινή ήταν εξορία για δεκατέσσερα έτη. Η διαφορετική ποινική μεταχείριση με βάση το βαθμό ανάπτυξης του εμβρύου και η πρόβλεψη της θανατικής ποινής καταργήθηκαν με την Offences Against the Person Act 1837.

¹¹² D. Ormerod, *Smith and Hogan’s Criminal Law*, 13th ed., Oxford University Press, 2011, 602

¹¹³ Με την Criminal Law Act 1967 που ψηφίστηκε από το Κοινοβούλιο και εφαρμόστηκε με ελάχιστες εξαιρέσεις στην Αγγλία και τη Σκωτία, καταργήθηκε η διάκριση των εγκλημάτων σε κακουργήματα και πλημμελήματα. Τα έως τότε κακουργήματα (“felony”) θα κρίνονταν κατά τις διαδικασίες των πλημμελημάτων (“misdemeanor”). https://en.wikipedia.org/wiki/Criminal_Law_Act_1967

¹¹⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_United_Kingdom#Northern_Ireland

Λίγα χρόνια αργότερα ψηφίστηκε η Offences Against the Person Act 1861 που ενσωμάτωσε τις διατάξεις της προγενέστερης νομοθεσίας και τυγχάνει εφαρμογής μέχρι σήμερα στις χώρες του Ηνωμένου Βασιλείου εξαιρουμένης της Σκωτίας. Ειδικότερα, στο κεφάλαιο 58 του νόμου τυποποιούνται τόσο η αυτάμβλωση όσο και η ετεράμβλωση, ενώ στο κεφάλαιο 59 ανάγεται σε έγκλημα η παράνομη προμήθεια των κατάλληλων για τη διακοπή της κύησης μέσων ανεξάρτητα από την επέλευση του επιδιωκόμενου αποτελέσματος.

Κατά το γράμμα του νόμου η έγκυος που χρησιμοποιεί παράνομα δηλητήρια ή άλλα βλαβερά μέσα με σκοπό να διακόψει την εγκυμοσύνη της τιμωρείται με ισόβια φυλάκιση, υπό τον όρο ότι είναι πράγματι έγκυος. Αντίθετα, ο τρίτος που μετέρχεται τέτοιων μέσων τιμωρείται με την ίδια ποινή ακόμα και αν η γυναίκα δεν είναι έγκυος¹¹⁵. Η δυσαναλογία των απειλούμενων στη συγκεκριμένη διάταξη ποινών προκάλεσε την παρέμβαση της νομολογίας. Τα δικαστήρια έκριναν ότι η μη έγκυος έπρεπε να τιμωρηθεί ως συνεργός του τρίτου, έστω και να δεν πραγμάτωνε την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος. Μόνο στην περίπτωση που δεν ενεργούσε από κοινού με τον τρίτο θα έμενε ατιμώρητη κατά τα οριζόμενα του νόμου. Η πρόβλεψη αυτή, πάντως, στερούνταν πρακτικής σημασίας, αφού η άσκηση ποινικής δίωξης κατά της γυναίκας δεν ήταν συνήθης¹¹⁶.

Ο αγγλικός νόμος κάνει διάκριση ανάμεσα στα παρανόμως χρησιμοποιούμενα δηλητήρια και τις λοιπές βλαβερές ουσίες. Σκοπός της εν λόγω διάκρισης είναι να τυποποιηθεί κάθε άλλη ουσία η οποία δε συνιστά κοινώς αναγνωρισμένο δηλητήριο αλλά αν χορηγηθεί σε μεγάλη ποσότητα δύναται να επιφέρει βλάβη στον ανθρώπινο οργανισμό¹¹⁷. Η συνταγογράφηση, η προμήθεια και η λήψη αντισυλληπτικών, καθώς και των “morning-after pills” δεν μπορούν να υπαχθούν στο έγκλημα της άμβλωσης. Τα αντισυλληπτικά χάπια αναστέλλουν την ωορρηξία ενώ το χάπι της επόμενης ημέρας εμποδίζει την εμφύτευση του γονιμοποιημένου πια ωαρίου στη γυναικεία μήτρα. Συνεπώς δεν μπορούν να θεωρηθούν εκτρωτικά και η χρήση τους είναι ποινικά αδιάφορη.

¹¹⁵ S. 58 της Offences Against the Person Act 1861 διαθέσιμη σε https://en.wikipedia.org/wiki/Offences_Against_the_Person_Act_1861

¹¹⁶ D. Ormerod, *ό.π.*, 607

¹¹⁷ Για παράδειγμα το έλαιο του αρκεύθου θα μπορούσε να υπαχθεί στην κατηγορία των βλαβερών ουσιών (“noxious things”), καθώς αν χορηγηθεί σε μεγάλη ποσότητα μπορεί να επιφέρει τη διακοπή της κύησης, έστω και να γενικά έχει ευεργετικές ιδιότητες και χρησιμοποιείται στην φαρμακευτική.

Το 1927 το ζήτημα της άμβλωσης αποτέλεσε αντικείμενο περαιτέρω ρύθμισης με την ψήφιση της Infant Life (Preservation) Act του ίδιου έτους¹¹⁸ η οποία ισχύει στην Αγγλία και την Ουαλία. Εκεί προβλέπεται ότι όποιος με σκοπό να καταστρέψει τη ζωή ενός παιδιού ικανού να γεννηθεί ζωντανό (“capable of being born alive”), προκαλεί το θάνατό του, πριν αυτό καταστεί ανεξάρτητο του μητρικού οργανισμού, είναι ένοχος για το έγκλημα της καταστροφής (“destruction”) του παιδιού, εκτός αν αποδειχθεί ότι η πράξη έγινε με καλή πίστη για να προστατευθεί η ζωή της μητέρας. Τεκμήριο της δυνατότητας του παιδιού να γεννηθεί ζωντανό αποτελεί η πάροδος της 28^{ης} εβδομάδας της εγκυμοσύνης. Η συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση απασχόλησε τα δικαστήρια που ερμήνευαν ποικιλοτρόπως τη φράση “capable of being born alive”.

Μεταξύ άλλων υποστηρίχθηκε ότι η δυνατότητα να γεννηθεί το παιδί ζωντανό περιοριζόταν στη διαδικασία του τοκετού ή αντίθετα εκτεινόταν σε κάθε βιώσιμο έμβρυο. Στην επίμαχη διάταξη εντάσσονταν, κατ’ άλλη άποψη, όλα τα έμβρυα που ήταν ικανά να γεννηθούν ζωντανά ανεξάρτητα από το προσδόκιμο της ζωής τους. Κάποια δικαστήρια υιοθέτησαν το χρονικό πλαίσιο των 18 έως 21 εβδομάδων ή έθεσαν ως προϋπόθεση τη δυνατότητα του παιδιού να αναπνέει και να υπάρχει μετά τη γέννησή του αυτοτελώς, έχοντας το δικό του αναπνευστικό σύστημα και χωρίς να εξαρτάται από την ύπαρξη της μητέρας του. Το χρονικό διάστημα κατά το οποίο θα ζούσε ήταν αδιάφορο. Υποστηρίχθηκε ακόμα ότι ένα παιδί είναι ικανό να γεννηθεί ζωντανό όταν δύναται να επιβιώσει χωρίς ή με ελάχιστες δυσπλασίες στην παιδική του ηλικία ή όταν κατορθώσει να φτάσει στην ενηλικίωση. Σε γενικές γραμμές η βιωσιμότητα εξαρτήθηκε από τον ελάχιστο διανυόμενο χρόνο της κύησης που επέτρεπε σε οποιοδήποτε έμβρυο να γεννηθεί ζωντανό ή στο συγκεκριμένο έμβρυο ή στην πλειοψηφία των εμβρύων¹¹⁹.

Το 1938 η υπόθεση R v Bourne¹²⁰ επέτρεψε την συνεκτίμηση και άλλων ενδείξεων στην άρση του άδικου χαρακτήρα της άμβλωσης, πέραν δηλαδή της διακύβευσης της ζωής της εγκύου που είχε προβλεφθεί με την Infant Life Act 1929. Στην υπό κρίση υπόθεση ένα νεαρό κορίτσι ηλικίας 15 ετών έμεινε έγκυος συνεπεία βιασμού. Ο πιστοποιημένος χειρουργός που προέβη στην άμβλωση κατηγορήθηκε για παραβίαση του άρθρου 58 της Offences Against the Person Act 1861. Η

¹¹⁸ <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/19-20/34/section/1>

¹¹⁹ D. Ormerod, *ό.π.*, 602-603

¹²⁰ (1939) 1 K.B. 687 διαθέσιμη σε <https://msu.edu/user/schwenkl/abtrbng/rvbourne.htm>

υπερασπιστική γραμμή δομήθηκε στην πεποίθηση του γιατρού ότι η ενδεχόμενη συνέχιση της εγκυμοσύνης θα επιδρούσε αρνητικά στη σωματική και ψυχική υγεία της νεαρής εγκύου. Ο ίδιος, λοιπόν, θεώρησε ότι ήταν καθήκον του να διακόψει την κύηση και αυτό το επιχείρημα εξετάστηκε προσεκτικά από το δικαστήριο που διέκρινε τον κίνδυνο ζωής από τον κίνδυνο υγείας. Μολονότι ο νόμος του 1929 θέσπιζε τον κίνδυνο ζωής ως αποκλειστικό λόγο άρσης του άδικου χαρακτήρα της πράξης, οι δικαστές έκριναν ότι ο επαπειλούμενος για την υγεία της εγκύου κίνδυνος πρέπει να συνεκτιμάται κατά την απόδοση ποινικής ευθύνης. Υπό το πρίσμα αυτό ο κατηγορούμενος κηρύχθηκε αθώος και η διάσωση της ψυχοσωματικής υγείας της γυναίκας απέκτησε ισχύ δεδικασμένου.

Το νομικό πλαίσιο της άμβλωσης αναμορφώθηκε ριζικά με την Abortion Act 1967 που ψηφίστηκε στις 27 Οκτωβρίου 1967 και τέθηκε σε ισχύ στις 24 Απριλίου 1968 δεσμεύοντας τις χώρες του Ηνωμένου Βασιλείου πλην της Β. Ιρλανδίας¹²¹. Στο νομοθέτημα αυτό ορίζεται ότι η τεχνητή διακοπή της κύησης από ειδικό γιατρό δε συνιστά έγκλημα κατά το νόμο που αφορά τις αμβλώσεις, δηλαδή κατά τα κεφάλαια 58 και 59 της Offences Against the Person Act 1861, καθώς και οποιονδήποτε σχετικό με τις αμβλώσεις νόμο (section 6), εφόσον δύο γιατροί έχουν τη γνώμη, βάσει των αρχών της καλής πίστης, ότι η εγκυμονεί κινδύνους για τη ζωή ή την υγεία της εγκύου ή άλλων παιδιών της οικογένειάς της ή για το ίδιο το έμβρυο (section 1). Η άμβλωση διενεργείται σε νοσοκομείο (section 1.3), εκτός από την εξαιρετική περίπτωση του κατεπείγοντος κινδύνου για τη ζωή ή τη βαριά και διαρκή βλάβη της υγείας της εγκύου. Στην περίπτωση αυτή είναι δύναται να ελλείπει η γνώμη των δύο γιατρών (section 1.4).

Πιο αναλυτικά η άμβλωση είναι επιτρεπτή μέχρι την 24^η εβδομάδα¹²² και υπό την προϋπόθεση ότι η συνέχισή της περικλείει μεγαλύτερο κίνδυνο, συγκριτικά με τον τερματισμό της, για τη σωματική ή ψυχική υγεία της εγκύου ή κάποιου από τα παιδιά της οικογένειάς της (section 1.1.a). Με τη διάταξη αυτή κατοχυρώνεται ρητά το νομολογιακό προηγούμενο της υπόθεσης R v. Bourne για την προστασία της υγείας της μητέρας και για πρώτη φορά προβλέπεται μία κοινωνική ένδειξη που αφορά στην υγεία των υπόλοιπων παιδιών της μητέρας. Ως παιδιά νοούνται τα γεννηθέντα εντός αλλά και εκτός γάμου, τα υιοθετημένα, καθώς και αυτά που έχουν

¹²¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_Act_1967

¹²² Η Abortion Act 1967 τροποποιήθηκε με τη Human Fertilisation and Embryology Act 1990 και το προβλεπόμενο μέχρι τότε όριο των 28 εβδομάδων μετέπεσε σε 24 εβδομάδες.

μεν ενηλικιωθεί αλλά πάσχουν από σωματική ή νοητική ανικανότητα με αποτέλεσμα να εξαρτώνται από τη μητέρα τους. Όπως αποσαφηνίζεται (section 1.2), για την ύπαρξη του κινδύνου πρέπει να ερευνείται το πραγματικό ή τουλάχιστον σοβαρά πιθανολογούμενο περιβάλλον της μητέρας.

Μετά την πάροδο των 24 εβδομάδων μόνη η ύπαρξη κινδύνου για την υγεία της εγκύου δεν αρκεί για τη νομιμοποίηση της άμβλωσης. Ο νόμος ορίζει την ύπαρξη αναγκαιότητας για τη διάσωση της σωματικής ή ψυχικής υγείας από σοβαρή βλάβη (section 1.1.b). Αντίθετα, όταν το διακύβευμα είναι η ζωή, η ύπαρξη κινδύνου είναι αρκετή για να προχωρήσει ο γιατρός σε άμβλωση (section 1.1.c). Στο σημείο αυτό διαφοροποιείται η ποιοτική μεταχείριση της ζωής και της υγείας. Ενώ η προστασία της ζωής προκρίνεται ανεπιφύλακτα, ο απαιτούμενος βαθμός κινδύνου για την υγεία είναι πολύ μεγαλύτερος αγγίζοντας τα όρια της αναγκαιότητας. Δεν αρκεί, δηλαδή, μια μικρή πιθανότητα για τη διατήρηση της ακεραιότητας της υγείας της εγκύου ώστε να δικαιολογηθεί η άμβλωση¹²³.

Για τη νομιμοποίηση της άμβλωσης μετά την πάροδο των 24 εβδομάδων ο νομοθέτης συνεκτίμησε έναν ακόμη παράγοντα, τον ουσιώδη κίνδυνο να γεννηθεί το παιδί με σωματική ή πνευματική ανωμαλία που θα το καθιστά σοβαρά ανάπηρο (section 1.1.d). Η ύπαρξη ουσιώδους κινδύνου και η πιθανότητα σοβαρής ανωμαλίας κρίνονται από τους εκάστοτε γιατρούς, οι οποίοι πρέπει να ενεργούν καλόπιστα (“in good faith”). Η καλοπιστία των γιατρών συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την επίκληση από μέρους τους του παρόντος νόμου και κρίνεται in concreto από τα δικαστήρια. Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση όπου δύο κακόπιστοι γιατροί προβάλλουν ως επιτακτική τη διακοπή της κύησης αλλά αυτή διενεργείται από τρίτο γιατρό. Εάν ο τελευταίος αγνοεί την κακή πίστη των άλλων και θεωρεί ότι η πράξη του είναι νόμιμη δεν πραγματώνει την υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος και άρα δεν του καταλογίζεται το έγκλημα της άμβλωσης.

Με τον παρόντα νόμο παραχωρείται στους γιατρούς η δυνατότητα να αρνηθούν τη διενέργεια της άμβλωσης επικαλούμενοι λόγους συνειδήσεως. Η πρόβλεψη αυτή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη φύση της άμβλωσης ως δικαιώματος. Εάν θεωρηθεί ότι η μη ενδεικνυόμενη για ιατρικούς λόγους άμβλωση αποτελεί αντικείμενο ελευθερίας της εγκύου, ο γιατρός δεν υπέχει υποχρέωση προς τη διενέργειά της και επομένως η ενδεχόμενη άρνησή του για λόγους συνειδήσεως δεν επισύρει συνέπειες.

¹²³ D. Ormerod, *ό.π.*, 611

Αντίθετα, όταν υφίσταται κίνδυνος για την έγκυο ή το έμβρυο, η άμβλωση συνιστά αντικείμενο αξίωσης στην οποία αντιστοιχεί η υποχρέωση πια του γιατρού να διακόψει την κύηση. Η προβληματική αυτή συνάδει με το γράμμα του νόμου. Όπως ορίζεται, κανένα πρόσωπο δεν έχει συμβατική ή νομική υποχρέωση να συμμετάσχει στη διαδικασία της άμβλωσης εάν εγείρει ηθικές επιφυλάξεις (section 4.1) , εκτός αν η πράξη είναι αναγκαία για τη διάσωση της ζωής της γυναίκας ή την αποτροπή σοβαρής και διαρκούς βλάβης της υγείας της (section 4.2).

Στην τελευταία περίπτωση γίνεται καταρχήν δεκτό ότι το καθήκον του γιατρού μπορεί να εκπληρωθεί με την παραπομπή του περιστατικού σε άλλο γιατρό, ο οποίος δε διατηρεί επιφυλάξεις. Η υποχρέωση να τελεστεί η άμβλωση από τον αρνούμενο γιατρό - χάριν σωτηρίας της ζωής ή προστασίας της υγείας της εγκύου - υφίσταται μόνο όταν δεν υπάρχει άλλος γιατρός να τον αντικαταστήσει. Εάν η έγκυος αρνείται να διακόψει την εγκυμοσύνη της επικαλούμενη λόγους συνειδήσεως, δεν υφίσταται υποχρέωση του γιατρού να προχωρήσει σε άμβλωση¹²⁴. Όπως έχει υποστηριχθεί, η υγεία του ασθενούς δεν αποτελεί άνευ ετέρου κοινό σκοπό γιατρού και ασθενούς, αν ο τελευταίος δε συναινεί στη θεραπεία του¹²⁵.

Συνοψίζοντας, το νομικό πλαίσιο των αμβλώσεων στο Ηνωμένο Βασίλειο, εξαιρουμένης της Β. Ιρλανδίας, καθορίζεται από την Offences Against the Person Act 1861 (s. 58, 59) που τυποποιεί την άμβλωση σε οποιοδήποτε στάδιο της εγκυμοσύνης. Ωστόσο, η εφαρμογή της περιορίζεται από την Abortion Act 1967 και την Infant Life (Preservation) Act 1929 που αλληλεπικαλύπτονται. Έτσι, ένας γιατρός που συμμορφώνεται προς τους όρους της Abortion Act 1967 και προκαλεί το θάνατο ενός παιδιού ικανού να γεννηθεί ζωντανό, δεν τιμωρείται. Αντίθετα, ο γιατρός που διακόπτει την εγκυμοσύνη μιας γυναίκας δίχως την τήρηση των προϋποθέσεων της Act 1967 ή οποιοσδήποτε μη έχων την ιατρική ιδιότητα τιμωρείται για το έγκλημα της καταστροφής του παιδιού (“child destruction”) κατά τις διατάξεις της Infant Life Act 1929. Και εδώ, όμως, το άδικο αίρεται εφόσον η πράξη γίνεται για να διαφυλαχθεί η ζωή της μητέρας ή κατά μια πιο ευρεία άποψη, νομολογιακά καθιερωμένη, για την προστασία της ψυχοσωματικής της υγείας.

Μολονότι τμήμα του Ηνωμένου Βασιλείου η Βόρεια Ιρλανδία παρουσιάζει ένα ιδιαίτερος αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο για τη ρύθμιση της άμβλωσης. Η Abortion Act 1967 που νομιμοποιεί την άμβλωση υπό προϋποθέσεις και τυγχάνει εφαρμογής

¹²⁴ D. Ormerod, *ό.π.*, 614-615

¹²⁵ H. Kelsen, *όπως παραπέμπεται από Φ. Βασιλόγιαννη, ό.π.*, 128

στις υπόλοιπες χώρες δεν ισχύει στη Β. Ιρλανδία, όπου το ζήτημα των αμβλώσεων ρυθμίζεται από τα κεφάλαια 58 και 59 της Offences Against the Person Act 186. Συμπληρωματικά εφαρμόζονται τα κεφάλαια 25 και 26 της Criminal Justice Act (Northern Ireland) 1945¹²⁶ που τυποποιούν το έγκλημα της καταστροφής του παιδιού κατ' αντιστοιχία με την Infant Life (Preservation) Act 1929.

Όπως προβλέπεται στον ποινικό νόμο, η θανάτωση ενός παιδιού ικανού να γεννηθεί ζωντανό είναι παράνομη και μπορεί να επισύρει μέχρι και ισόβια κάθειρξη, εκτός αν αποδειχθεί ότι ο γιατρός ενήργησε καλή τη πίστει προκειμένου να σώσει τη ζωή της μητέρας. Η νομολογία δέχεται μια πιο ευρεία ερμηνεία της διάταξης υποστηρίζοντας ότι η προστασία της ζωής περιλαμβάνει τη διαφύλαξη της ψυχοσωματικής υγείας της εγκύου. Ο κίνδυνος, όμως, για την υγεία πρέπει να είναι πραγματικός και σοβαρός¹²⁷. Πέραν του κινδύνου της ζωής και της υγείας της εγκύου δεν αναγνωρίζονται άλλοι λόγοι άρσης του άδικου χαρακτήρα της άμβλωσης. Ακόμα και στην περίπτωση που ένα βιώσιμο έμβρυο παρουσιάζει ανωμαλίες, η άμβλωση είναι επιτρεπτή μόνο αν εγκυμονεί κίνδυνος για τη ζωή της εγκύου ή υπάρχει μεγάλη πιθανότητα μακροχρόνιας βλάβης της υγείας της¹²⁸.

Η έλλειψη νομοθετικής ρύθμισης σε περίπτωση διαπίστωσης σοβαρών προβλημάτων του εμβρύου, χωρίς την ταυτόχρονη απειλή της μητέρας, και σε περιπτώσεις που η εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού ή αιμομιξίας έγινε αιτία να κατηγορηθεί η Β. Ιρλανδία για παραβίαση της ΕΣΔΑ και ειδικότερα του άρθρου 8 της Σύμβασης, όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή. Παρά τις κατηγορίες και την προσπάθεια από μέρους της πολιτικής σκηνής του Ηνωμένου Βασιλείου για άσκηση πιέσεων προς την φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος, το νομικό πλαίσιο παραμένει αυστηρό. Έτσι, όσες γυναίκες στη Β. Ιρλανδία δεν αντιμετωπίζουν κίνδυνο ζωής ή υγείας και επιθυμούν να διακόψουν την κύηση, είναι αναγκασμένες να ταξιδέψουν στην Αγγλία, την Ουαλία ή τη Σκωτία, όπου η άμβλωση είναι επιτρεπτή υπό την Abortion Act 1967, ή εσχάτως να υποβληθούν σε παράνομη άμβλωση στη χώρα τους, υπό αμφίβολες και επικίνδυνες συνθήκες.

¹²⁶ <https://www.legislation.gov.uk/apni/1945/15/section/25>

¹²⁷ Northern Ireland Health and Social Services Board v A and Others, (1994) NIJB 1

¹²⁸ Family Planning Association Of Northern Ireland v Minister for Health, Social Services and Public Safety, (2004) NICA 39

B.3.5. Τα Χαρακτηριστικά της Ιρλανδικής Έννομης Τάξης

Η Ιρλανδία αποτελούσε μέχρι σήμερα μία από τις χώρες της Ευρώπης με την πιο αυστηρή νομοθεσία για την τεχνητή διακοπή της κύησης¹²⁹. Μολονότι είχαν εκδοθεί αρκετές δικαστικές αποφάσεις για τη φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος και είχαν ψηφιστεί αρκετές τροπολογίες του ιρλανδικού Συντάγματος προς αυτήν την κατεύθυνση, το ισχυρό έρεισμα του καθολικισμού έθετε εμπόδια στην πλήρη κατοχύρωση του δικαιώματος στην άμβλωση.

Στην ιρλανδική έννομη τάξη η διακοπή της κύησης ήταν αρχικά τυποποιημένη στα κεφάλαια 58 και 59 της Offences Against the Person Act 1861. Καθώς η απαγόρευση των αμβλώσεων δε θεμελιωνόταν στο Σύνταγμα αλλά σε νόμο που είχε ψηφιστεί από το Κοινοβούλιο του Ηνωμένου Βασιλείου, εκφράστηκαν ανησυχίες για παραβίαση του συνταγματικά προστατευόμενου δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή. Για να αποφευχθεί η κήρυξη των συγκεκριμένων διατάξεων ως αντισυνταγματικών και να ισχυροποιηθεί η απαγόρευση των αμβλώσεων, κατοχυρώθηκε με την 8^η τροπολογία του Συντάγματος (1983) το δικαίωμα του αγέννητου παιδιού στη ζωή το οποίο, μάλιστα, αναγνωρίστηκε ως ίσης αξίας με το αντίστοιχο δικαίωμα της μητέρας¹³⁰.

Το 1992 η υπόθεση Attorney General v. X ανέδειξε τα κενά και τις αδυναμίες του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου¹³¹. Η υπόθεση αφορούσε ένα κορίτσι 14 ετών, θύμα βιασμού που βίωνε μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη εξαιτίας της οποίας είχε εκδηλώσει αυτοκτονικές τάσεις. Επειδή η άμβλωση ήταν παράνομη στην Ιρλανδία, η οικογένειά της σκόπευε να ταξιδέψει στην Αγγλία όπου ίσχυε η Abortion Act 1929. Ο Γενικός Εισαγγελέας, όμως, επεδίωξε τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων βάσει του άρθρου 40.3.3 του ιρλανδικού Συντάγματος για να εμποδίσει την έγκυο να προβεί σε άμβλωση στο εξωτερικό. Η υπόθεση οδηγήθηκε στο Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας που έκρινε ότι το δικαίωμα στη διακοπή της κύησης θεμελιώνεται στη συνταγματική διάταξη, εφόσον υπάρχει πραγματικός και σοβαρός κίνδυνος για τα ζωής της γυναίκας, συμπεριλαμβανομένου του κινδύνου αυτοκτονίας. Υπό το φως των

¹²⁹ Άλλες χώρες με αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο είναι η Πολωνία, την Πορτογαλία, την Ισπανία και τη Μάλτα.

¹³⁰ Το άρθρο 40.3.3 πρόβλεπε: *The State acknowledges the right to life of the unborn and, with due regard to the equal right to life of the mother, guarantees in its laws to respect, and, as far as practicable, by its laws to defend and vindicate that right.*

https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_Republic_of_Ireland

¹³¹ (1992) 1 IR 1 https://en.wikipedia.org/wiki/Attorney_General_v._X

γεγονότων προτάθηκε στην 12^η τροπολογία να επιτραπεί η άμβλωση σε περίπτωση κινδύνου για τη ζωή λόγω εκδήλωσης αυτοκτονικών τάσεων. Η πρόταση, ωστόσο, καταψηφίστηκε. Με την 13^η τροπολογία αναγνωρίστηκε μόνο το δικαίωμα της εγκύου να ταξιδεύει ανεμπόδιση εντός ή εκτός της χώρας για να διακόψει την κύηση και με την 14^η κατοχυρώθηκε το δικαίωμα στην ενημέρωση.

Τα τρωτά σημεία της ιρλανδικής νομοθεσίας εντοπίστηκαν και σε ευρωπαϊκό επίπεδο και η χώρα καταδικάστηκε από το ΕΔΔΑ για παραβίαση άρθρων της ΕΣΔΑ που αφορούν στην προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, καθώς και της προσωπικής ελευθερίας. Χαρακτηριστική ήταν η απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου στην υπόθεση A, B, C v. Ireland, όπου επισημάνθηκε η σημασία της προσιτής και αποτελεσματικής ενημέρωσης για τις προϋποθέσεις της νόμιμης άμβλωσης. Το δικαστήριο, ωστόσο, θεώρησε ότι η άμβλωση συνιστά ηθικό ζήτημα ρυθμιζόμενο από τον εθνικό δικαστή που καλείται να εξισορροπήσει τα αντικρουόμενα δικαιώματα στην ιδιωτική ζωή και στην αγέννητη ζωή¹³².

Το 2012 ο θάνατος μιας γυναίκας από σηψαιμία και οργανική ανεπάρκεια κατόπιν άρνησης των γιατρών να διακόψουν την κύηση παρά τη διαπίστωση από μέρους τους επιπλοκών, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις και διαμαρτυρίες¹³³. Έτσι, ένα χρόνο αργότερα ψηφίστηκε από το Κοινοβούλιο ο Ν. 35/2013 “Protection of Life During Pregnancy Act 2013” που κατήργησε τα κεφάλαια 58 και 59 της Offences Against the Person Act 1861. Με το νέο νόμο προστατευόταν μεν η αγέννητη ζωή, από την εμφύτευση του γονιμοποιημένου ωαρίου στη μήτρα έως την έξοδο από το γυναικείο σώμα, συγχρόνως δε προβλέπονται ειδικές περιπτώσεις όπου η διακοπή της κύησης δεν είναι ποινικά κολάσιμη¹³⁴.

Όπως οριζόταν στα άρθρα 7 έως 9 του νόμου, η διακοπή της κύησης δε συνιστούσε ποινικό αδίκημα σε περίπτωση συνδρομής άλλως αναπότρεπτου, πραγματικού και σοβαρού κινδύνου για τη ζωή της εγκύου από κάποια σωματική ασθένεια ή κατεπείγοντος ιατρικού λόγου για τη ζωή της εγκύου ή πιθανής αυτοκτονίας λόγω της εγκυμοσύνης. Οι εξαιρετικές αυτές περιπτώσεις καταλαμβάνονταν ήδη από την αρχή του stare decisis, μετά την υπόθεση Attorney

¹³² Η υπόθεση αφορούσε δύο Ιρλανδές γυναίκες και μία Λιθουανή που αναγκάστηκαν να ταξιδέψουν στην Αγγλία για να υποβληθούν σε άμβλωση. Στη συνέχεια προσέφυγαν στο ΕΔΔΑ υποστηρίζοντας ότι η ιρλανδική νομοθεσία παραβίαζε το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

<https://strasbourgobservers.com/2010/12/17/a-b-and-c-v-ireland-abortion-and-the-margin-of-appreciation>

¹³³ https://en.wikipedia.org/wiki/Death_of_Savita_Halappanavar

¹³⁴ <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2013/act/35/enacted/en/pdf>

General v. X, χωρίς να έχουν ενσωματωθεί σε κάποια νομοθετική πρόβλεψη. Για τη νομιμότητα της άμβλωσης απαιτείται επιπλέον η γνωμοδότηση δύο καλόπιστων γιατρών, καθώς και η τέλεση της πράξης από μαιευτήρα – γυναικολόγο σε κατάλληλη ιατρική μονάδα. Οι προϋποθέσεις αυτές μπορούν να παρακαμφθούν μόνο στην περίπτωση άμεσου και επείγοντος κινδύνου, όπου αρκεί η καλόπιστη γνώμη ενός μόνο γιατρού¹³⁵, ενώ στην περίπτωση κινδύνου αυτοκτονίας απαιτείται η γνωμοδότηση δύο ψυχιάτρων και ενός μαιευτήρα – γυναικολόγου για πιο εμπειριστατωμένη επιστημονική άποψη.

Στον ίδιο νόμο (άρθρο 17) κατοχυρωνόταν ακόμα το δικαίωμα του ιατρικού προσωπικού να αρνηθεί να συμμετέχει στη νόμιμη διαδικασία διακοπής της κύησης για λόγους συνειδήσεως, εκτός αν υπήρχε επείγων ιατρικός λόγος για τη ζωή της γυναίκας. Εκεί, όμως, η υποχρέωση των γιατρών συνίστατο στην παραπομπή της εγκύου σε άλλο γιατρό και ελλείπει αυτού στην τέλεση της άμβλωσης. Η συγκεκριμένη πρόβλεψη προσομοιάζει στο δικαίωμα άρνησης για ηθικούς λόγους που προβλέπεται στη Abortion Act 1967, με τη διαφορά ότι στο κείμενό της το καθήκον παραπομπής δεν αναφέρεται ρητά αλλά γίνεται νομολογιακά και θεωρητικά δεκτό.

Μολονότι οι προβλέψεις του Ν. 35/2013 αναφορικά με την επιτρεπόμενη διακοπή της κύησης χαρακτηρίστηκαν προοδευτικές έως και τολμηρές από τη συντηρητική κοινωνία της Ιρλανδίας, εξακολουθούσαν να υπολείπονται των αντίστοιχων προβλέψεων των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών. Το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού της γυναίκας δεν προστατευόταν επαρκώς, αφού δεν της αναγνωριζόταν η δυνατότητα να διακόψει την κύηση χωρίς να υφίσταται κίνδυνος ζωής ή υγείας. Επιπλέον, η παράλειψη του νομοθέτη να ρυθμίσει το θέμα της εγκυμοσύνης συνεπεία βιασμού, αποπλάνησης ανηλίκου, κατάχρησης σε ασέλγεια ή αιμομιξίας ισοδυναμούσε με προσβολή της προσωπικής της ελευθερίας και αξιοπρέπειας. Προβληματισμούς ήγειρε και η μη ρητή πρόβλεψη για το επιτρεπτό της διακοπής της κύησης όταν κατά τον προγεννητικό έλεγχο προκύπτουν ενδείξεις για τη γέννηση ενός παθολογικού νεογνού.

Το ελλιπές νομοθετικό πλαίσιο οδήγησε πρόσφατα τους Ιρλανδούς ψηφοφόρους στις κάλπες προκειμένου να αποφανθούν για την κατάργηση της 8¹⁵

¹³⁵ Ο γιατρός που θα προβεί στην άμβλωση στην περίπτωση αυτή δεν απαιτείται να έχει την ιδιότητα του μαιευτήρα – γυναικολόγου, όπως προκύπτει από την αντιδιαστολή των λέξεων “obstetrician” και “medical practitioner” στα άρθρα 7 και 8 αντίστοιχα.

τροπολογίας του Συντάγματος, η οποία έθετε σοβαρά εμπόδια στη διενέργεια των αμβλώσεων. Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος της 25^{ης} Μαΐου 2018 ήταν υπέρ της κατάργησης και έτσι η 36^η τροποποίηση αναδιαμόρφωσε το άρθρο 40.3.3 του Συντάγματος, επιτρέποντας στο Κοινοβούλιο να θεσπίσει νόμο για τη διακοπή της εγκυμοσύνης¹³⁶. Μέχρι την ψήφιση αυτού του νόμου - που κατά τις εξαγγελίες της κυβέρνησης θα επέτρεπε υπό προϋποθέσεις την άμβλωση – το ζήτημα συνέχισε να ρυθμίζεται από την Protection of Life During Pregnancy Act 2013.

Οι εξαγγελίες της ιρλανδικής κυβέρνησης για μετριασμό του αυστηρού νομοθετικού καθεστώτος έγιναν πράξη την 20^η Δεκεμβρίου 2018, όταν ψηφίστηκε η Health (Regulation of Termination of Pregnancy) Act 2018 με ημερομηνία έναρξης ισχύος την 1^η Ιανουαρίου 2019¹³⁷. Πλέον είναι επιτρεπτή η διακοπή της κύησης εντός των 12 πρώτων εβδομάδων αλλά και μεταγενέστερα, εφόσον συντρέχει κίνδυνος για τη ζωή ή την υγεία της εγκύου ή διαπιστωθεί πρόβλημα υγείας του εμβρύου ικανό να οδηγήσει στο θάνατό του πριν τον τοκετό ή εντός 28 ημερών από τη γέννηση¹³⁸. Με τις συγκεκριμένες προβλέψεις η ιρλανδική νομοθεσία αρχίζει να προσεγγίζει το καθεστώς των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών ενισχύοντας και άλλα δικαιώματα, πέραν του δικαιώματος στη ζωή.

¹³⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_Republic_of_Ireland#Repeal_of_the_Eighth_Amendment

¹³⁷ [https://en.wikipedia.org/wiki/Health_\(Regulation_of_Termination_of_Pregnancy\)_Act_2018](https://en.wikipedia.org/wiki/Health_(Regulation_of_Termination_of_Pregnancy)_Act_2018)

¹³⁸ <https://www.oireachtas.ie/en/bills/bill/2018/105>

B.4. Συγκριτική Επισκόπηση

Η διακοπή της κύησης αποτελεί ένα διαχρονικά επίκαιρο κοινωνικό ζήτημα που διχάζει τη νομική επιστήμη και εγείρει ηθικούς προβληματισμούς. Στη διεθνή έννομη τάξη δεν έχουν υπογραφεί Διεθνείς Συνθήκες με αποκλειστικό αντικείμενο τη ρύθμιση της άμβλωσης και έτσι η αντιμετώπισή της εναπόκειται στον εθνικό νομοθέτη και δικαστή, με παράλληλη αξιοποίηση του διεθνούς εθιμικού Δικαίου. Στην αποσαφήνιση του κοινωνικού αυτού προβλήματος συμβάλλει αποφασιστικά η συγκριτική μελέτη των σχετικών ρυθμίσεων από περισσότερα, διαφορετικά κράτη.

Αρχικά, διαπιστώνεται κοινότητα των δικαιολογητικών λόγων που προβλήθηκαν από τις διάφορες έννομες τάξεις για την αναγωγή της άμβλωσης σε έγκλημα. Εκτός από το ενδιαφέρον για την ανθρώπινη ζωή σε όλες τις εκφάνσεις της, συμπεριλαμβανομένης της «εν σπέρματι» ή αγέννητης ζωής, τα δημογραφικά συμφέροντα του κράτους αλλά και η προστασία της ζωής και της υγείας της εγκύου αποτέλεσαν τα κατεξοχήν επιχειρήματα υπέρ της τυποποίησης. Σε ορισμένες περιπτώσεις η ποινικοποίηση αποδόθηκε σε ηθικούς λόγους. Η αποτροπή των παράνομων σεξουαλικών σχέσεων που μνημονεύεται στην απόφαση *Roe v. Wade* του Supreme Court των ΗΠΑ προσιδιάζει στη διατήρηση των χρηστών ηθών και της ηθικής τάξης της ελληνικής πραγματικότητας. Παράλληλα, η επιρροή της θρησκείας και οι διάφορες φιλοσοφικές πεποιθήσεις χρωμάτισαν αναλόγως την κοινωνική αντιμετώπιση των αμβλώσεων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ιρλανδίας όπου οι θρησκευτικές πεποιθήσεις παρακωλύουν τη θέσπιση ενός ευνοϊκού νομοθετικού πλαισίου.

Οι προβληματισμοί για το προστατευόμενο έννομο αγαθό και το φορέα του απασχόλησαν κυρίως τα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά νομικά συστήματα, όπως το γερμανικό και το ελληνικό. Αντίθετα, στις χώρες του common law ο θεωρητικός διάλογος περί του εννόμου αγαθού είναι άγνωστος. Τα αγγλοσαξονικά δίκαια δεν παρουσιάζουν μια ιδεολογική σύλληψη της ζωής, αλλά διακρίνονται για την επιχειρηματολογική πρακτική και τη ρεαλιστική χροιά τους. Συλλαμβάνουν τον κόσμο εμπειρικά ακολουθώντας μία συγκεκριμένη συλλογιστική, εχθρική προς τις

αφηρημένες έννοιες και τις θεωρητικές, δογματικές κατασκευές των ευρωπαϊκών ηπειρωτικών δικαίων¹³⁹.

Διαφοροποιήσεις, ωστόσο, παρατηρούνται και σε δίκαια που ανήκουν στην ίδια οικογένεια. Στη γερμανική έννομη τάξη το έμβρυο αναγνωρίστηκε ως αυτοτελές έννομο αγαθό που φέρει μέσα του μία υπό ανάπτυξη ανθρώπινη προσωπικότητα. Η άποψη περί αυτοτέλειας υποστηρίχθηκε από ένα μέρος της ελληνικής θεωρίας χωρίς, όμως, να γίνει ευρέως αποδεκτή. Ακόμα και οι υποστηρικτές της αναγνώρισαν μια ποιοτική διαφορά, έστω προσωρινή, της «εν γενέσει ανθρώπινης ζωής» από τη γεννημένη, τη στιγμή που η γερμανική επιστήμη αναγνώρισε το έμβρυο ως ποιοτικά ισάξιο με τον ολοκληρωμένο άνθρωπο. Η διαφορετική αυτή αντιμετώπιση πιθανώς υπαγορεύθηκε από το ιστορικό παρελθόν της Γερμανίας, ειδικότερα τις εμπειρίες ευγονικής και μαζικού πειραματισμού επί των εμβρύων του ναζιστικού καθεστώτος¹⁴⁰.

Η προστασία του εμβρύου έχει στις περισσότερες έννομες τάξεις, με εξαίρεση την αγγλική, συνταγματικό έρεισμα. Στη Γερμανία κατόπιν απόφασης του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου η προστασία της εμβρυακής ζωής κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης και η άμβλωση είναι συνταγματικά ανεκτή μόνο στις περιπτώσεις που προβλέπει η ισχύουσα ποινική νομοθεσία. Στην Ιρλανδία, μέχρι την πολύ πρόσφατη τροπολογία του Συντάγματος, η εμβρυακή ζωή εξισωνόταν με τη ζωή της εγκύου στο άρθρο 40.3.3. Πλέον στο ίδιο άρθρο προβλέπεται η ρύθμισή της με τυπικό νόμο, χωρίς αυτό να συνεπάγεται τη στέρηση της συνταγματικής της θεμελίωσης. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου δεν υπάρχει Σύνταγμα, η προστασία του εμβρύου απορρέει από το δικαστηριακό common law και τους προερχόμενους από το Κοινοβούλιο νόμους, το statute law. Οι δύο αυτές δικαικές πηγές αναγνωρίζονται ως ισότιμες και λειτουργούν συμπληρωματικά παρέχοντας ένα ευρύ πλαίσιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Στην ελληνική έννομη τάξη η ζωή του εμβρύου τυγχάνει επίσης συνταγματικής προστασίας. Όπως προαναφέρθηκε, το άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος καθιερώνει έναν αντικειμενικό κανόνα δικαίου που υποχρεώνει το Κράτος στη λήψη μέτρων για την προστασία της ζωής. Αντικείμενο του εν λόγω κανόνα είναι και το έμβρυο το οποίο προστατεύεται ως τέτοιο και όχι ως υποκείμενο δικαιώματος που απολαμβάνει απόλυτης προστασίας της ζωής. Σύμφωνα με την ελληνική θέση είναι η άποψη του

¹³⁹ Ε. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, 65 και 66

¹⁴⁰ Γ. Κατρούγκαλος, *Το Δικαίωμα στη Ζωή και το Θάνατο*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, 52

Supreme Court που δεν αναγνωρίζει το έμβρυο ως υποκείμενο συνταγματικού δικαιώματος. Φαίνεται, μάλιστα, ότι στην ελληνική και αμερικανική έννομη τάξη προκρίθηκαν σε βάρος της εμβρυακής ζωής άλλα συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα της μητέρας στην ιδιωτική ζωή και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας¹⁴¹.

Η παραπάνω θεώρηση στάθηκε αφορμή για να κατηγορηθεί το αμερικανικό δίκαιο ότι προωθεί υπερβολικά την ελευθερία της γυναίκας, σε αντίθεση με τα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά δίκαια τα οποία θεσπίζοντας μια σειρά από προϋποθέσεις αναφορικά με το επιτρεπτό της άμβλωσης κατόρθωσαν να σταθμίσουν την ελευθερία της γυναίκας ως ατόμου με τις υποχρεώσεις της ως μέλους της κοινωνίας που φέρει μέσα του μια εν δυνάμει ανθρώπινη ζωή¹⁴². Ωστόσο, η αιτίαση αυτή δεν μπορεί να γίνει ανεπιφύλακτα δεκτή, ειδικά μετά την υπόθεση Casey όπου τονίστηκε το αμείωτο ενδιαφέρον της Πολιτείας για το έμβρυο καθ' όλη τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Απλώς το ενδιαφέρον αυτό εξισορροπείται με τα δικαιώματα της μητέρας και υποχωρεί όταν πια διακυβεύεται η ζωή και η υγεία της εγκύου.

Κοινό χαρακτηριστικό του καθεστώτος της άμβλωσης στις προαναφερθείσες δικαιοτικές τάξεις αποτελεί ο χρόνος έναρξης της προστασίας της εμβρυακής ζωής. Το ενδιαφέρον του ποινικού νομοθέτη για το έμβρυο εκκινεί από την εμφύτευση του γονιμοποιημένου ωαρίου στη γυναικεία μήτρα, δηλαδή 13 ή 14 ημέρες μετά τη γονιμοποίηση. Για το λόγο αυτό οι έννομες τάξεις δεν αναγκάζουν σε έγκλημα τη χρήση των “morning-after-pills” και φυσικά δεν τιμωρούν την αντισύλληψη.

Λόγοι άρσης του άδικου χαρακτήρα της πράξης προβλέπονται ακόμα και στα πιο αυστηρά νομοθετικά καθεστάτα, όπως της Ιρλανδίας και της Βόρειας Ιρλανδίας. Στην πρώτη μοναδικό λόγο άρσης του άδικου συνιστά ο σοβαρός και πραγματικός κίνδυνος για τη ζωή της εγκύου από σωματική ασθένεια ή ενδεχόμενη αυτοκτονία και υπό την προϋπόθεση ότι ο κίνδυνος αυτός δε δύναται να αποτραπεί με άλλα μέσα. Εξίσου αυστηρό είναι και το νομικό καθεστώς της Β. Ιρλανδίας όπου ο κίνδυνος για

¹⁴¹ Στην ελληνική νομοθεσία το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής κατοχυρώνεται στο άρθρο 9 παρ. 1 του Σ αλλά και στο άρθρο και 5 παρ. 1 και 3 ως ειδικότερα έκφανση της προσωπικής ελευθερίας και του δικαιώματος αυτοδιάθεσης. Τα αντίστοιχα δικαιώματα προβλέφθηκαν στη 14^η τροποποίηση του Συντάγματος των ΗΠΑ.

¹⁴² M. Brinig & L. McClain, Revisiting Mary Ann Glendon: Abortion, Divorce, Dependency, and Rights Talk in Western Law, in *Solidarities between generations*, Hugues Fulchiron, ed., Bruylant, Notre Dame Legal Studies Paper No. 1466, 2013, 352-353, διαθέσιμο σε https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2365752

την υγεία της γυναίκας αποτελεί νομολογιακό προηγούμενο, χωρίς ρητή κατοχύρωση, ενώ η αναγνωριζόμενη σε άλλα δίκαια ευγονική ένδειξη οδηγεί σε άρση του αδίκου μόνο αν συνδυαστεί με επαπειλούμενο για τη ζωή ή την υγεία της εγκύου κίνδυνο.

Πιο φιλελεύθερο καθεστώς σε ζητήματα τεχνητής διακοπής της κύησης παρουσιάζουν οι λοιπές χώρες του Ηνωμένου Βασιλείου επιτρέποντας την άμβλωση έως την 24^η εβδομάδα, ακόμα και στην περίπτωση που απειλείται η ζωή ή υγεία κάποιου από τα ήδη αποκτηθέντα παιδιά της εγκύου. Στο σημείο αυτό το αγγλικό δίκαιο καθιερώνει μια κοινωνική ένδειξη που δε συναντάται σε άλλα δυτικά δίκαια. Εάν διαπιστωθούν σοβαρές ανωμαλίες του εμβρύου που επάγονται τη γέννηση παθολογικού νεογνού, το επιτρεπτό όριο της διακοπής μπορεί να υπερβεί τις 24 εβδομάδες, τη στιγμή που το αντίστοιχο όριο στην Ελλάδα είναι οι 24 εβδομάδες και στη Γερμανία οι 22. Κατά τα άλλα το χρονικό πλαίσιο εντός του οποίου είναι νόμιμη η διακοπή της κύησης ενόψει κάποιου δικαιολογητικού λόγου, παρουσιάζει μικρές αποκλίσεις στα διάφορα δίκαια.

Στις ομοιότητες συγκαταλέγονται οι τυπικές προϋποθέσεις αναφορικά με τον τόπο και τον τρόπο διεξαγωγής της άμβλωσης. Η απαίτηση να τελεστεί η πράξη σε κατάλληλη ιατρική μονάδα και από αρμόδιο προσωπικό απορρέει από την κρατική υποχρέωση προστασίας της ζωής και της υγείας της εγκύου. Συγχρόνως, όμως, αναγνωρίζεται στο ιατρικό προσωπικό το δικαίωμα άρνησης συμμετοχής στη διαδικασία της διακοπής για λόγους συνειδήσεως το οποίο, ωστόσο, υποχωρεί όταν είναι απαραίτητο για τη διαφύλαξη του υπέρτατου δικαιώματος της ζωής ή και της υγείας της γυναίκας.

Αμφιλεγόμενο είναι το ζήτημα της ενημέρωσης σχετικά με τις ιατρικές, νομικές και κοινωνικές πτυχές της άμβλωσης. Στη γερμανική έννομη τάξη η προηγούμενη ενημέρωση της εγκύου αποτελεί προϋπόθεση του επιτρεπτού και γι' αυτό συστήνονται ειδικές υπηρεσίες στελεχωμένες από καταρτισμένο προσωπικό. Σκοπός της ενημέρωσης είναι η ευαισθητοποίηση στην αξία της αγέννητης ζωής και η αναθεώρηση της σχέσης μητέρας – εμβρύου. Προς την αντίστοιχη κατεύθυνση έχουν εκδοθεί σε ορισμένες Πολιτείες των ΗΠΑ νόμοι, γνωστοί ως “women’s right to know laws”, που επιβάλλουν την προηγούμενη ενημέρωση, τη συζήτηση με το γιατρό και τη διενέργεια υπέρηχων σε μία προσπάθεια ευαισθητοποίησης της εγκύου. Ωστόσο, οι εν λόγω νόμοι έχουν κριθεί αντισυνταγματικοί με το σκεπτικό ότι επηρεάζουν

υπέρμετρα την ελευθερία συνειδήσεως και επιλογής της γυναίκας οδηγώντας στη λήψη κρατικά ελεγχόμενων αποφάσεων.

Η σύγκριση δεν πρέπει να περιοριστεί στο πόσο ελεύθερο ή αυστηρό είναι το νομικό καθεστώς της διακοπής της κύησης στα διάφορα δίκαια αλλά να επεκταθεί στις προβαλλόμενες αξίες που επιχειρεί να εμφυσησει μία έννομη τάξη στους κοινωνούς της αναφορικά με την ανθρώπινη ζωή σε όλα τα στάδιά της. Η προστασία του εμβρύου καθ' όλη τη διάρκεια της κύησης ή για το μεγαλύτερο μέρος της συνεπάγεται την αναγνώριση της ζωής ως υπέρτατου εννόμου αγαθού που παραγκωνίζει άλλα δικαιώματα ή ελευθερίες. Η ζωή εμφανίζεται ως ιερή και απαραβίαστη και οποιαδήποτε απόφαση την επηρεάζει πρέπει να είναι ώριμη και υπεύθυνη. Στο πλαίσιο ενός αυστηρού καθεστώτος η εγκυμοσύνη δεν εκλαμβάνεται ως μία απλή διαδικασία που ανά πάσα στιγμή δύναται να διακοπεί, αλλά λαμβάνει ηθικές και κοινωνικές διαστάσεις, παύοντας να αποτελεί «προσωπική υπόθεση» της γυναίκας.

Αντίθετα, σε ένα φιλελεύθερο καθεστώς προάγονται άλλα έννομα αγαθά, όπως η υγεία, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η προσωπική ελευθερία και η ιδιωτική αυτονομία. Δίδεται έμφαση στα δικαιώματα του γεννημένου ανθρώπου και στην εξασφάλιση όρων αξιοπρεπούς διαβίωσης με αποχή από κρατικές ενέργειες που θα περιόριζαν υπέρμετρα την προσωπική του ελευθερία, καταδικάζοντάς τον σε μία ζωή που δεν επιθυμεί. Προς αυτήν την κατεύθυνση η γυναίκα δεν μπορεί να υποχρεωθεί στην κυοφορία, τον τοκετό ή και την ανατροφή μιας ζωής ενάντια στη θέλησή της. Εν προκειμένω οι έννομες τάξεις αποσκοπούν στη διαφύλαξη και την προαγωγή της ποιότητας της ζωής και όχι στην άνευ όρου προστασία της ζωής αυτής καθαυτής.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Το Ζήτημα της Ευθανασίας

Γ.1. Η Προσέγγιση του Ζητήματος

Γ.1.1. Ιστορική Αναδρομή

Εκτός από την στέρηση μιας μελλοντικής ανθρώπινης ζωής με την τεχνητή διακοπή της κύησης, η αφαίρεση της ήδη γεννημένης ζωής με τη μορφή της ευθανασίας αποτελεί ένα ακανθώδες και πολυσύνθετο ζήτημα που, πέραν της καθαρά ιατρικής πλευράς, λαμβάνει ηθικές, κοινωνικές και νομικές διαστάσεις.

Ο όρος «ευθανασία» προέρχεται από την αρχαία ελληνική γλώσσα όπου χρησιμοποιούνταν για να υποδηλώσει τον ευτυχισμένο, ήρεμο και ανώδυνο θάνατο. Οι αρχαίοι Έλληνες αποδοκίμαζαν τις ασθένειες και απέρριπταν την παράταση της ζωής όταν αυτή συνοδευόταν από κακουχίες και σωματική ή ψυχική ταλαιπωρία¹⁴³. Ο αξιοπρεπής θάνατος φάνταζε προτιμότερος όχι μόνο για τους πάσχοντες αλλά και για ολόκληρη την πόλη που απαλλαγμένη από το βάρος μη υγιών και αποδοτικών πολιτών ή πολεμιστών θα μπορούσε να ευημερήσει¹⁴⁴. Αργότερα, η ρωμαϊκή περίοδος επισφραγίστηκε από τη διδασκαλία των στωικών φιλοσόφων που αναγνώρισαν την αυτοκτονία ως μέσο απόδρασης από τα δεινά της μοίρας. Στο ρωμαϊκό δίκαιο η αυτοκτονία ήταν σύννομη πράξη σε περίπτωση ανίατης ασθένειας ή ενδεχόμενης μελλοντικής ατίμωσης, εφόσον ο αυτόχειρας δεν έφερε τη στρατιωτική ιδιότητα ούτε ήταν δούλος¹⁴⁵.

¹⁴³ Πλάτωνος Πολιτεία, Βιβλίο Γ΄, χωρία 407, 410.

¹⁴⁴ Στην αρχαία Ελλάδα σκοπός της ευθανασίας ήταν η εξυπηρέτηση των συμφερόντων της πόλης. Ο Πλάτωνας τασσόταν υπέρ της ευθανασίας για κοινωνικούς λόγους, ενώ ο Σωκράτης διακήρυττε ότι δεν πρέπει να προσκολλάται κανείς σε μία οδυνηρή ζωή. Στην Αρχαία Σπάρτη, πάλι, ήταν συνήθης τακτική να ρίχνουν στον Καιάδα τα άρρωστα βρέφη και τους ηλικιωμένους με ανίατα νοσήματα, ενώ στην Κέα η εθιμική πρακτική, γνωστή ως «κείων το νόμιμον», υποχρέωνε τους ηλικιωμένους άνδρες άνω των 60 στην πόση δηλητηρίου. Με αυτό τον τρόπο οι κάτοικοι του νησιού κατάφεραν να ελέγχουν το μέγεθος του πληθυσμού σε συνάρτηση με την επάρκεια της τροφής.

<https://tetrapolis-keos.gr/houses/history-mythology>

<http://www.aegeanislands.gr/el/discover-aigaio/journey-history/kea-history.html>

Διαμετρικά αντίθετος σε τέτοιου είδους απόψεις και πρακτικές ήταν ο Αριστοτέλης, ο οποίος θεωρούσε την ευθανασία προσβολή για την πόλη και μέσο αποφυγής των καθηκόντων με τα οποία ήταν επιφορτισμένος ο εκάστοτε πολίτης.

G. S. Neeley, όπως από I. Shala & K. Gusha, *The Debate over Euthanasia and Human Rights*, Vol.12, (8), 2016, 1857 – 7881, doi: 10.19044/esj.2016.v12n8p73

¹⁴⁵ J. Scherer and R. Simon, όπως παραπέμπεται από I. Shala & K. Gusha, *ό.π.*

Στη διάρκεια του Μεσαίωνα η κατάσταση μεταβλήθηκε ριζικά. Η ζωή αναδείχθηκε σε υπέρτατο έννομο αγαθό και η αμφισβήτησή της με μεθόδους όπως η ευθανασία αποδοκιμάστηκε έντονα. Στη μεταστροφή αυτή συνέβαλε η χριστιανική διδασκαλία σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος δημιουργείται κατ' εικόνα του Θεού που του δώρισε τη ζωή και φέρει το βάρος διατήρησής της. Οποιαδήποτε προσβολή θίγει ευθέως το δότη, παραβιάζει την ανθρώπινη φύση και συνιστά το χειρίστο, κατά πολλούς, αμάρτημα¹⁴⁶.

Στους νεότερους χρόνους εκπρόσωποι του φιλοσοφικού και ιατρικού κύκλου υποστήριξαν τον τερματισμό της ζωής με τη συγκατάθεση του πάσχοντος. Τον 17^ο αιώνα ο Άγγλος φιλόσοφος, πολιτικός και νομικός Francis Bacon (1561 - 1626) μετέφερε στην αγγλική γλώσσα την ελληνική λέξη ευθανασία προσδίδοντάς της διαφορετικό νόημα. Ο όρος υποδήλωνε το θάνατο που επισπεύδεται ώστε να τερματιστεί μία γεμάτη πόνο και ταλαιπωρίες ζωή. Έκτοτε το νόημα αυτό, το οποίο υιοθέτησε και η ελληνική¹⁴⁷ μέσω του γλωσσικού φαινομένου του «αντιδανείου», καθιερώθηκε σε διεθνές επίπεδο. Η γερμανική νομική επιστήμη, πάντως, προτιμά τον όρο Sterbehilfe που μεταφράζεται ως βοήθεια στο θάνατο.

Οι πρώτες οργανωμένες προσπάθειες νομιμοποίησης της ευθανασίας έλαβαν χώρα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν συστάθηκε στην Αγγλία η οργάνωση “Euthanasia Legislation Society” (1935) και στις ΗΠΑ η “Society for the Right to Die” (1938). Η κοινή γνώμη, ωστόσο, αντιμετώπισε με επιφύλαξη και σκεπτικισμό την προωθούμενη μεταβολή, ιδίως μετά τις εμπειρίες του ναζιστικού καθεστώτος που με το πρόσχημα της «ευθανασίας» προχώρησε σε μαζικές δολοφονίες σωματικά, ψυχικά ή διανοητικά ασθενών των οποίων οι ζωές κρίνονταν ως ανάξιες, επιβαρύνουσες οικονομικά το κράτος και ρυπαίνουσες την καθαρότητα της άριας φυλής.

Τις τελευταίες δεκαετίες το ζήτημα της ευθανασίας έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις, με τους υποστηρικτές και τους αρνητές της να επιστρατεύουν ποικίλα επιχειρήματα προς επίρρωση των θέσεών τους. Η επιμήκυνση της ανθρώπινης ζωής χάρη στην ιατρική πρόοδο και τα τεχνολογικά επιτεύγματα, οι ασθένειες – μάστιγες που εμφανίζονται δυσίατες, αν όχι ανίατες, η δράση σχετικών οργανώσεων και η θεωρητική συζήτηση περί κατοχύρωσης ορισμένων δικαιωμάτων ως εγγενών στην

¹⁴⁶T. Aquinas, *Summa Theologica*, όπως παραπέμπεται από I. Shala/ K. Gusha, *The Debate over Euthanasia and Human Rights*, Vol.12, (8), 2016, 1857 – 7881, doi: 10.19044/esj.2016.v12n8p73

¹⁴⁷ Για τον ορισμό βλ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε, Αθήνα, 1998, 691

ανθρώπινη φύση ανάγουν την ευθανασία στο πλέον κομβικό ζήτημα για την αναγνώριση ενός δικαιώματος στο θάνατο.

Γ.1.2. Διεθνής Ορολογία και Μορφές της Ευθανασίας

Η διεθνώς ισχύουσα ορολογία της ευθανασίας έχει πολλές διατυπώσεις και η πολυπλοκότητα των όρων καθιστά δυσχερή την προσέγγιση του ζητήματος. Για το λόγο αυτό, κρίνεται σκόπιμη η διευκρίνιση των χρησιμοποιούμενων όρων και η ανάδειξη των μεταξύ τους διαφοροποιήσεων. Με κριτήριο τη βουλευτική συμμετοχή του ατόμου που πρόκειται να την υποστεί, η ευθανασία διακρίνεται σε εκούσια (“voluntary”), ακούσια (“involuntary”) και μη εκούσια (“non voluntary”) ενώ ανάλογα με τη μορφή παρέμβασης σε ενεργητική και παθητική¹⁴⁸. Από τους συνδυασμούς των παραπάνω διακρίσεων προκύπτουν οι ακόλουθες ειδικότερες μορφές¹⁴⁹.

Ως εκούσια ενεργητική ευθανασία ορίζεται η σκόπιμη χορήγηση από το γιατρό φαρμακευτικών ουσιών ή η εφαρμογή άλλων ιατρικών πράξεων που οδηγούν στο θάνατο του ασθενούς κατόπιν ρητής απαίτησης και πλήρους συγκατάθεσης του τελευταίου. Η ύπαρξη ικανότητας καταλογισμού στο πρόσωπο του είναι αναγκαία για την εγκυρότητα της δοθείσας συναίνεσης. Αντίθετα, αν ο ασθενής παρουσιάζει διανοητική έκπτωση, ευρισκόμενος λ.χ. σε κωματώδη κατάσταση, και αδυνατεί να εκφράσει τη βούλησή του ή αν είναι διανοητικά ικανός αλλά δεν έχει συναινέσει στη θανάτωσή του, πρόκειται για μη εκούσια ή ακούσια ενεργητική ευθανασία αντίστοιχα. Σε γενικές γραμμές η ενεργητική ευθανασία αντιμετωπίζεται από τις διάφορες έννομες τάξεις ως ανθρωποκτονία με τη δυνητική αναγνώριση κάποιων ελαφρυντικών¹⁵⁰.

Ιδιαίτερη μορφή της ενεργητικής ευθανασίας είναι η έμμεση που συνίσταται στη χορήγηση φαρμάκων για το μετριασμό των ανυπόφορων συμπτωμάτων μιας ασθένειας με αναπόδραστο, όμως, αποτέλεσμα τη σύντμηση της ανθρώπινης ζωής. Ο θάνατος, δηλαδή, δεν είναι επιδιωκόμενος, όπως στην περίπτωση της strict sensu

¹⁴⁸ Ν. Ανδρουλάκης, *ό.π.*, 26

¹⁴⁹ <https://www.hygeia.gr/eythanasia/>

¹⁵⁰ Για παράδειγμα στην ελληνική έννομη τάξη τιμωρείται σύμφωνα με το άρθρο 299 του ΠΚ, εκτός και αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 300 του ΠΚ (ανθρωποκτονία με συναίνεση). Κατά την επιμέτρηση της ποινής δύνανται να συνεκτιμηθούν τα ελαφρυντικά του άρθρου 84 παρ. 2 του ΠΚ.

ενεργητικής ευθανασίας, αλλά εμφανίζεται ως πιθανή παρενέργεια, αποδεκτή από το διενεργούντα την πράξη.

Άλλη μορφή ευθανασίας που εφαρμόζεται κυρίως στο τελευταίο στάδιο μιας ασθένειας ή όταν έχει πια επέλθει ο εγκεφαλικός θάνατος, είναι η παθητική. Εν προκειμένω ο θάνατος εμφανίζεται ως συνέπεια της διακοπής μιας υποστηρικτικής για τη ζωή του ασθενούς αγωγής. Η μορφή αυτή διαχωρίζεται από την άρνηση θεραπείας κατά την οποία ο πάσχων είτε αρνείται εξ αρχής την αγωγή είτε αποφασίζει να τη διακόψει ενόσω αυτή εξελίσσεται. Στην τελευταία περίπτωση, ο γιατρός δεν έχει νομική υποχρέωση να διατηρήσει τη ζωή του παθόντος από τη στιγμή που ο ίδιος δε συναινεί. Άλλωστε, οποιαδήποτε επέμβαση στο ανθρώπινο σώμα αποτελεί κατ' αρχήν προσβολή η οποία μπορεί – ανάλογα με τη φύση και το μέγεθός της - να αρθεί με τη συναίνεση του παθόντος. Ελλείψει της συναίνεσης οποιαδήποτε επέμβαση είναι ανεπίτρεπτη¹⁵¹.

Από τη στιγμή που η ενεργητική και η παθητική ευθανασία καταλήγουν στο ίδιο αποτέλεσμα, το θάνατο του ασθενούς, ανακύπτει το ερώτημα προς τι ο εννοιολογικός διαχωρισμός. Εκτός από τη διαφορετική ποινική αντιμετώπιση των δύο μορφών από τις έννομες τάξεις, η ηθική διάσταση που λαμβάνει η ενεργητική ευθανασία διαφέρει από αυτήν της παθητικής. Στην πρώτη ο ασθενής μεταφέρεται σε μία δυσμενή κατάσταση και ο θάνατός του επισπεύδεται κατόπιν ανθρώπινης μυϊκής ενέργειας, ενώ στη δεύτερη επανέρχεται στην κατάσταση που ούτως ή άλλως θα βρισκόταν αν δεν είχε μεσολαβήσει η φαρμακευτική αγωγή ή η τεχνητή, ιατρική υποστήριξη. Συνεπώς, η ενεργητική μορφή συγκεντρώνει μεγαλύτερη απαξία¹⁵².

Τέλος, ιδιαίτερη μορφή αποτελεί η (ιατρικώς) υποβοηθούμενη αυτοκτονία (“physician assisted suicide”) κατά την οποία το έννομο αγαθό της ζωής υφίσταται μία αυτοπροσβολή, υπό την έννοια ότι το υποκείμενο και το αντικείμενο της προσβολής ταυτίζονται. Δεν πρόκειται για θανάτωση άλλου προσώπου αλλά για τερματισμό της ζωής από τον ίδιο το φορέα της. Κατά τη διδασκαλία του ποινικού δικαίου, μάλιστα, η αυτοκτονία δεν αποτελεί καν πράξη, πόσο μάλλον άδικη, αφού δε συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά της αυτοκυβερνούμενης μυϊκής ενέργειας του ανθρώπου στρεφόμενης προς έτερον¹⁵³. Στην υποβοηθούμενη αυτοκτονία η επιβολή

¹⁵¹ Γ. Κατρούγκαλος, *ό.π.*, 91 επ.

¹⁵² S. Hoffman, *Euthanasia and Physician- Assisted Suicide: A Comparison of E.U. and U.S. Law*, Vol. 63 (383), 2013 διαθέσιμο σε https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2041561

¹⁵³ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών*, Νομική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη, 2006, 49

ποινής δεν αναφέρεται στον αυτόχειρα αλλά στο τρίτο πρόσωπο, κάποτε γιατρό, που συνδράμει τον αυτόχειρα παρέχοντάς του χρήσιμες πληροφορίες και κατάλληλα μέσα προκειμένου να υλοποιήσει την απόφασή του και να τερματίσει τη ζωή του.

Γ.2. Η Ρύθμιση της Ευθανασίας στα Σύγχρονα Δίκαια

Γ.2.1. Η Νομιμοποίηση της Ευθανασίας και η Σιωπηρή Αποδοχή της

Η συγκριτική επισκόπηση της κοινωνικού προβλήματος της ευθανασίας από τις διάφορες έννομες τάξεις αποκαλύπτει το εύρος της προστασίας του έννομου αγαθού της ζωής και γεννά προβληματισμούς σχετικά με την αναγνώριση ενός δικαιώματος στο θάνατο. Ξεκινώντας από τη γενική απαγόρευση προσβολής της ζωής του ασθενούς, οι δικαιικές τάξεις σημασιολογούν διαφορετικά τη συναίνεση του παθόντος στον τερματισμό της ζωής του. Έτσι, υπάρχουν ορισμένα κράτη¹⁵⁴ όπου η εκούσια ενεργητική ευθανασία ή έστω η (ιατρικά) υποβοηθούμενη αυτοκτονία θεωρούνται ανεκτές ή και νόμιμες.

Η πρώτη χώρα που επέτρεψε την ενεργητική εκούσια ευθανασία ήταν η Ολλανδία. Στη χώρα με το πλέον φιλελεύθερο καθεστώς είναι επιτρεπτή τόσο η εκούσια ενεργητική ευθανασία όσο και η ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία υπό τον όρο ότι η τέλεση τους γίνεται αποκλειστικά από ειδικό, επαγγελματία γιατρό και τηρουμένης της προβλεπόμενης στο νόμο διαδικασίας. Για το συγκεκριμένο νομοθετικό καθεστώς θα ακολουθήσει εκτενής αναφορά.

Η υποβοηθούμενη αυτοκτονία είναι νόμιμη στην Ελβετία, ακόμα και όταν δεν τελείται από επαγγελματία γιατρό, εφόσον το τρίτο πρόσωπο που συνδράμει τον αυτόχειρα δεν έχει ιδιοτελή κίνητρα¹⁵⁵. Η ενεργητική ευθανασία, όμως, παραμένει απαγορευμένη. Η ελβετική ρύθμιση δεν προβλέπει την κτήση της ελβετικής υπηκοότητας για τη νόμιμη υποβοηθούμενη αυτοκτονία και γι' αυτό η χώρα αποτελεί μέχρι σήμερα δημοφιλή προορισμό για τους επιθυμούντες τον τερματισμό της ζωής

¹⁵⁴ <https://www.mydeath-mydecision.org.uk/info/assisted-dying-in-other-countries>

¹⁵⁵ Προκύπτει εξ' αντιδιαστολής από το άρθρο 115 του Ελβετικού Ποινικού Κώδικα, όπου ο τρίτος που υποκινεί άλλο πρόσωπο να αυτοκτονήσει ή βοηθά τον αυτόχειρα, τιμωρείται με ποινή στέρησης της ελευθερίας έως 5 έτη ή χρηματική ποινή, εφόσον είχε ιδιοτελή κίνητρα.
<https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19370083/index.html>

τους, με ταυτόχρονη απεμπλοκή των τρίτων από οποιαδήποτε ποινική ευθύνη¹⁵⁶. Σε διενεργηθέντα δημοψηφίσματα που έλαβαν χώρα το Μάιο του 2011 προκειμένου είτε να απαγορευθεί εντελώς η υποβοηθούμενη αυτοκτονία είτε να περιοριστεί στους κατοίκους της Ζυρίχης, η απάντηση των ψηφοφόρων ήταν αρνητική¹⁵⁷. Το αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων μπορεί να μεταφραστεί ως αναγνώριση από μέρους των Ελβετών ενός καθολικού δικαιώματος στο θάνατο.

Το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο ανήκουν στις ευρωπαϊκές χώρες που έχουν νομιμοποιήσει και τις δύο πρακτικές. Ειδικότερα, η βελγική νομοθεσία δεν εξειδικεύει την έννοια της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας προβλέποντας συγκεκριμένη ακολουθητέα διαδικασία, καθώς πρόκειται για πρακτική που σπάνια εφαρμόζεται¹⁵⁸. Από το 2014 έχει επιτραπεί στη χώρα η ευθανασία των ανήλικων παιδιών που βρίσκονται στο τελευταίο στάδιο μιας ασθένειας και πάσχουν από αφόρητους πόνους¹⁵⁹. Το Λουξεμβούργο, πάλι, παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα της προηγούμενης έγκρισης της επικείμενης ευθανασίας από αρμόδιο κρατικό υγειονομικό φορέα. Χωρίς τον ex ante κρατικό έλεγχο οποιαδήποτε πράξη στρέφεται κατά συγκεκριμένης ανθρώπινης ζωής είναι απαγορευμένη.

Η Κολομβία έχει, επίσης, νομιμοποιήσει την ενεργητική ευθανασία με προηγούμενη έγκριση από ανεξάρτητη ειδική επιτροπή. Στον Καναδά, με εξαίρεση το Κεμπέκ, είναι επιτρεπτή τόσο η ενεργητική ευθανασία όσο και η ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Στο Κεμπέκ είναι νόμιμη μόνο η δεύτερη και αυτή υπό αυστηρές προϋποθέσεις.

Στις ΗΠΑ οι διάφορες μορφές της ευθανασίας απαγορεύονται στην πλειοψηφία των Πολιτειών με εξαίρεση έξι. Η πρώτη αμερικανική Πολιτεία που αναγνώρισε το δικαίωμα στην ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία ήταν το Oregon. Η Death with Dignity Act 1997 επιτρέπει αποκλειστικά στους ενήλικους κατοίκους της Πολιτείας τη λήψη φαρμάκων ικανών να προκαλέσουν το θάνατο, εφόσον αυτά έχουν χορηγηθεί με εντολή γιατρού και υπό τον όρο ότι ο λήπτης διανύει το ύστατο στάδιο

¹⁵⁶ Πρόκειται για τον επονομαζόμενο “Death Tourism”, καθώς οι παθόντες αναγκάζονται να ταξιδεύσουν στο εξωτερικό και να υποβληθούν σε έξοδα, προκειμένου οι τρίτοι που θα τους συνδράμουν να μην υπέχουν ποινική ευθύνη βάσει του δικού τους, εθνικού νομικού συστήματος. S. Hoffman, *ό.π.*, διαθέσιμο σε https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2041561

¹⁵⁷ Από τους 279.000 ψηφοφόρους ένα ποσοστό της τάξης του 85% απέρριψε την ολική απαγόρευση και το 78% την απαγόρευση της αυτοκτονίας τουριστών. <https://tvxs.gr/>, https://en.wikipedia.org/wiki/Euthanasia_in_Switzerland

¹⁵⁸ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4441884>

¹⁵⁹ Στην ελληνική έννομη τάξη μια τέτοια ρύθμιση θα ήταν καταφανώς αντίθετη με την προστασία του εννόμου αγαθού της ανηλικότητας, πλην των λοιπών, όπως η ζωή, η σωματική ακεραιότητα, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια κ.ο.κ.

της ασθένειας. Το παράδειγμα του Oregon ακολούθησε η Washington, με την ψήφιση σχετικού νόμου το 2008, ενώ από το 2009 η υπόθεση *Baxter v. Montana*¹⁶⁰ αποτελεί νομολογιακό προηγούμενο στην Πολιτεία της Montana επιτρέποντας την ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Προς τη νομιμοποίηση στράφηκαν τα τελευταία χρόνια και οι Πολιτείες Vermont (2013), California και Colorado (2016).

Σε πολλές ένομες τάξεις, ακόμα και σε εκείνες που απαγορεύουν πλήρως την ευθανασία, παρατηρείται μια ανεκτικότητα στην απόσυρση ή διακοπή της αγωγής του ασθενούς με αποτέλεσμα την επίσπευση του θανάτου του. Πρόκειται για πρακτική που εφαρμόζεται στα νοσοκομεία όταν ένας ασθενής διανύει το τελευταίο στάδιο μιας ασθένειας και η κατάστασή του είναι μη αναστρέψιμη. Συχνά ο ίδιος βρίσκεται σε κωματώδη κατάσταση και την απόφαση για την παύση της τεχνητής υποστήριξης λαμβάνουν οι πλησιέστεροι συγγενείς του. Μολονότι σε τέτοιες περιπτώσεις συντρέχει εκ του νόμου ποινική ευθύνη για διενέργεια παθητικής ευθανασίας, η επιβολή κυρώσεων είναι σπάνια. Όταν δεν υπάρχει πιθανότητα βελτίωσης και προκειμένου ο παθών να απαλλαγεί από τον πόνο, η παθητική ευθανασία εκλαμβάνεται ως αναγκαίο, αποδεκτό κακό.

Η ανοχή της παθητικής ευθανασίας εύστοχα συγκεκριμενοποιεί τη διάσταση μεταξύ της εικόνας δικαίου που δίδεται από τις επίσημα αναγνωρισμένες πηγές του, δηλαδή τα συνταγματικά ή τα νομοθετικά κείμενα, και του ζωντανού δικαίου (*droit vivant*). Προκειμένου για την εκπόνηση μιας εμβριθούς συγκριτικής μελέτης ο συγκριτικολόγος καλείται να ερευνήσει όχι μόνο το επίσημο δίκαιο, όπως αυτό προβάλλεται στα διάφορα νομοθετήματα (*law in books*), αλλά και το δίκαιο που εφαρμόζεται στην καθημερινότητα των ανθρώπων (*law in action*)¹⁶¹ αποτυπώνοντας τις αντιλήψεις τους περί δικαιοσύνης και ηθικής.

Στην εν λόγω εργασία η διάσταση μεταξύ της εικόνας και της εφαρμογής του Δικαίου προβάλλεται μέσα από την αγγλική έννομη τάξη, όπου για την επίρριψη ποινικής ευθύνης για ευθανασία συνεκτιμάται το δημόσιο συμφέρον, αλλά και την ινδική στην οποία η παθητική ευθανασία γίνεται υπό προϋποθέσεις νομολογιακά αποδεκτή.

¹⁶⁰ Υπόθεση κατά την οποία το Ανώτατο Δικαστήριο της Montana αποφάνθηκε ότι παρά τη μη συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στην ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία, αυτό απορρέει από το δικαίωμα στην ιδιωτική αυτονομία σε συνδυασμό με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. 2009 WL 5155363 [Mont. 2009] διαθέσιμη σε <https://law.justia.com/cases/montana/supreme-court/2009/50c59956-3100-468d-b397-4ab38f6eda4d.html>

¹⁶¹ Ε. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, 18

Γ.2.2. Η Ευθανασία στην Αγγλική Έννομη Τάξη

Η Αγγλία ανήκει στη συντριπτική πλειοψηφία των χωρών που απορρίπτουν την ύπαρξη ενός δικαιώματος στο θάνατο με αποτέλεσμα οποιαδήποτε προσπάθεια νομιμοποίησης της ευθανασίας να καθίσταται άκαρπη.

Αρχικά, η ενεργητική ευθανασία αποτελεί ύλη του κοινού ποινικού δικαίου εξομοιούμενη με φόνο (“murder”) ή, αν συντρέχουν ελαφρυντικές περιστάσεις, με ανθρωποκτονία (“manslaughter”). Η διαφοροποίηση των δύο εγκλημάτων έγκειται στην πρόθεση του δράστη. Στην περίπτωση του φόνου η αφαίρεση της ζωής (“actus reus”) επικαλύπτεται από το δόλο του δράστη (“mens rea”), ενώ στην ανθρωποκτονία ο θάνατος δεν αποτελεί επιδιωκόμενο αλλά απλώς επερχόμενο αποτέλεσμα μιας πράξης ή παράλειψης, επισύροντας για το λόγο αυτό ελαφρύτερη ποινή¹⁶². Για την ενοχή ή την αθώωση του δράστη της ευθανασίας είναι ποινικά αδιάφορο αν το θύμα είχε προηγουμένως συναινέσει στο θάνατό του ή αν τα κίνητρα του δράστη ήταν ευγενή, δηλαδή αν ο ίδιος επέδειξε φιλευσπλαχνία προχωρώντας στην πράξη χωρίς την απομύζηση προσωπικού οφέλους. Η ανιδιοτελής φύση των κινήτρων δύναται να επηρεάσει μόνο το ύψος της επιβαλλόμενης ποινής¹⁶³.

Ειδικότερη νομοθετική ρύθμιση διέπει το καθεστώς της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας¹⁶⁴ ως έκφανσης της ευθανασίας. Πρόκειται για την Assisted Suicide Act 1961¹⁶⁵ που αποποινικοποίησε την αυτοκτονία, ώστε να μένει ατιμώρητη η απόπειρα και η προπαρασκευή της, και καθιέρωσε την ποινική ευθύνη για συμμετοχή σε αυτοκτονία άλλου προσώπου. Όπως ορίζεται στο άρθρο 2 του νόμου, όποιος εν γνώσει του διενεργεί πράξη ενθαρρυντική ή επιβλητική της αυτοκτονίας άλλου ή της απόπειράς της, διαπράττει προσβολή σε βάρος της ζωής του θύματος και τιμωρείται με ποινή φυλάκισης μέχρι 14 έτη. Δεν αποκλείεται να κατηγορηθεί ακόμα και για φόνο ή δολοφονία, όπως στην περίπτωση της ενεργητικής ευθανασίας.

Ήδη από τον τίτλο του νομοθετήματος του 1961 προκύπτει η ποινικοποίηση κάθε μορφής συμμετοχής στην αυτοκτονία άλλου ανεξάρτητα από την ύπαρξη της

¹⁶² <http://www.differencebetween.net/miscellaneous/difference-between-murder-and-manslaughter>

¹⁶³ Airedale NHS Trust v Bland [1993] AC 789, 867, 890 (Lord Mustill) διαθέσιμο σε <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/01/HL-1993-Airedale-NHS-Trust-v.-Bland.pdf>

¹⁶⁴ Στην αγγλική γλώσσα αποδίδεται κυρίως ως “assisted suicide”, ενώ συχνά χρησιμοποιείται και ο όρος “assisted dying” από τους υποστηρικτές της, τα MME ή τους πολιτικούς κατά την εισαγωγή νομοσχεδίων στο Κοινοβούλιο . https://en.wikipedia.org/wiki/Euthanasia_in_the_United_Kingdom

¹⁶⁵ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/9-10/60/section/2>

ιατρικής ιδιότητας στο πρόσωπο του συμμετέχοντος. Στην πράξη, μάλιστα, η υποβοήθηση από οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο πλην γιατρού, π.χ. από κάποιο μέλος της οικογένειας, χαρακτηρίζεται ως “mercy killing”¹⁶⁶ και εκλαμβάνεται ως μία κίνηση στοργής απέναντι σε συγγενικό ή φιλικό πρόσωπο που πάσχει από ανίατη και επώδυνη ασθένεια. Αντίθετα, η τέλεσή της από γιατρό, ιδίως όταν εμπλέκεται στη θεραπεία του θύματος, συγκεντρώνει μεγαλύτερη απαξία.

Η πλήρωση της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης του περιγραφόμενου εγκλήματος δεν αρκεί για την επίρριψη ποινικής ευθύνης, αλλά απαιτείται προηγούμενη κίνηση ποινικής δίωξης από το αρμόδιο όργανο (“Director of Public Prosecutions”). Αυτό έχει τη διακριτική ευχέρεια να κινήσει την ποινική διαδικασία σε βάρος του φερόμενου ως δράστη και η απόφασή του υπαγορεύεται από την ανάγκη προάσπισης και προαγωγής του δημοσίου συμφέροντος (“public interest”). Φαίνεται, δηλαδή, ότι στην αγγλική έννομη τάξη η προσωπική ελευθερία, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από την επιλογή της αυτοκτονίας, υποχωρεί μπροστά στη διαφύλαξη γενικότερων συμφερόντων που άπτονται του κρατικού ενδιαφέροντος και αφορούν στο σύνολο των πολιτών.

Επικουρικά έχει συνταχθεί ενδεικτικός κατάλογος περιπτώσεων όπου η κίνηση της ποινικής δίωξης είναι περισσότερο ή λιγότερο πιθανή¹⁶⁷. Μεταξύ των παραγόντων που καθιστούν επιτακτική την ποινική διευθέτηση του ζητήματος είναι η εκμετάλλευση των ευπαθών κοινωνικών ομάδων, όπως των ανηλίκων και των διανοητικά ανάπηρων. Συχνά η επιθυμία τερματισμού της ζωής αποτελεί σύμπτωμα ψυχικής ασθένειας, όπως κατάθλιψης, σχιζοφρένειας ή χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών, που συσκοτίζουν τη διάνοια και τη βούληση. Προκειμένου να προστατευθούν οι πάσχοντες από μια ελαττωματική δήλωση βούλησης κρίνεται αναγκαία η επέμβαση της πολιτείας. Στον αντίποδα, η συνειδητή και εκούσια συναίνεση του θύματος λειτουργεί προς όφελος του δράστη χωρίς, όμως, η ενδεχόμενη εισαγγελική απόφαση περί μη άσκησης ποινικής δίωξης να ισοδυναμεί με νομιμοποίηση της πράξης. Μια τέτοια απόφαση έχει εξαιρετικό χαρακτήρα και δεν αποκλείει την επιβολή πειθαρχικών τουλάχιστον κυρώσεων.

¹⁶⁶ A. McCann, *Assisted Dying in Europe: A comparative law and governance analysis of four national and two supranational systems* (Διδακτορική Διατριβή), University of Groningen, 2016, 86. Retrieved from <https://ore.exeter.ac.uk/repository/handle/10871/25234>

¹⁶⁷ <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/suicide-policy-prosecutors-respect-cases-encouraging-or-assisting-suicide>

Καθώς η ευθανασία και υποβοηθούμενη αυτοκτονία αποτελούν ποινικά κολάσιμες πράξεις, έστω και αν γίνονται συναινέσει του θύματος ή οφείλονται σε αγαθά κίνητρα, οι δράστες καταφεύγουν συχνά στην επίκληση γενικών αρχών του κοινοδικαίου, ικανών να τους απαλλάξουν από μια πιθανή καταδίκη. Στις θεμελιώδεις αρχές ανήκει «το δόγμα του διπλού αποτελέσματος» (“double effect doctrine”) κατά το οποίο η αγωγή έχει διττό αποτέλεσμα, ανακουφίζοντας μεν από τον πόνο, επισπεύδοντας δε το θάνατο. Ο γιατρός κάνει οτιδήποτε κρίνει απαραίτητο και κατάλληλο με πρωταρχικό σκοπό να απαλύνει τον πόνο του ασθενούς και όχι να επιφέρει το θάνατό του, έστω και αν η επίσπευση αυτού συνιστά προβλεπόμενη και αποδεκτή συνέπεια¹⁶⁸. Η αποδοχή, ωστόσο, δε σημασιολογείται όπως η επιδίωξη και ο δράστης δύναται να απαλλαγεί ή να επιτύχει ελαφρύτερη ποινή λόγω έλλειψης δόλου¹⁶⁹.

Σε περίπτωση που η επίκληση του “double effect doctrine” αποδειχθεί ανεπαρκής, ο δράστης έχει στη διάθεσή του μία άλλη αρχή του αγγλοσαξονικού δικαίου, αναγνωριζόμενη ως λόγος άρσης του αδίκου και στα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά δίκαια, την «κατάσταση ανάγκης» (“defence of necessity”)¹⁷⁰. Εν προκειμένω η πράξη που γίνεται με σκοπό να αποφευχθεί απρόβλεπτος, ανεπανόρθωτος και άλλως αναπότρεπτος κίνδυνος αποβάλλει τον άδικο χαρακτήρα της, εφόσον δεν υπάρχει δυσαναλογία μεταξύ επερχόμενου και απειλούμενου κινδύνου. Πρόκειται για νομιμοποιητική αρχή που εφαρμόζεται σε εντελώς εξαιρετικές περιστάσεις και η επίκλησή της ενώπιον των δικαστηρίων είναι συνήθως ανεπιτυχής. Μολαταύτα, ο κατηγορούμενος δύναται να την επικαλεστεί στην προσπάθειά του να αποδείξει ότι ο τερματισμός της ζωής ήταν ο μοναδικός τρόπος για να απαλλαγεί ο ασθενής από την αφόρητη ταλαιπωρία και την οδύνη της ασθένειας.

Το απαγορευτικό για τη νομιμοποίηση της ευθανασίας καθεστώς είχε ως συνέπεια την προσφυγή πολλών ενδιαφερομένων ενώπιον των δικαστηρίων προς διεκδίκηση του δικαιωμάτων τους στο θάνατο και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια¹⁷¹.

¹⁶⁸ S. Hoffman, Euthanasia and Physician- Assisted Suicide: A Comparison of E.U. and U.S. Law, Vol. 63:383, 2013, 387 διαθέσιμο σε https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2041561

¹⁶⁹ Προς αυτήν την κατεύθυνση κινήθηκε η απόφαση του δικαστηρίου στην υπόθεση R v. Adams [1957] Crim LR 365. Όπως κρίθηκε, η χορηγηθείσα ενέσιμη δόση ήταν ικανή να προκαλέσει το θάνατο της ασθενούς αλλά ο γιατρός απαλλάχθηκε, επειδή δεν είχε δόλο να επισπεύσει το θάνατο του θύματος αλλά στόχευε στην ανακούφιση του ασθενούς.

<https://www.revolvy.com/page/R-v-Adams-%281957%29>

¹⁷⁰ <http://e-lawresources.co.uk/Defence-of-Necessity>

¹⁷¹ Ενδεικτικά αναφέρονται οι υποθέσεις Pretty v. Director of Public Prosecutions (2001) και Nicklinson v Ministry of Justice (2012). Η πιο πρόσφατη υπόθεση αφορά στο Noel Conway ο οποίος,

Μεταξύ των προβαλλόμενων επιχειρημάτων συγκαταλέγονται η ασυμβατότητα της Assisted Suicide Act 1961 με τη Human Rights Act 1998 που ενσωμάτωσε στην αγγλική έννομη τάξη το περιεχόμενο στην ΕΣΔΑ δίκαιο, αλλά και η δυνατότητα επίκλησης της κατάστασης ανάγκης.

Τα δικαστήρια καταρρίπτουν τα παραπάνω επιχειρήματα αντιτείνοντας την αναρμοδιότητά τους να κρίνουν την ισχύουσα νομοθεσία ως παραβιάζουσα το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ειδικότερα το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την ιδιωτική ζωή. Άλλωστε, κηρύσσοντας εαυτά αναρμόδια διατηρούν την υφιστάμενη διάκριση των λειτουργιών και παρέχουν ένα εύλογο χρονικό διάστημα στο Κοινοβούλιο προκειμένου να αναπροσαρμόσει την κείμενη νομοθεσία στις κρατούσες κοινωνικές συνθήκες. Απ' την άλλη, η ιερότητα της ανθρώπινης ζωής δεν επιτρέπει τις επεμβάσεις σε βάρος της ενώ δεν υφίσταται κρατική υποχρέωση διασφάλισης όρων θανάτου, αφού πρωταρχικός σκοπός του κράτους είναι η ευημερία και προστασία της ζωής των πολιτών του¹⁷².

Η νομοθετική ρύθμιση της ευθανασίας και η διαμορφωθείσα νομολογία επιτρέπουν τη συναγωγή ορισμένων συμπερασμάτων για την αγγλική δικαιοπολιτική. Η ανθρώπινη ζωή ανάγεται σε θεμελιώδη αρχή του κοινοδικαίου και η προστασία της αποτελεί κρατική υποχρέωση. Η ιδιωτική αυτονομία και η προσωπική ελευθερία γίνονται μεν σεβαστές αλλά συγχρόνως τελούν σε σχέση ισορροπίας προς το δημόσιο συμφέρον. Σε περίπτωση σύγκρουσης ιδιωτικού και δημοσίου συμφέροντος προκρίνεται το δεύτερο, καθώς επηρεάζει το σύνολο της κοινωνίας και όχι μεμονωμένες περιπτώσεις. Εξηγείται, λοιπόν, γιατί στην καθημερινή πρακτική δεν ασκείται ποινική δίωξη, όταν η ευθανασία αποτελεί έκφραση της πραγματικής βούλησης του ανιάτως πάσχοντος, ή αντίθετα ασκείται, όταν υπάρχουν υπόνοιες για ακούσια ή ασυνείδητη απόφαση τερματισμού της ζωής ή όταν θίγονται ευάλωτα μέλη του κοινωνικού συνόλου.

πάσχων από νευροεκφυλιστική διαταραχή που επηρεάζει τους κινητικούς νευρώνες, ζήτησε να υποβληθεί σε υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Η αίτησή του απορρίφθηκε αρχικά από το High Court (05/10/2017) και στη συνέχεια από το Court of Appeal (27/06/2018). Για την αντίκρουση των επιχειρημάτων του τα δικαστήρια στηρίχθηκαν στην αρχή του stare decisis. Ο ίδιος, πάντως, έχει δηλώσει την πρόθεσή του να προσφύγει στο Supreme Court.

<http://www.livinganddyingwell.org.uk/comments/a-welcome-judgment-by-the-court-of-appeal>,
<https://www.theguardian.com/society/2018/jun/27/assisted-dying-uk-court-rejects-noel-conway-challenge>

¹⁷² A. McCann, *ό.π.*, 105

Γ.2.3. Η Ευθανασία στην Ινδική Έννομη Τάξη

Στην ινδική έννομη τάξη η προστασία του δικαιώματος στη ζωή κρίνεται ως εκ των ων ουκ άνευ. Ήδη το άρθρο 21 του Συντάγματος αναγνωρίζει το εν λόγω δικαίωμα ως θεμελιώδες και αναφαίρετο απαγορεύοντας κάθε περιορισμό, εκτός αν υπάρχει αντίθετη νομοθετική πρόβλεψη¹⁷³. Συμπληρωματικά προς τη συνταγματική διάταξη, το άρθρο 309 του ινδικού Ποινικού Κώδικα του 1860 τιμωρεί την απόπειρα αυτοκτονίας και οποιαδήποτε προπαρασκευαστική της πράξη με ποινή φυλάκισης¹⁷⁴. Η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στη ζωή και η ποινικοποίηση των πράξεων αυτοπροσβολής του συγκεκριμένου εννόμου αγαθού έχουν ως δικαιολογητική βάση την ιερότητα της ανθρώπινης ζωής.

Η θεώρηση της ζωής ως ιερού αγαθού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την επιρροή της ινδουιστικής θρησκείας στην ευρύτερη κοινωνική ζωή και το Δίκαιο. Σύμφωνα με τα ιερά κείμενα και τη διδασκαλία των γκουρού η ψυχή (Ātman) ενυπάρχει σε κάθε ύπαρξη, ανθρώπινη ή μη, και ταυτίζεται με την απόλυτη πραγματικότητα που υπάρχει στο σύμπαν, την υλική και τελική αιτία του εξωτερικού κόσμου (Brahman). Μέχρι ο άνθρωπος να διαπιστώσει ότι η ψυχή του αποτελεί μέρος ενός παγκόσμιου ιστού πρέπει να περάσει από διάφορα στάδια και γι' αυτό η σύντμηση της ζωής δεν είναι θεμιτή. Ο θάνατος μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο ως πράξη θυσίας, τη στιγμή που η επιμήκυνση του χρόνου ζωής αποτελεί τον επιδιωκόμενο σκοπό¹⁷⁵.

Υπό το πρίσμα της απόλυτης προστασίας του δικαιώματος στη ζωή από τα νομοθετικά κείμενα και της ενίσχυσής του από τις θεολογικές παραδόσεις, η αναγνώριση του δικαιώματος στο θάνατο και η άσκησή του με την επιλογή της ευθανασίας παρέλκει. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια, μετά την υπόθεση Aruna Shanbaugh v. Union of India¹⁷⁶, έχει παρατηρηθεί μία ανεκτικότητα στη διενέργεια της παθητικής ευθανασίας απορρέουσα από το αυτοτελές δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία που επίσης κατοχυρώνεται στο άρθρο του Συντάγματος και διαφοροποιείται από τη ζωή. Στην κρίσιμη υπόθεση η Aruna Shanbaug ήταν μία νοσοκόμα που έπεσε θύμα σεξουαλικής κακοποίησης και στραγγαλισμού με

¹⁷³ https://www.india.gov.in/sites/upload_files/mpi/files/coi_part_full.pdf

¹⁷⁴ <http://www.advocatekhoj.com/library/bareacts/indianpenalcode/index.php?Title=Indian%20Penal%20Code,%201860>

¹⁷⁵ <https://en.wikipedia.org/wiki/Brahman>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Ahimsa>

¹⁷⁶ AIR 2011 SC 1290

αποτέλεσμα να περιέλθει σε κωματώδη, μη αναστρέψιμη κατάσταση. Μετά την πάροδο 37 χρόνων και χωρίς να έχει σημειωθεί πρόοδος της υγείας της, υποβλήθηκε στο Ανώτατο Δικαστήριο της Ινδίας αίτηση για τη διενέργεια παθητικής ευθανασίας, η οποία, όμως, απορρίφθηκε. Έτσι, το θύμα απεβίωσε το 2018 από πνευμονία έχοντας παραμείνει σε κατάσταση «φυτού» για 42 χρόνια¹⁷⁷.

Παρά την απόρριψη του αιτήματος, η απόφαση του δικαστηρίου αποτέλεσε ορόσημο για την αναγνώριση του επιτρεπτού της παθητικής ευθανασίας σε εξαιρετικές περιπτώσεις και καταλήφθηκε από την αρχή του δεδικασμένου¹⁷⁸. Όπως έκρινε το δικαστήριο, την απόφαση για την παύση της αγωγής ή την απόσυρση του υποστηρικτικού μηχανισμού της ζωής του ανιάτως πάσχοντος δύνανται να λάβουν άτομα με πλήρη δικαιοπρακτική και διανοητική ικανότητα. Ως τέτοια λογίζονται οι ενήλικες και ειδικότερα οι γονείς, ο/η σύζυγος ή οι κοντινοί συγγενείς και ελλείψει αυτών ο θεράπων γιατρός. Πριν τη διενέργεια της παθητικής ευθανασίας απαιτείται άδεια από το δικαστήριο, το οποίο απευθύνεται σε τρεις γιατρούς - εκ των οποίων ο ένας φέρει την ιδιότητα του ψυχιάτρου - προκειμένου να βεβαιώσουν ότι ο ασθενής διανύει το τελευταίο στάδιο της ασθένειας και δεν υφίσταται εναλλακτική θεραπεία¹⁷⁹.

Υπό τις παραπάνω προϋποθέσεις, η παθητική ευθανασία μπορεί να θεωρηθεί επιτρεπτή ρωγμή στην ισχύουσα νομοθετική απαγόρευση του τερματισμού της ζωής. Η νομολογιακή αποδοχή της, όμως, δεν αρκεί για τη διευθέτηση του ζητήματος. Η αδράνεια του γιατρού εξακολουθεί να είναι παράνομη κατά το άρθρο 43 του Ποινικού Κώδικα αφού καταλήγει σε προσβολή της ζωής του ασθενούς, ενώ η επίκληση του δόγματος της κατάστασης ανάγκης του άρθρου 92 δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην περίπτωση του θανάτου ώστε να απαλλαγεί ο γιατρός από την ποινική ευθύνη.

Η επιεικής στάση των δικαστηρίων ενδεχομένως υπαγορεύθηκε από το αλλοδαπό δίκαιο και ιδίως το αγγλοσαξονικό, το οποίο διατηρήθηκε στη χώρα ως απότοκο της αποικιοκρατίας. Η αρχή της τήρησης του δικαστικού προηγούμενου αλλά και η διάρθρωση των δικαστηρίων μαρτυρούν την επιρροή αυτής της οικογένειας δικαίου στο νομικό σύστημα της Ινδίας. Καθώς, όμως, στο ινδικό δίκαιο

¹⁷⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Aruna_Shanbaug_case

¹⁷⁸ S. Batta, Case Comment: Aruna Ramachandra Shanbaugh V. Union of India, 2013, <https://ssrn.com/abstract=2215504>

¹⁷⁹ Στην περίπτωση της Aruna, η ασθενής ήταν μεν επικλινή και διαβίωσε μια μη φυσιολογική ζωή, ωστόσο αντιδρούσε σε ορισμένα ερεθίσματα του εξωτερικού κόσμου.

είναι θεμελιώδης η αρχή της ιερότητας της ζωής, τα δικαστήρια έσπευσαν να αποσαφηνίσουν ότι η κεντρική ιδέα της ευθανασίας είναι η προσωπική ελευθερία και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Το δικαίωμα στο θάνατο δεν μπορεί να ιδωθεί ως η αρνητική όψη του δικαιώματος στη ζωή, αλλά αναγνωρίζεται υπό εξαιρετικές συνθήκες ως έκφραση της ελευθερίας αυτοκαθορισμού.

Γ.2.4. Το Πρωτοπόρο Νομικό Πλαίσιο της Ολλανδίας

Η πρώτη υπόθεση ευθανασίας που απασχόλησε την ολλανδική έννομη τάξη χρονολογείται στις αρχές της δεκαετίας του 1950, όταν ένας γιατρός προχώρησε σε ευθανασία σε βάρος του αδερφού του που βρισκόταν στο τελευταίο και πλέον επώδυνο στάδιο μιας ασθένειας και αφού είχαν προηγηθεί επανειλημμένες εκκλήσεις του ίδιου να τερματιστεί η ζωή του¹⁸⁰. Η υπόθεση αυτή, ωστόσο, δε συγκέντρωσε το ενδιαφέρον της μεταγενέστερης “Postma” (1973) κατά την οποία μία γιατρός χορήγησε θανατηφόρα δόση μορφίνης στην άρρωστη μητέρα της μετά από δική της απαίτηση¹⁸¹. Η υπόθεση αυτή αποτέλεσε το υπόβαθρο για τη νομολογιακή καθιέρωση των συνθηκών υπό τις οποίες ο τερματισμός της ζωής ήταν επιτρεπτός. Ειδικότερα, το δικαστήριο έκρινε ότι δεν υφίσταται υποχρέωση του γιατρού να διατηρήσει στη ζωή έναν ασθενή που πάσχει από ανίατη και επώδυνη σωματική ή ψυχική νόσο, εφόσον ο τελευταίος έχει εκφράσει ρητά την προτίμησή του στο θάνατο¹⁸².

Ενώσω η απόφαση του δικαστηρίου είχε ισχύ δεδικασμένου, τα κρούσματα της ευθανασίας αυξάνονταν, μολονότι η πράξη αποτελούσε ποινικό αδίκημα κατά το άρθρο 293 του ολλανδικού Ποινικού Κώδικα¹⁸³. Παράλληλα, συστήνονταν και δραστηριοποιούνταν οργανώσεις υποστηρικτικές της ευθανασίας, όπως η Dutch Association for Voluntary Euthanasia (NVVE) και η Foundation for Voluntary Euthanasia (SVE). Η αμφισβήτηση της κείμενης νομοθεσίας από την κοινωνική πρακτική οδήγησε στην αναθεώρηση της απαγόρευσης της ευθανασίας με την

¹⁸⁰ B. Banović / V. Turanjanin, Euthanasia: Murder or Not: A Comparative Approach, in *Iran J Public Health*, 2014, v. 43, 1316–1323 διαθέσιμο σε <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4441884>

¹⁸¹ Nederlandse Jurisprudentie 1973, no. 183,

¹⁸² Εν προκειμένω, όμως, το δικαστήριο καταδίκασε τη γιατρό σε φυλάκιση ενός έτους με το σκεπτικό ότι η άμεση χορήγηση της θανατηφόρας ένεσης ήταν δυσανάλογη προς το μέγεθος του πόνου της ασθενούς.

¹⁸³ http://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/2014%20seminars/Omsenie/WetboekvanStrafrecht_ENG_PV.pdf

ψήφιση της Termination of Life on Demand and Assisted Suicide Act που τέθηκε σε ισχύ την 1^η Απριλίου 2002¹⁸⁴. Ο νόμος αποτέλεσε κωδικοποίηση των άτυπα εφαρμοζόμενων κανόνων καθιστώντας νόμιμες την εκούσια ενεργητική ευθανασία και την υποβοηθούμενη αυτοκτονία, υπό την αυστηρή προϋπόθεση της τέλεσής τους από γιατρό και κατά τα οριζόμενα στο κείμενό του.

Πιο αναλυτικά, αν το πρόσωπο που τελεί την ευθανασία ή υποκινεί ή βοηθά τον ασθενή να αυτοκτονήσει δε φέρει την ιατρική ειδικότητα, η επίκληση των προστατευτικών διατάξεων του παρόντος νόμου είναι αδύνατη. Η ρύθμιση αυτή είναι αντίθετη προς την ελβετική, όπου στην υποβοηθούμενη αυτοκτονία οποιοσδήποτε τρίτος δύναται να συνδράμει τον αυτόχειρα. Το σκεπτικό του Ολλανδού νομοθέτη ήταν πιθανότατα ότι ένας γιατρός μπορεί να διαγνώσει τυχόν ψυχιατρικές ή συναισθηματικές διαταραχές που επηρεάζουν την έκκληση της ευθανασίας ή την επιθυμία αυτοκτονίας, αποτρέποντας τον ασθενή από τη λήψη μιας απόφασης μη ανταποκρινόμενης στην πραγματική του βούληση.

Για το νόμιμο τερματισμό της ζωής απαιτείται πρωτίστως η εκούσια συγκατάθεση του ασθενούς η οποία αποτελεί προϊόν ώριμης σκέψης, σχηματίζεται ανεξάρτητα από πιέσεις τρίτων ή εξωγενείς παράγοντες και δίδεται κατόπιν διεξοδικής ενημέρωσης τόσο για την κατάσταση της υγείας του όσο για τις εναλλακτικές επιλογές. Η εγκυρότητα της συναίνεσης¹⁸⁵ προϋποθέτει την άρτια διανοητική ικανότητα του ασθενούς προκειμένου ο τελευταίος να μπορεί να αντιληφθεί την κατάσταση της υγείας του, να επεξεργάζεται τις πληροφορίες σχετικά με αυτή, να σταθμίζει τις προοπτικές και εν γένει να κατανοεί την προέκταση της δήλωσής του. Ιδιαίτερη προσοχή απαιτείται στην περίπτωση που ο αιτών πάσχει από άνοια ή άλλη ψυχιατρική ασθένεια που συσκοτίζει τη διανοητική του ικανότητα, καθώς και στην περίπτωση που ο παθών είναι ανήλικος για τον οποίο εφαρμόζονται συγκεκριμένες στο νόμο διατάξεις¹⁸⁶.

Μία συχνή πρακτική, επιτρεπτή βάσει των διατάξεων του νόμου σε όσους έχουν συμπληρώσει το 16^ο έτος ηλικίας τους, είναι η εκ των προτέρων γραπτή εξωτερίκευση της βούλησης του ασθενούς να υποβληθεί σε ευθανασία. Σε αυτή

¹⁸⁴ <http://www.ethical-perspectives.be/viewpic.php?LAN=E&TABLE=EP&ID=58>

¹⁸⁵ Ο τύπος που θα περιβληθεί η συναίνεση δεν επηρεάζει την εγκυρότητά της, αν και στην πράξη προτιμάται ο γραπτός.

¹⁸⁶ Άρθρο 2 παρ. 3, 4. Εάν ο παθών είναι 17 ή 18 ετών οι γονείς ή ο κηδεμόνας του πρέπει να εμπλέκονται στη λήψη της απόφασης ενώ αν είναι μεταξύ 12 και 16 ετών απαιτείται η σύμφωνη γνώμη αυτών.

καταφεύγει συνήθως ο θεράπων γιατρός, όταν ο ασθενής έχει περιέλθει σε κατάσταση που δεν του επιτρέπει να εκφράσει τη βούλησή του κατά την κρίσιμη στιγμή λήψης της απόφασης. Ο αντίλογος, όμως, είναι ισχυρός, καθώς δεν αποκλείεται η μεταβολή της επιθυμίας του αιτούντος, έστω και αν αυτός αδυνατεί να την εκφράσει. Αν υπάρχει τέτοια υπόνοια, δεν πρόκειται για νόμιμη ευθανασία αλλά για αυθαίρετη αφαίρεση της ζωής. Για το λόγο αυτό, αντίστοιχες δηλώσεις βούλησης μπορούν να αποτελέσουν μόνο μαχητά τεκμήρια υπέρ του τερματισμού της ζωής¹⁸⁷.

Στα προαπαιτούμενα της νομιμοποίησης συγκαταλέγεται, επίσης, ο αφόρητος και διαρκής πόνος συνεπεία της ασθένειας, όπως αυτός διαπιστώνεται από το γιατρό. Ο πόνος αποτελεί υποκειμενικό στοιχείο που χρωματίζεται από τα βιώματα, τις προσωπικές αντοχές και αντιλήψεις των ασθενών, με αποτέλεσμα άλλοι να παρουσιάζουν μεγαλύτερη και άλλοι μικρότερη ανθεκτικότητα. Για τη διαπίστωση του πρέπει η ασθένεια από την οποία πάσχει ο αιτών να είναι γνωστή στην ιατρική κοινότητα ή να έστω να λαμβάνει ιατροφαρμακευτικές διαστάσεις. Επιπλέον, η κατάσταση της υγείας πρέπει να είναι τέτοια που να μην επιδέχεται βελτίωσης και η απροθυμία του ασθενούς να υποβληθεί σε άλλη αγωγή να δικαιολογείται από την ψυχοσωματική κόπωση και την αναποτελεσματικότητα των προγενέστερων θεραπευτικών μέτρων.

Οι υποχρεώσεις του γιατρού δεν εξαντλούνται στη διαπίστωση της συνδρομής των παραπάνω στοιχείων. Πριν τη διενέργεια της πράξης υποχρεούται να συμβουλευθεί τουλάχιστον έναν άλλον ειδικό, μη εμπλεκόμενο στη διαδικασία, που γνωμοδοτεί γραπτώς για την τήρηση των προαναφερόμενων όρων¹⁸⁸. Κατά την τέλεση οφείλει να ενεργεί σύμφωνα με τους κανόνες της ιατρικής επιστήμης και να επιδεικνύει τη δέουσα προσοχή. Όταν πια έχει ολοκληρωθεί η διαδικασία, συντάσσει γραπτή αναφορά του περιστατικού και την αποστέλλει στο δημοτικό ιατροδικαστή για να διαβιβαστεί εν συνεχεία στην Επιτροπή που είναι επιφορτισμένη με τον έλεγχο τήρησης των νόμιμων προϋποθέσεων και διαδικασιών. Πάντως, ο θεράπων γιατρός δεν υποχρεούται να ενδώσει στο αίτημα του ασθενούς και δύναται να παραπέμψει

¹⁸⁷ Πρόκειται για τις λεγόμενες «Διαθήκες Ζωής» (“Living Wills”) που συντάσσονται σε ανύποπτο χρόνο και εμπεριέχουν την πρόθεση του συντάξαντος να μην αποδεχθεί θεραπεία ή χειρουργική επέμβαση ή την ευθεία του δήλωση για ευθανασία υπό ορισμένες συνθήκες.

Γ. Κατρούγκαλος, *Το Δικαίωμα στη Ζωή και το Θάνατο*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, 95

¹⁸⁸ Ο γιατρός που αναλαμβάνει συμβουλευτικό ρόλο δεν πρέπει να συνδέεται επαγγελματικά ή προσωπικά με το γιατρό που θα διενεργήσει την πράξη, ούτε να έχει διατελέσει γιατρός του ασθενούς στο παρελθόν, ώστε ο σχηματισμός της γνώμης του να είναι ανεπηρέαστος.

την υπόθεση σε κάποιο συνάδελφό του, χωρίς να στοιχειοθετείται καθήκον άμεσης αναφοράς.

Η εικόνα του δικαίου της ευθανασίας, όπως αυτή προκύπτει από την Termination of Life on Demand and Assisted Suicide Act, δε διαφέρει κατά πολύ από την πράξη. Σε μία προσπάθεια προστασίας του έννομου αγαθού της ζωής και διασφάλισης των προϋποθέσεων νόμιμου τερματισμού της, τα νοσοκομειακά ιδρύματα έχουν εκπονήσει κανονισμούς εσωτερικής λειτουργίας συμβατούς αλλά και αυστηρότερους προς την κείμενη νομοθεσία, ενώ οι ιατρικοί σύλλογοι τηρούν πολυάριθμα πρωτόκολλα και εφαρμόζουν συγκεκριμένη προστατευτική πολιτική. Σε περίπτωση δε που η εποπτεύουσα κρατική Επιτροπή εξετάζουσα την αναφορά του γιατρού έχει ενδοιασμούς για την τήρηση της προβλεπόμενης διαδικασίας, ο γιατρός καλείται να παράσχει περαιτέρω πληροφορίες και αν διαπιστωθεί οποιαδήποτε παράβαση εκ μέρους του, κινείται η ποινική διαδικασία για να εξακριβωθεί η ενοχή του¹⁸⁹.

Μία υπόθεση που έχει απασχολήσει τα τελευταία χρόνια την ολλανδική έννομη τάξη και την κοινή γνώμη, αποδεικνύοντας πως η εφαρμογή του δικαίου δεν είναι απარέγκλιτη, είναι αυτή του Albert Heringa, ο οποίος το 2008 βοήθησε τη 99χρονη μητέρα του να αυτοκτονήσει¹⁹⁰. Ο κ. Heringa χωρίς να έχει την ιατρική ιδιότητα ανακάτεψε σημαντική δόση χαπιών στο γιαούρτι της μητέρας του προκειμένου να τη βοηθήσει να αυτοκτονήσει, μιας και η ίδια είχε επανειλημμένως εκφράσει αυτή την επιθυμία. Ο νόμος του 2002 δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στη συγκεκριμένη περίπτωση, ακριβώς επειδή ο δράστης δεν ήταν γιατρός, έστω και αν είχε τηρήσει τις λοιπές προϋποθέσεις. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο τον κήρυξε ένοχο χωρίς, όμως, να επιβάλει ποινή, αρκούμενο στην ανιδιοτελή δράση και την πρόθεση του να ανακουφίσει την ηλικιωμένη μητέρα από την αφόρητη ταλαιπωρία της ασθένειας.

Στο δεύτερο βαθμό ο κατηγορούμενος αθώωθηκε, καθώς το δικαστήριο έκρινε τη συνδρομή κατάστασης ανάγκης που ήταν αρκετή για την απαλλαγή του από τις κατηγορίες¹⁹¹. Επρόκειτο, βέβαια, για μια εξαιρετική περίπτωση όπου το δόγμα της κατάστασης ανάγκης (“defence of necessity”) λειτούργησε ως ασφαλιστική δικλείδα για το δράστη που δεν έφερε την ιατρική ιδιότητα ώστε να απαλλαγεί βάσει του

¹⁸⁹ A. McCann, *Assisted Dying in Europe: A comparative law and governance analysis of four national and two supranational systems* (Διδακτορική Διατριβή), University of Groningen, 2016, 109, 128, 129

¹⁹⁰ Rechtbank Gelderland, 06/950537-10

¹⁹¹ <http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHARL:2015:3444&keyword=euthanasie>.

σχετικού νόμου. Η υπόθεση έφτασε έως το Ανώτατο δικαστήριο το οποίο την επέστρεψε στο δευτεροβάθμιο για επανάκριση, θεωρώντας ότι η συνδρομή της κατάστασης ανάγκης είχε γίνει πολύ εύκολα δεκτή. Εν τέλει το δικαστήριο επέβαλλε το 2018 ποινή φυλάκισης 6 μηνών λόγω συμμετοχής σε αυτοκτονία¹⁹².

Παρά την πρόβλεψη αυστηρών προϋποθέσεων για την τέλεση της ευθανασίας, το ολλανδικό καθεστώς έχει δεχθεί έντονη κριτική ενόψει του συνεχώς αυξανόμενου αριθμού των ασθενών που επιθυμούν να τερματίσουν τη ζωή τους παρά να ακολουθήσουν κάποια άλλη ιατρική μέθοδο¹⁹³, της εφαρμογής των διατάξεων του νόμου σε πάσχοντες από άνοια, διανοητικές ασθένειες ή αυτισμό¹⁹⁴ και του κινδύνου εμπορευματοποίησης των οργάνων των υποβαλλόμενων σε ευθανασία ασθενών¹⁹⁵. Αναφορικά με τον τελευταίο προβληματισμό, έχει εξαγγελθεί ότι περί το 2020 τα όργανα των θανόντων θα δωρίζονται εκτός αν αυτοί είχαν εκφράσει ρητά την αντίθεσή τους, μιας και η σιωπή θα τεκμαίρεται ως συναίνεση. Προς κατάρριψη αυτών των ανησυχιών υποστηρίζεται ότι οι εκκλήσεις για ευθανασία στην Ολλανδία δεν είναι περισσότερες από εκείνες σε χώρες όπου η πρακτική θεωρείται παράνομη. Εξάλλου, η πλειοψηφία των ατόμων που την επιζητούν πάσχουν από σωματικές ασθένειες, όπως καρκίνο, και δεν ανήκουν στις ευπαθείς διανοητικά ομάδες¹⁹⁶.

Συγκρίνοντας το ολλανδικό νομικό καθεστώς της ευθανασίας με τα το αγγλικό και το ινδικό διαπιστώνεται μεγάλη απόκλιση. Η ετερότητα των ρυθμίσεων δεν επιτρέπεται να αποδοθεί στην ένταξη των υπό εξέταση νομικών συστημάτων σε διαφορετικές δικαιοκτικές οικογένειες. Το γεγονός, δηλαδή, ότι το ολλανδικό σύστημα υπάγεται στα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά δίκαια, υπό την επιρροή των αρχών του ρωμαϊκού δικαίου, ενώ το αγγλικό και το ινδικό στα αγγλοσαξονικά δεν επαρκεί για τη δικαιολόγηση της διαφορετικής αντιμετώπισης ενός τόσο κρίσιμου ζητήματος, όπως της ευθανασίας. Η ταξινόμηση σε δικαιοκτικές οικογένειες κατά τη διαδικασία της

¹⁹² <https://www.nu.nl/binnenland/5111831/zes-maanden-voorwaardelijk-man-99-jarige-moeder-hielp-bij-zelfdoding.html>

¹⁹³ <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/netherlands/10330823/Number-of-Dutch-killed-by-euthanasia-rises-by-13-per-cent.html>, <http://www.euthanasia.com/netherlands%202006-2011%20image.jpg>, <https://www.nationalreview.com/human-exceptionalism/5000-netherlands-euthanasia-killings-2014>
https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMc1705630?query=featured_home

¹⁹⁴ https://www.lifenews.com/2018/04/17/the-netherlands-is-euthanizing-mentally-disabled-patients-and-people-with-autism/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+lifenews%2Fnewsfeed+%28LifeNews.com%29

¹⁹⁵ <https://www.lifenews.com/2018/02/15/new-dutch-law-will-allow-doctors-to-euthanize-patients-and-harvest-their-organs>

¹⁹⁶ A. McCann, *ό.π.*, 131, 132

σύγκρισης είναι μεν επιβοηθητική αλλά ενδέχεται να καταλήξει σε παραπλανητικά αποτελέσματα. Η μορφή και η δικαιολογητική βάση των ρυθμίσεων εξετάζεται σε συνάρτηση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε κοινωνίας και όχι με θεωρητικές νομικές κατασκευές, όπως η ταξινόμηση των δικαίων σε ομάδες.

Το πρωτοπόρο νομικό πλαίσιο της Ολλανδίας υπαγορεύθηκε μάλλον από την ανάγκη διαφύλαξης της ποιότητας της ζωής και την αξιολόγηση δικαιωμάτων, όπως της προσωπικής ελευθερίας και αξιοπρέπειας, ως ιδιαίτερος σημαντικών. Αντίθετα, η αγγλική και ινδική έννομη τάξη εστίασαν το ενδιαφέρον τους στην προστασία της ζωής ως κοινωνικού δικαιώματος με πολιτική και ηθική χροιά, ανεξάρτητα από μία ενδεχόμενη ποιοτική υποβάθμιση.

Γ.3. Αναδυόμενοι Προβληματισμοί αναφορικά με το Δικαίωμα στη Ζωή και το Θάνατο

Η θεώρηση της ευθανασίας ως μέσου επιλογής και προσδιορισμού του χρόνου, του τόπου και του τρόπου τερματισμού της ζωής από τον ίδιο τον άνθρωπο εγείρει προβληματισμούς αναφορικά με την ύπαρξη ενός δικαιώματος στο θάνατο. Η ποινικοποίηση ή νομιμοποίηση της ευθανασίας στις διάφορες έννομες τάξεις συνεπάγεται την από μέρους τους απόρριψη ή αναγνώριση αυτού του δικαιώματος, με την πλειοψηφία των χωρών να αρνείται την ύπαρξη του. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη μη κατοχύρωσή του στις Διεθνείς Συμβάσεις έχει ως αποτέλεσμα η όποια αναγνώριση να αποδίδεται σε άλλα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως η ζωή, η ιδιωτική αυτονομία, η αξιοπρέπεια ή η υγεία.

Μία από τις πρώτες συνδέσεις που επιχειρήθηκε ήταν αυτή του δικαιώματος στο θάνατο ως αντίστροφης όψης του δικαιώματος στη ζωή. Η ζωή ως δικαίωμα λαμβάνει υποκειμενική και αντικειμενική διάσταση. Η τελευταία συνίσταται στην υποχρέωση του Κράτους να λαμβάνει θετικά μέτρα για την προστασία της και συγχρόνως να απέχει από βλαπτικές επεμβάσεις, έστω και αν δεν έχει προβληθεί αντίστοιχη αξίωση από το φορέα της. Η αντικειμενική διάσταση, δηλαδή, παράγει έννομες συνέπειες ανεξάρτητα από τη βούληση των φορέων του δικαιώματος, όχι όμως και ενάντια σε αυτή¹⁹⁷. Ενώπιον της σαφούς και έγκυρης πρόθεσης

¹⁹⁷ Γ. Κατρούγκαλος, *ό.π.*, 74 επ.

τερματισμού της ζωής οποιοδήποτε κρατικό συμφέρον ή υποχρέωση στη διατήρησή της ατονεί. Κάθε άνθρωπος ως φορέας του δικαιώματος στη ζωή έχει απόλυτη κυριαρχία επ' αυτής και κατ' επέκταση δύναται να αποφασίζει για τη συνέχισή της.

Η παραπάνω ερμηνεία κατά την οποία το δικαίωμα στη ζωή περικλείει το δικαίωμα στο θάνατο δεν μπορεί να γίνει ανεπιφύλακτα δεκτή. Οι Διεθνείς Συμβάσεις¹⁹⁸ αναγνωρίζουν το δικαίωμα στη ζωή ως σύμφυτο στον άνθρωπο και καθιερώνουν την υποχρέωση προστασίας του χωρίς, όμως, να προβλέπουν την υποχρέωση υποβοήθησης στο θάνατο¹⁹⁹. Η ζωή προστατεύεται αυτή καθαυτή και η περιστολή της παρεχόμενης προστασίας με την αναγνώριση του δικαιώματος στο θάνατο δεν είναι αποδεκτή, έστω και αν η ίδια υφίσταται μία ποιοτική μεταστροφή λόγω του πόνου και της ταλαιπωρίας που συνεπάγεται μία ασθένεια.

Το δικαίωμα στο θάνατο αποδόθηκε ακόμα στην ιδιωτική αυτονομία του ατόμου. Ειδικότερα, η επιλογή του χρόνου και των συνθηκών του θανάτου θεωρήθηκε ως έκφραση της ελευθερίας αυτοκαθορισμού και της ιδιωτικής ζωής που κατοχυρώνονται στα εθνικά και υπερεθνικά κείμενα²⁰⁰. Αν και ο θάνατος ανάγεται στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής του ατόμου, οι προεκτάσεις της νομιμοποίησης του για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο δεν είναι αμελητέες. Η κατακόρυφη αύξηση των θανάτων επηρεάζει δυσμενώς τα δημογραφικά συμφέροντα του κράτους, ενώ εγείρει ηθικούς προβληματισμούς, ιδίως όταν οι εμπλεκόμενοι ανήκουν στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (ηλικιωμένοι, άτομα με μειωμένη ικανότητα καταλογισμού κ.ό.κ.) ή όταν εξυπηρετούνται αλλότρια συμφέροντα (οικονομικά, κληρονομικά).

¹⁹⁸ Αρ. 1της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Αρ. 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ), Αρ. 2 ΕΣΔΑ

¹⁹⁹ Παρόμοια άποψη υιοθέτησε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Pretty v. UK (2346/02) κατά την οποία η κ. Pretty θέλησε να υποβοηθηθεί σε αυτοκτονία από το σύζυγό της, χωρίς ο τελευταίος να διωχθεί ποινικά. Επειδή η νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου απαγόρευε οποιαδήποτε πρακτική ευθανασίας, η ενδιαφερόμενη προσέφυγε ενώπιον του ΕΔΔΑ υποστηρίζοντας ότι η βρετανική νομοθεσία παραβίαζε την ΕΣΔΑ. Μεταξύ άλλων υποστήριξε ότι το αρ. 2 της ΕΣΔΑ θεσπίζει το δικαίωμα στη ζωή και όχι την υποχρέωση. Η παρεχόμενη από αυτό προστασία στρέφεται κατά των αυθαιρεσιών της κρατικής εξουσίας και όχι των ιδίων των φορέων οι οποίοι δύναται να αποφασίζουν ελεύθερα για τη διάθεση της ζωής τους. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε την υποχρέωση προστασίας του δικαιώματος στη ζωή στο πλαίσιο της εθνικής δικαιοδοσίας αλλά απέρριψε τον ισχυρισμό περί αρνητικής διάστασης του άρθρου. Pretty v. United Kingdom (2346/02) διαθέσιμη σε <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22dmdocnumber%22:%5B%222698325%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-60448%22%5D%7D>

²⁰⁰ Ενδεικτικά αναφέρεται ότι σε υπερεθνικό επίπεδο το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή κατοχυρώνεται στο αρ. 17 του ΔΣΑΠΔ αλλά και στο αρ. 8 της ΕΣΔΑ. Στην ελληνική έννομη τάξη προβλέπεται στο αρ. 9 παρ. 1 του Σ και ενισχύεται με το δικαίωμα αυτοδιάθεσης και προσωπικής ελευθερίας στο αρ. 5 παρ. 3 και 5. Το δικαίωμα στην privacy αναγνωρίζεται και στην αμερικανική έννομη τάξη.

Στις προαναφερθείσες περιπτώσεις η ευθανασία παύει να αποτελεί αποκλειστικά ιδιωτική υπόθεση, αποκτά ηθικοπολιτικό έρεισμα και κεντρίζει το κρατικό ενδιαφέρον. Η απαγόρευση της θεωρείται επιβεβλημένη για λόγους δημοσίου συμφέροντος και αποσκοπεί στην προστασία των πολιτών, έστω και αν συνεπάγεται την καταστρατήγηση της ελευθερίας επιλογής και αυτοδιάθεσης της ζωής. Ο περιορισμός ενός δικαιώματος, όπως στην προκειμένη περίπτωση της ιδιωτικής αυτονομίας, είναι δυνατός εφόσον δεν αντίκειται στο νόμο και δεν είναι δυσανάλογος του επιδιωκόμενου σκοπού.

Καθώς η εξάρτηση του δικαιώματος στο θάνατο από το δικαίωμα στη ζωή ή την ιδιωτική αυτονομία είναι αμφισβητήσιμη, οι υποστηρικτές της ευθανασίας υποστηρίζουν την άρρηκτη σύνδεσή της με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Σύμφωνα με άρθρο 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου πρόκειται αξία εγγενή στην ανθρώπινη φύση, αναφαίρετη και σαφώς διακρινόμενη από τη ζωή. Το επιχείρημα υπέρ του θανάτου έγκειται εν προκειμένω στη δυνατότητα του πάσχοντος να απαλλαγεί από μια ποιοτικά υποβαθμισμένη ζωή συνοδευόμενη από πόνο και δυστυχία.

Συχνά οι ασθενείς που πάσχουν από μία εκφυλιστική του σώματος, της διάνοιας ή του πνεύματος ασθένεια νιώθουν ότι αποτελούν βάρος για τα οικεία πρόσωπα που τους συνδράμουν υλικά, οικονομικά και ψυχολογικά. Όταν δεν υφίσταται δυνατότητα θεραπείας, η διατήρηση της φέρουσας τα παραπάνω χαρακτηριστικά ζωής εκλαμβάνεται από τον ασθενή ως επιμήκυνση του βασανιστηρίου του και κατ' επέκταση προσβολή της αξιοπρέπειάς του. Υπό αυτό το πρίσμα το δικαίωμα στην ευθανασία δε μεταφράζεται απλοϊκά ως δικαίωμα στο θάνατο αλλά ως δικαίωμα στον αξιοπρεπή θάνατο υπό συγκεκριμένες και αυστηρές προϋποθέσεις²⁰¹.

Το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια διαπλέκεται με την απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης, εξευτελιστικής μεταχείρισης του ατόμου, όπως αυτή κατοχυρώνεται σε κείμενα υπερνομοθετικής ισχύος²⁰². Η άκριτη τυποποίηση της ευθανασίας που δε συνεκτιμά τις ιδιαίτερες συνθήκες υπό τις οποίες τελεί ο ασθενής, μπορεί να αποτελέσει παραβίαση της κρατικής υποχρέωσης σεβασμού του

²⁰¹ T. Heirwegh, *Euthanasia, one's final human right?* (Διπλωματική Εργασία). Uppsala University, Uppsala Sweden, 2015, 2. Retrieved from <https://globalcampus.eiuc.org/bitstream/handle/20.500.11825/173/Heirwegh.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

²⁰² Αρ. 1 σε συνδυασμό με αρ. 16 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά των Βασανιστηρίων, Αρ. 3 της ΕΣΔΑ

ανθρώπου και αποχής των βασανιστηρίων σε βάρος του. Το επιχείρημα αυτό επικαλούνται συχνά όσοι επιθυμούν να τερματίσουν τη ζωή τους και παρακωλύονται στην υλοποίηση της απόφασής τους από την εθνική νομοθεσία και τη δικαστηριακή πρακτική²⁰³.

Εξεταστέα είναι, τέλος, η σύνδεση της ευθανασίας με το έννομο αγαθό της υγείας, καθώς η νομιμοποίηση της πρώτης με τη συνακόλουθη αναγνώριση του δικαιώματος στο θάνατο ελλοχεύει κινδύνους για την προστασία της δεύτερης. Τα χαρακτηριστικά που καθιστούν ένα σύστημα υγείας αποτελεσματικό συνοψίζονται στη διαθεσιμότητα, δηλαδή την επάρκεια και τη λειτουργικότητα μέσω και δυναμικού, στη φυσική και οικονομική προσβασιμότητα με παράλληλη δυνατότητα πληροφόρησης του κοινού και ενημέρωσης των ασθενών, καθώς και στο σεβασμό της ανθρώπινης αξίας και την τήρηση των κανόνων της ιατρικής δεοντολογίας²⁰⁴.

Η έλλειψη ενός ή περισσότερων χαρακτηριστικών σε συνδυασμό με την αποποινικοποίηση της ευθανασίας μπορεί να οδηγήσει σε δραματική αύξηση των θανάτων, καθώς ο τερματισμός της ζωής θα συνιστά την εύκολη λύση για τους μη διαθέτοντες τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους ή το ψυχικό σθένος να υποβληθούν σε μία δαπανηρή και χρονοβόρα θεραπευτική αγωγή. Στην ίδια επιλογή μπορεί να καταλήξουν και εκείνοι που δεν έτυχαν της δέουσας ενημέρωσης αναφορικά με την πραγματική κατάσταση της υγείας τους και τις εναλλακτικές θεραπείες.

Συγχρόνως, ενδέχεται η ευθανασία να λειτουργήσει επιβληθτικά στην εξοικονόμηση χρηματικών ποσών από τον τομέα της υγείας ή στη διάθεση τους για τη θεραπεία αποκλειστικά ιάσιμων νοσημάτων. Μια τέτοια εξέλιξη είναι ασυμβίβαστη με το προστατευόμενο έννομο αγαθό της υγείας αλλά και της ζωής. Ο σκοπός της ιατρικής επιστήμης δεν περιορίζεται στη θεραπεία αλλά εκτείνεται στη φροντίδα του ασθενούς κατά τη διάρκεια της θεραπείας και την καταπράυνση του πόνου. Ακόμα και όταν μία ασθένεια είναι ανίατη, δε χωρεί παραίτηση του γιατρού ο οποίος καταβάλλει, σύμφωνα με τον ιπποκράτειο όρκο, κάθε δυνατή προσπάθεια να

²⁰³ Το επιχείρημα αυτό επικαλέστηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ και η ενάγουσα στην υπόθεση *Pretty v. UK*. Το δικαστήριο, αν και δέχθηκε ότι το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ γεννά θετική υποχρέωση σε βάρος των κυβερνήσεων να λαμβάνουν μέτρα προστασίας της αξιοπρέπειας των πολιτών, έκρινε ότι το εν λόγω άρθρο πρέπει να ερμηνεύεται σε συμφωνία με το αρ. 2 και το γενικότερο πνεύμα της Σύμβασης, από το οποίο δεν προκύπτει κρατική υποχρέωση συνδρομής στο θάνατο.

²⁰⁴ T. Heirwegh, *ό.π.*, 49 και αρ. 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, διαθέσιμο σε <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>

εξασφαλίσει όρους αξιοπρεπούς διαβίωσης στον ασθενή κατά το τελευταίο στάδιο της ζωής του.

Συμπερασματικά κρίνεται σκόπιμο η παρεχόμενη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη να εξυπηρετεί το δικαίωμα στη ζωή πριν καταλήξει στο διεκδικούμενο δικαίωμα στον αξιοπρεπή θάνατο. Εναπόκειται στις εθνικές έννομες τάξεις και τους αρμόδιους κρατικούς μηχανισμούς να ενισχύσουν το δικαίωμα στη ζωή με άλλα δικαιώματα, όπως η υγεία, ο σεβασμός της ανθρώπινης αξίας, η πλήρης και ακριβής ενημέρωση, προκειμένου οι φορείς αυτών να λαμβάνουν αποφάσεις συνειδητές και ανεπηρέαστες από εξωγενείς παράγοντες ή πιέσεις. Στο πλαίσιο μιας κοινωνίας που θωρακίζει με κάθε δυνατό τρόπο τη ζωή των μελών της, το δικαίωμα στο θάνατο μόνο ως *ultimum refugium* μπορεί να ιδωθεί.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι έννομες τάξεις αναγνωρίζουν τη θεμελιακή αξία της ζωής και αποσκοπούν στην προστασία της. Η έκταση της παρεχόμενης προστασίας ποικίλλει, όπως προκύπτει αβίαστα από την ανάλυση του νομικού καθεστώτος της άμβλωσης και της ευθανασίας. Υπάρχουν νομικά συστήματα που παρουσιάζουν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ομοιότητες στις σχετικές δικαιικές ρυθμίσεις και άλλα που διαφέρουν ριζικά μεταξύ τους. Τόσο στην περίπτωση της άμβλωσης όσο και στην περίπτωση της ευθανασίας, το δικαίωμα στη ζωή συγκρούεται με άλλα δικαιώματα, όπως η προσωπική ελευθερία, η ιδιωτική ζωή, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η υγεία, ακόμα και το δημόσιο συμφέρον. Στις περιπτώσεις αυτές η επίλυση της σύγκρουσης εναπόκειται στο εκάστοτε νομοθετικό όργανο που αποφασίζει ποιο δικαίωμα θα προκριθεί. Η απόφασή του δεν είναι αυθαίρετη αλλά λαμβάνεται με γνώμονα τις κρατούσες κοινωνικές συνθήκες.

Σε αυτές καλείται να ανατρέξει ο συγκριτικολόγος προκειμένου να εκπονήσει μία πλήρη συγκριτική έρευνα. Δεν πρέπει να επαναπαυθεί στην ταξινόμηση των νομικών συστημάτων σε δικαιικές οικογένειες βάσει ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών, αφού - όπως αποδείχθηκε - ενδέχεται δίκαια που ανήκουν στην ίδια οικογένεια να διαφοροποιούνται μεταξύ τους και την ίδια στιγμή να παρουσιάζουν κοινά σημεία με τα ανήκοντα σε διαφορετική οικογένεια. Οι ομοιότητες και οι διαφορές των εξεταζόμενων νομικών συστημάτων αποτελούν συνέπειες των ίδιων παραγόντων ιδωμένων κατ' αντίθετη κατεύθυνση²⁰⁵ και εκδηλώνονται σε διάφορα στάδια²⁰⁶.

Αμεσότερα αντιληπτές είναι οι διαφοροποιήσεις στις ρυθμίσεις ουσιαστικού δικαίου. Επί του ιδίου κοινωνικού προβλήματος, δηλαδή, θεσπίζονται διαφορετικοί κανόνες από κάθε κοινωνία ή προβλέπονται θεσμοί διαμετρικά αντίθετοι μεταξύ τους. Ως παραδείγματα προαναφέρθηκαν η πρόβλεψη διαφορετικού χρονικού ορίου για το επιτρεπτό της τεχνητής διακοπής της κύησης, αλλά και η απαγόρευση της ευθανασίας από ορισμένες έννομες τάξεις, π.χ. την αγγλική και την ινδική, τη στιγμή που αυτή έχει επιτραπεί με σχετικό νόμο σε άλλες, όπως στην ολλανδική.

Αποκλίσεις παρουσιάζονται και στο πνεύμα των κανόνων. Ενδέχεται κανόνες που είναι διατυπωμένοι κατ' ανάλογο τρόπο να εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς

²⁰⁵ M. Bogdan, *Comparative Law*, Lund, 1995, 68

²⁰⁶ Ε. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, 5 επ.

και αντίστροφα, κανόνες που εκ πρώτης απόψεως διαφέρουν μεταξύ τους να επιτελούν την ίδια λειτουργία. Η ποινικοποίηση των αμβλώσεων λ.χ. συνδέθηκε τόσο με την εξυπηρέτηση δημογραφικών συμφερόντων όσο και με την προσπάθεια διαφύλαξης των χρηστών ηθών. Σε ορισμένες έννομες τάξεις, όπως στη γερμανική, το έμβρυο θεωρήθηκε αυτοτελές υποκείμενο δικαιωμάτων και φορέας ήδη σχηματισθείσας ζωής, ενώ σε άλλες η προστασία του αποδόθηκε στην εν δυνάμει ζωή που πρόκειται να εξελιχθεί σε άνθρωπο. Έτσι, παρ' όλο που το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο, δηλαδή η απαγόρευση της τεχνητής διακοπής της κύησης, οι λόγοι που το επέβαλαν ήταν διαφορετικοί.

Ο τρόπος παραγωγής των νομικών ρυθμίσεων, δηλαδή οι πηγές του δικαίου, αποτελεί ένα ακόμα σημείο σύγκλισης ή απόκλισης. Στην πλειοψηφία των εννόμων τάξεων που ερευνήθηκαν η ζωή τυγχάνει συνταγματικής κατοχύρωσης. Εξάιρεση συνιστά το Ηνωμένο Βασίλειο, προπύργιο του κοινοδικαίου. Εκεί εφαρμόζεται μεν η αρχή του “stare decisis”, χωρίς να αποκλείεται η έκδοση νόμων. Εξάλλου, τα τελευταία χρόνια στις χώρες του common law τείνουν να πολλαπλασιάζονται οι γραπτοί νόμοι, ενώ στα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά νομικά συστήματα ενισχύεται η σημασία της νομολογίας. Υπάρχουν και άλλες πηγές, όπως η θρησκεία ή το έθιμο που επίσης επηρεάζουν την παραγωγή του δικαίου. Το αυστηρό καθεστώς των αμβλώσεων στην Ιρλανδία είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη διδασκαλία της Καθολικής Εκκλησίας, ενώ η απαγόρευση της ευθανασίας στην Ινδία συνυφαίνεται με τις διδαχές του ινδουισμού.

Ο συγκριτολόγος που επιθυμεί να εκπονήσει μία μελέτη ανταποκρινόμενη στους υψηλούς στόχους του Συγκριτικού Δικαίου, δηλαδή τη γνώση του δικού του, του αλλοδαπού και εν γένει του δικαίου, καλείται να διεξάγει τη σύγκριση σε όλα τα παραπάνω επίπεδα. Η γνώση του δεν πρέπει να είναι επιφανειακή ή να σταματά στις λέξεις. Αυτές δίνουν μονάχα το έναυσμα για τη συγκριτική διαδικασία. Αντίθετα, οφείλει να αναζητήσει την ουσία των ρυθμίσεων, τις επιδιώξεις και τα συμφέροντα που ικανοποιούνται με αυτές. Για το λόγο αυτό κρίνεται επιτακτική η μελέτη όλων των πηγών του δικαίου, έστω και αν κάποιες από αυτές δεν αναγνωρίζονται ως τέτοιες από τους κανόνες του δικού του δικαίου. Απαλλαγμένος από προκαταλήψεις καλείται να λάβει υπόψη τόσο το προβαλλόμενο από τα νομοθετήματα δίκαιο (law in books) όσο και το εφαρμοζόμενο στην πράξη (law in action). Οι δύο αυτές μορφές συχνά δεν ταυτίζονται, όπως απέδειξε και η σιωπηρή ανοχή της ευθανασίας στις χώρες όπου εκ του νόμου είναι απαγορευμένη.

Για τη διεξαγωγή, λοιπόν, ασφαλών συμπερασμάτων είναι αδήριτη η ανάγκη μελέτης ολόκληρου του νομικού φάσματος των συγκρινόμενων αντικειμένων και, ενόψει της σύνδεσης του δικαίου με την κοινωνία, η επέκταση της έρευνας στις πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες. Πρόκειται γι' αυτό που ο συγκριτικολόγος Legrand αποδίδει με τον όρο “mentalité”, όρο ευρύτερο από τον αγγλικό “mentality”. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο συγκριτικολόγος δεν πρέπει να παραιτείται της σύγκρισης, έστω και αν κάποιο φαινόμενο δε ρυθμίζεται δικαίως σε μία αλλότρια έννομη τάξη. Η λειτουργία που επιτελεί ένας κανόνας δικαίου²⁰⁷ σε ένα νομικό σύστημα, μπορεί να επιτελείται από ένα εξωνομικό φαινόμενο σε ένα άλλο σύστημα. Αυτή η διαφορετικότητα των συστημάτων δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως κάτι το διαιρετικό ή φτωχό αλλά ως ευκαιρία για τη διενέργεια διαλόγου με ένα άλλο σύστημα²⁰⁸ που παρουσιάζει τα δικά του χαρακτηριστικά και προωθεί λύσεις ανταποκρινόμενες στις δικές του ανάγκες και ιδιαιτερότητες.

Αν επομένως γίνει δεκτή η άποψη των Zweigert και Kötz²⁰⁹, ότι η διαφορά οδηγεί στην έναρξη της σύγκρισης που θεωρείται περατωθείσα μόνο όταν τα συγκρινόμενα συστήματα καταλήξουν στα ίδια ή σε παρόμοια πρακτικά αποτελέσματα, υποτιμάται το στοιχείο της διαφορετικότητας και το πόρισμα της ερευνητικής διαδικασίας είναι προκαθορισμένο. Παραβλέπεται η φύση του δικαίου ως πολιτιστικού μορφώματος και ο ρόλος του ως ρυθμιστή της κοινωνικής πραγματικότητας. Κάθε κοινωνία έχει τους δικούς της κανόνες και θεσμούς που διαπλέκονται με έθιμα, παραδόσεις, αξίες και γενικότερα με τον πολιτισμό της.

Κάθε νομικό σύστημα ως σύνολο κανόνων και θεσμών εμφανίζεται ως μοναδικό, αλλά το δίκαιο δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα και μοναδικό²¹⁰. Η ύπαρξη πολλών και διαφορετικών νομικών συστημάτων οδηγεί σε ένα νομικό πλουραλισμό που, κατά το Sacco, δεν αναζητά ούτε τη συμβιβαστική ενότητα ούτε το χωρισμό των εννόμων τάξεων²¹¹. Ο νομικός επιστήμονας οφείλει να προσεγγίσει με σεβασμό και διακριτικότητα την ποικιλομορφία που παρουσιάζεται μπροστά του και να απόσχει

²⁰⁷ Η έννοια του κανόνα δικαίου, άλλωστε, είναι δυτικής προέλευσης.

²⁰⁸ P. Legrand & R. Munday, *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*, Cambridge University, 2003, 241, 250

²⁰⁹ K. Zweigert, H. Kötz, *An Introduction to Comparative Law*, 3d ed., trans. T. Weir, Oxford University Press, Oxford, 1998, 39-40

²¹⁰ R. Sacco, Quali scienze interessano il giurista?, in *Scienza e Diritto nel Prisma del Diritto Comparato* (a cura di G. Comandé/ G. Ponzanelli), G. Giappichelli Editore, Torino, 2004, 27, 29

²¹¹ R. Sacco, *Antropologia giuridica. Contributo ad una macrostoria del diritto*, Società editrice il Mulino, Bologna, 2007, 84

από διαστρεβλωτικές ερμηνείες , αφού ούτε η απόλυτη ομοιομορφία ούτε η πλήρης αναντιστοιχία συνάδουν με τη φύση και τη λειτουργία του Συγκριτικού Δικαίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ανδρουλάκης Ν., *Ποινικόν Δίκαιον, Ειδ. Μέρος*, Σάκκουλας, Αθήνα, 1974
- Βασιλόγιαννης Φ., *Πρόσωπα, Λόγοι και Πράγματα*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα, 2015
- Γάφος Η., *Ποινικόν Δίκαιον, Ειδ. Μέρος, Δ' έκδοση*, Αθήνα, 1936
- Ζαγκαρόλα Η., *Το έγκλημα της αμβλώσεως εις τον νέον Ποινικόν Κώδικα*, Π.Χρ. 1951
- Ηλιόπουλου Τ., *Σύστημα του Ελληνικού Ποινικού Δικαίου*, τόμος Α', Ε' έκδοση, Εν Αθήναις, Εστία, 1936
- Κατρούγκαλος Γ., *Το Δικαίωμα στη Ζωή και το Θάνατο*, Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1993
- Κωνσταντάρα Χ., *Ελληνικόν Ποινικόν Δίκαιον*, τόμος Α', Αθήναι, 1939
- Κωστής Κ., *Ερμηνεία του εν Ελλάδι ισχύοντος Ποινικού Νόμου*, τόμος Β', Δ' έκδοση, Αθήναι, Δ. και Π. Δημητράκος, 1928
- Μαγκάκη Γ., *Εγκλήματα περί την γενετήσιον και οικογενειακήν ζωήν*, ΑΦΟΙ Π. Σάκκουλα, Αθήνα, 1967
- Μαλανδρή Μ.Χ., *Ιατρική Επισκόπηση της Τεχνητής Διακοπής της Κύησης, Η αρχή και το τέλος της ζωής: ηθικά, ιατρικά και νομικά προβλήματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015
- Μανωλεδάκη Ι., *Επιτομή Γενικού Μέρους, Δ' έκδοση*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1996,
- Μανωλεδάκη Ι., *Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1998
- Μανωλεδάκη Ι., *Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους (επιμ. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι/ Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου)*, Ζ' έκδοση, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005
- Μουσταΐρα Ε., *Σταθμοί στην Πορεία του Συγκριτικού Δικαίου. Θέσεις και Αντιθέσεις*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2003
- Μουσταΐρα Ε., *Συγκριτικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012
- Γ. Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε, Αθήνα, 1998

- Παπαστερίου Δ., *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., *Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα –Κομοτηνή, 1984
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., *Εγκλήματα κατά της ζωής*, Σάκκουλας, Αθήνα, 2001
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., *Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών*, Νομική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη, 2006
- Τζωρτζόπουλος Χ., *Σχόλια εις τον ισχύοντα ελληνικόν Ποινικόν Νόμον*, Ειδικό Μέρος, τόμος Α΄, Αθήναι, Α. Ι. Ράλλης, 1926
- Φουντεδάκη Κ., *Ανθρώπινη Αναπαραγωγή και Αστική Ιατρική Ευθύνη, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007
- Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Banović B. & Turanjanin V., Euthanasia: Murder or Not: A Comparative Approach, in *Iran J Public Health*, Vol 43, 2014, 1316–1323, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4441884>
- Batta S., Case Comment: Aruna Ramachandra Shanbaugh V. Union of India, 2013, <https://ssrn.com/abstract=2215504>
- Bogdan M., *Comparative Law*, Lund, 1995
- Brinig M. & McClain L., Revisiting Mary Ann Glendon : Abortion, Divorce, Dependency, and Rights Talk in Western Law, in *Solidarities between generations*, Hugues Fulchiron, ed., Bruylant, Notre Dame Legal Studies Paper No. 1466, 2013, 352-353, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2365752
- Eser A., Schwangerschaftsabbruch: der rechtliche Rahmen, *Sterilisation und Schwangerschaftsabbruch*, (Hrsg. A. Eser/ H. J. Hirsch), Ferdinand Enke, Stuttgart, 1980
- Glenn P., Legal Cultures and Legal Traditions, in *Epistimology and methodology of Comparative Law*, (ed. M. Van Hoeck), Oxford University Press, 2004, 32

- Heirwegh T., *Euthanasia, one's final human right?*, Uppsala University, Uppsala Sweden, 2015, Retrieved from <https://globalcampus.eiuc.org/bitstream/handle/20.500.11825/173/Heirwegh.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Hoffman S., *Euthanasia and Physician - Assisted Suicide: A Comparison of E.U. and U.S. Law*, Vol. 63 (383), 2013, 387, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2041561
- Legrand P. & Munday R., *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*, Cambridge University, 2003
- Legrand P., *Au lieu de soi, Comparer les droits, résolument*, (ed P. Legrand), Presses Universitaires de France, Paris, 2009, 11, 35
- McCann A., *Assisted Dying in Europe: A comparative law and governance analysis of four national and two supranational systems*, University of Groningen, 2016, Retrieved from <https://ore.exeter.ac.uk/repository/handle/10871/25234>
- Ormerod D., *Smith and Hogan's Criminal Law*, 13th edition, Oxford University Press, 2011
- Picard E., *L'état du droit comparé en France, en 1999, L'avenir du droit comparé*, Un défi pour les juristes du nouveau millénaire, Paris, 2000, 149
- Rudolphi H., *Straftaten gegen das werdende Leben*, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, Vol. 83 (1), 2009, 112, doi:10.1515/zstw.1971.83.1.105
- Sacco R., *Quali scienze interessano il giurista?*, in *Scienza e Diritto nel Prisma del Diritto Comparato* (a cura di G. Comandé/ G.Ponzanelli), G. Giappichelli Editore, Torino, 2004, 27, 29
- Sacco R., *Antropologia giuridica. Contributo ad una macrostoria del diritto*, Società editrice il Mulino, Bologna, 2007
- Sacco R., *Il diritto tra uniformazione e particolarismi*, Università degli Studi Suor Orsola Benincasa. Facoltà di Giurisprudenza, Editoriale Scientifica, 2011
- Scheb J. – Scheb J. II, *Criminal Law*, 4th ed., Thomson Wadsworth, Canada, 2006
- Shala I. & Guscha K., *The Debate over Euthanasia and Human Rights*, *European Scientific Journal*, Vol. 12 (8), 2016, 1857 – 7881, doi: 10.19044/esj.2016.v12n8p73

- Sherman B., Remembering and Forgetting: The Birth of Modern Copyright Law, in *Comparing Legal Cultures* (ed D. Nelken), Dartmouth, Aldershot UK, 1997, 237-238
- Stramignoni I., The King's One Too Many Eyes: Language, Thought, and Comparative Law, *Utah Law Review*, No. 4, 2002, 739-773, <https://ssrn.com/abstract=838064>
- Vico G., Principi di scienza nuova, in *Opere*, (ed. F. Nicolini), Riccardo Ricciardi, Milan, 1953, 452
- Welzel H., *Das Deutsche Strafrecht*, 11 Auflage, Walter de Gruyter & Co, Berlin, 1969
- Zweigert K. & Kötz H., *Einführung in die Rechtsvergleichung*, 3 Auflage, Tübingen, 1996
- Zweigert K. & Kötz H., *An Introduction to Comparative Law*, 3^d ed., (trans. T. Weir), Oxford University Press, Oxford, 1998

HAEKTPONIKH

- <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk>
- https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26230&Itemid=33
- <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/genocide-timeline>
- https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf
- http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/constitucion.t1.html#a15
- <https://www.e-nomothesia.gr/kat-enoples-dynameis/n-3289-2004.html>
- <https://www.telegraph.co.uk/travel/maps-and-graphics/countries-that-still-have-the-death-penalty>
- <http://www.constitution.org/cons/germany.txt>
- http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/regulations/various_regulations.htm
- <http://www.uwm.edu.pl/kpkm/uploads/files/codice-penale.pdf>
- <https://www.tuttitalia.it/costituzione-italiana>
- <https://www.reproductiverights.org/document/the-worlds-abortion-laws-map>

- <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/428/52>
- ¹<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/505/83>
- <http://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/EComHR-1980-Paton-v.-United-Kingdom-X.-v.-United-Kingdom.pdf>
- https://fr.wikipedia.org/wiki/Code_p%C3%A9nal_de_1810
- <http://www.et.gr>
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Schwangerschaftsabbruch>
- <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_United_States#Federal_legislation
- <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/#F2>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Partial-Birth_Abortion_Ban_Act
- https://en.wikipedia.org/wiki/Criminal_Law_Act_1967
- https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_United_Kingdom#Northern_Ireland
- https://en.wikipedia.org/wiki/Offences_Against_the_Person_Act_1861
- <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/19-20/34/section/1>
- <https://msu.edu/user/schwenkl/abtrbng/rvbourne.htm>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_Act_1967
- <https://www.legislation.gov.uk/apni/1945/15/section/25>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_Republic_of_Ireland
- https://en.wikipedia.org/wiki/Attorney_General_v._X
- <https://strasbourgobservers.com/2010/12/17/a-b-and-c-v-ireland-abortion-and-the-margin-of-appreciation>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Death_of_Savita_Halappanavar
- <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2013/act/35/enacted/en/pdf>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Abortion_in_the_Republic_of_Ireland#Repeal_of_the_Eighth_Amendment
- [https://en.wikipedia.org/wiki/Health_\(Regulation_of_Termination_of_Pregnancy\)_Act_2018](https://en.wikipedia.org/wiki/Health_(Regulation_of_Termination_of_Pregnancy)_Act_2018)
- <https://www.oireachtas.ie/en/bills/bill/2018/105>
- <https://tetrapolis-keos.gr/houses/history-mythology>
- <http://www.aegeanislands.gr/el/discover-aigaio/journey-history/kea-history.html>

- <https://www.hygeia.gr/eythanasia/>
- <https://www.mydeath-mydecision.org.uk/info/assisted-dying-in-other-countries>
- <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19370083/index.html>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Euthanasia_in_Switzerland
- <https://law.justia.com/cases/montana/supreme-court/2009/50c59956-3100-468d-b397-4ab38f6eda4d.html>
- <http://www.differencebetween.net/miscellaneous/difference-between-murder-and-manslaughter>
- <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/01/HL-1993-Airedale-NHS-Trust-v.-Bland.pdf>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Euthanasia_in_the_United_Kingdom
- <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/9-10/60/section/2>
- <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/suicide-policy-prosecutors-respect-cases-encouraging-or-assisting-suicide>
- <https://www.revolvy.com/page/R-v-Adams-%281957%29>
- <http://e-lawresources.co.uk/Defence-of-Necessity>
- <http://www.livinganddyingwell.org.uk/comments/a-welcome-judgment-by-the-court-of-appeal>
- <https://www.theguardian.com/society/2018/jun/27/assisted-dying-uk-court-rejects-noel-conway-challenge>
- https://www.india.gov.in/sites/upload_files/npi/files/coi_part_full.pdf
- <http://www.advocatekhoj.com/library/bareacts/indianpenalcode/index.php?Title=Indian%20Penal%20Code,%201860>
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Brahman>
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Ahimsa>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Aruna_Shanbaug_case
- <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>
- http://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/2014%20seminars/Omsenie/WetboekvanStafrecht_ENG_PV.pdf
- <http://www.ethical-perspectives.be/viewpic.php?LAN=E&TABLE=EP&ID=58>
- [http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHARL:2015:3444&keyword=euthanasie.](http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHARL:2015:3444&keyword=euthanasie)

- <https://www.nu.nl/binnenland/5111831/zes-maanden-voorwaardelijk-man-99-jarige-moeder-hielp-bij-zelfdoding.html>
- <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/netherlands/10330823/Number-of-Dutch-killed-by-euthanasia-rises-by-13-per-cent.html>
- <http://www.euthanasia.com/netherlands%202006-2011%20image.jpg> ,
- <https://www.nationalreview.com/human-exceptionalism/5000-netherlands-euthanasia-killings-2014>
- [https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMc1705630?query=featured home](https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMc1705630?query=featured%20home)
- [https://www.lifenews.com/2018/04/17/the-netherlands-is-euthanizing-mentally-disabled-patients-and-people-with-autism/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+lifenews%2Fnewsfeed+%28LifeNews.com%29](https://www.lifenews.com/2018/04/17/the-netherlands-is-euthanizing-mentally-disabled-patients-and-people-with-autism/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%2Fnewsfeed+%28LifeNews.com%29)
- <https://www.lifenews.com/2018/02/15/new-dutch-law-will-allow-doctors-to-euthanize-patients-and-harvest-their-organs>